

ISSN:2146-5975

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

Yıl: 2017

Cilt:7

Sayı:1

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Journal of Düzce University Institute of Social Sciences

Sahibi/Owner**D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına**

Enstitü Müdürü Prof.Dr. Mehmet Selami YILDIZ

Editörler/Editors

Prof. Dr. Nigar Demircan ÇAKAR

Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ

Yardımcı Editörler/Assistant Editors

Yrd. Doç. Dr. Faruk Kerem ŞENTÜRK

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Ali GÜVEN

Alan Editörleri

Doç. Dr. Süleyman GÖKSOY (Eğitim Bilimleri)

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih)

Doç. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat)

Bilim Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Abdullah Yılmaz	Anadolu Üniversitesi/Açıköğretim
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şen	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Alper Ertürk	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Atila Yüksel	Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz Kutlar	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Saatçioğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Habib Yıldız	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Erkuş	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Saruhan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Karakayalı	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet Kılınç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kaoru Yamaguchi	Doshisha University-Japan
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Kartal	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selami Yıldız	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Akkuş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Halis	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Neşe Erim	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Batman	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Akınoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Kök	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Said Kınır	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Durer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Çaldak	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Tuna	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Adıgüzel	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman İlğan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Ertuğrul	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Zakir Çoban	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan Kılıç	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Burhanettin Zengin	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Bakar	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Cahit Aydemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Engin Aslanargun	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Enver Bozdemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Arı	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Kağan Keskin	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil Unur	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Atay	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Akif Öncü	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin Uludağ	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Nurullah Kurutkan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Muammer Mesci	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Cahid Ünğan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Genç	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Taşdan	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Nanuli Katcharava	Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan Yanık	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Recai Özcan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Türkay	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur Bozkurt	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Selami Özcan	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Göksoy	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Akbaş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Koç	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdülhamit Eş	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alaettin İmamoğlu	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Akaytay	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Arif Güngör	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atif Akgün	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayhan Nuri Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cafer Erhan Bozdağ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emel İstar	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fahriye Hayırsever	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih Aydın	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih Özçelik	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fehmi Altın	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz Evran Acar	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Furat Akdemir	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökmen Kılıçoğlu	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halil Coşkun Çelik	Siirt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Harun Çağlayan	Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Harun Şahin	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Akkaş	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Sona	Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İstemi Çömlekçi	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Levent Gelibolu	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Aytekin	Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin Kılıç	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat Akın	Bülent Ecevit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat Bayat	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat Yüksel	Ordu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mümin Topçu	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oğuz Kara	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem Balaban	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Pınar Pınarcık	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Arslan	Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Semra Aktaş Polat	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Seyda Faikoğlu	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Ağraş	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Şahin	Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şule Ay	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre Taşgit	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yusuf Öcel	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Çetin Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Dilek Herkmen	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yavuz Cankara	Bilecik Üniversitesi

BU SAYININ HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Alper Ertürk
Prof. Dr. M. Hanifi Ayboğa
Prof. Dr. M. Selami Yıldız
Doç. Dr. Aylin Koç
Doç. Dr. M. Cahit Ünğan
Yrd. Doç. Dr. Ali Akaytay
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev Çelik
Yrd. Doç. Dr. Erol Sözen
Yrd. Doç. Dr. Dilek Herkmen
Yrd. Doç. Dr. Gökmen Kılıçoğlu
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Arslan
Yrd. Doç. Dr. Serkan Kekevi
Yrd. Doç. Dr. Özlem Balaban
Yrd. Doç. Dr. Yavuz Cankara
Yrd. Doç. Dr. Turgay Öntaş

Yazışma Adresi

Düzce Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
81620 Konuralp Yerleşkesi
Düzce/TÜRKİYE
Tel: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38

Corresponding Address

Duzce University
Institute of Social Sciences
81620 Konuralp Campus
Duzce/TURKEY
Phone: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38

Dergi yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır (Electronic journal published twice a year as a number) <http://dergipark.gov.tr/dusbed> adresinden dergiye ilişkin bilgilere ve makale özetlerine ulaşılabilir (to Authors" and "Abstracts" can be found at this address).

İÇİNDEKİLER

Betül KURŞUN

KAFKASYA'DA GERİ DÖNÜŞCÜ KOSOVALI ÇERKEZLER ÖRNEĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA; MAFEHABLE 1

Doç. Dr. Enver BOZDEMİR, Öğr. Gör. Önder ULU

KALİTE MALİYETLERİNİN BİR OTOMOTİV YAN SANAYİ İŞLETMESİNDE PAF MODELİNE GÖRE ANALİZİ..... 23

Yrd. Doc. Dr. Hakan Murat ARSLAN, Öğr. Gör. Hasan Tezcan UYSAL

ELECTRE I YÖNTEMİ İLE EN UYGUN TEDARİKÇİNİN BELİRLENMESİ: AHŞAP SEKTÖRÜ UYGULAMASI 44

Doç. Dr. Öznur BOZKURT, Öğr. Gör. Sağbetullah MERİÇ, İlhan BOZKURT

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN YENİLİKÇİLİK EĞİLİMİ ÜZERİNE ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK KAMUDA ÇALIŞAN YÖNETİCİLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA 58

Öğr. Gör. Songül DEMİRKAN

AKIŞ VE DÖNÜŞÜM METAFORUNUN EĞİTİM ÖRGÜTLERİNE YANSIMASI..... 71

Öğr. Gör. Dr. Zeynep ÖZMEN

REFAH MODELLERİ AÇISINDAN AVRUPA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNİN FİNANSMANI 88

Yrd. Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK, Tarık ÇELİK

MENÂSİK-İ HACC ADLI ESERDE BİRLEŞİK FİİLLER..... 118

KAFKASYA'DA GERİ DÖNÜŞÇÜ KOSOVALI ÇERKEZLER ÖRNEĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA; MAFEHABLE¹

Betül KURŞUN

Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, Girişimcilik Bilim Dalı
betulkurashin@gmail.com

Özet

Kuzey Kafkasya hemen anlaşılmasın karışık bir etnik ve sosyo-kültürel yapıya sahip, tarih boyunca birçok medeniyetin uğrak yeri olmuş ve pek çok kavmin kültürel mirasını günümüze taşımıştır. Birbirinden farklı dilleri konuşan kırktan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık yapıları bölgelerinden biri olmuştur. Çerkezler (Adigeler), Kuzey Kafkasya dağlarının otokton halklarından olup, 1864 sürgününe kadar bölgenin Kuban adı verilen kuzey batısında yaşamakta idiler. Bu araştırmada Kafkasya ile ilgili coğrafi, etnik ve linguistik tanımlamalar yapılarak, büyük sürgünden sonra Balkanlarda Kosova'ya yerleşmiş olan Adigelerin² anavatanlarına dönüş hikâyeleri ve karşılaştıkları sorunlara yer verilmiştir. Büyük bir kısmı eski Osmanlı coğrafyasında yaşamakta olan bir halk için deneme ve belki de teşvik edici bir ilham olabilecek bu deneme ve sonuçları geri dönüşün sürdürülebilirliği açısından ilginç durmaktadır. Kosovalı dönüşçülerin ve yerleştikleri Mafehable denemesi aslında artık gidenlerin torunlarının kalanların torunları ile etnik köken dışında aynı olmadıklarını da göstermiştir. Karşılaşılan idari ve siyasi sorunlar kadar kültürel sorunlar da mevcuttur.

Kavramlar: Kafkasyalılık, Çerkez Kimliği, Diaspora, Zorunlu Göç, Dönüşçülük, Kosovalı Dönüşçüler, Mafehable.

A RESEARCH STUDY ON THE CASE OF THE RETURNING KOSOVAN CIRCASSIANS IN CAUCASUS: MAFEHABLE³

Abstract

North Caucasus has been one of the most complex-structured regions of the world with many ethnic and socio-cultural structures that cannot be explored at a glance; and has been a frequent destination for many civilizations throughout history and has preserved the cultural heritage of many nations that have transformed the region into a political influence area, and has been inhabited by more than forty ethnic group who speak different languages. The Circassians (Adygeans) are one of the autochthonous people of the North Caucasus Mountains; and until the 1864 exile, they lived in the north-western part of the region called Kuban. This research makes geographical, ethnic and linguistic definitions regarding the Caucasus; and deals with the stories of Adygeans⁴ who had settled

¹ Mafehable Adige dilinde aydınlık köy anlamına gelmekte olup, çalışmamızda inceleme konusu olan Kosova dönüşçüsü Adigelerin yerleştirildiği köyün adıdır.

² Yugoslavya'da Adigelerin de yaşadığından pek fazla kimse haberdar değilken 1995'te Hasan Mercan isimli bir araştırmacı, Kosova'ya gider ve o dönemler çalıştığı *Çığ* isimli "Kültür Yazım ve Sanat" dergisinde Adige asıllı Prof. Dr. Muharrem Yusuf Tsey'den edindiği belge ve bilgilerle hareket ederek çalışmalarına da bu makaleye konu olan Adige adlı köyden başlamıştır.

³ Mafehable, the subject of our study, is the name of the village where the Adygeans returning from Kosovo were settled, and it means 'the bright village' in the Adygean language.

⁴ While a lot of people were not aware of Adygeans living in Yugoslavia, a researcher named Hasan Mercan went to Kosovo in 1995, and began his studies in a village called Adige, covered in this article, based on the

in Kosovo in the Balkans after the great exile, returning to their homeland and the problems they have encountered. This study and its consequences worth noting in terms of the sustainability of the return; and may become an inspiration for these people, majority of whom live in the ex-Ottoman geography. Those returning from Kosovo and their experience in Mafahable where they settled down, in fact, have shown that the descendants of the departers are no longer the same as the descendants of those that stayed, except for their ethnicity. There also encounter cultural problems as well as administrative and political problems.

Keywords: Being Caucasian, Circassian Identity, Diaspora, Forced Migration Concept, Homeland Returners, Kosovar Circassians Returners, Mafehable

1.Giriş

Aradan geçen yaklaşık yüz elli üç yıllık süreç içerisinde 1864 olaylarına ilgi son zamanlarda bir dereceye kadar artmış olsa da hâlâ konunun hak ettiği akademik ilgiyi gördüğünü söylemek zordur. Bu konu, Yakın Çağ tarihi üzerine çalışan birkaç tarihçi dışında dönem üzerine çalışan tarihçilerin ilgi alanlarından biri hâline gelememiştir. Tartışmalı gerçekliği sağlam dayanaklardan yoksun sözde Ermeni soykırımı ile karşılaştırıldığında 19.yüzyılın en büyük trajedisi olan bu büyük ve en önemli olay, siyasi ve belki de dini sebeplerle görmezden gelinmiştir. Bu konunun nedenleri hakkında bu araştırmanın asli konusu spesifik olarak anavatana dönen Kosovalı Adigeler ve onların kültürel, siyasi, iktisadi adaptasyonlarına ve karşılaştıkları sorunlarına dönük olduğu için değinilmeyecektir. Ama umulur ki bu konuda araştırma ve çalışmalar artsın ve genelde bütün Çerkezlerin özelde ise çalışmamıza konu ettiğimiz Adigelerin yüreklerine biraz da olsa su serpilsin.

Adigelerin 1864 yılında Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine yoğun ve ağır biçimde sürgünü tarihin acı ve yeterli alakayı görememiş sayfalarından biridir. Konu bugüne kadar tüm yönleriyle işlenmemiştir. Tarihin bir dönemine damgasını vuran ve başta Kafkasya olmak üzere Osmanlı-Rus-İngiliz ilişkileri açısından büyük önem taşıyan bu olayı kapsamlı olarak irdeleyen eser azlığı garip fakat gerçek bir durumdur. Bilindiği gibi 21 Mayıs 1864 tarihi, Adige boylarınca on yıllardır sürdürülen direniş savaşlarının son bulunduğu zamandır. Bu tarihten itibaren başlayarak devam eden kitlesel sürgün, Osmanlı topraklarının Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'daki vilayetlerine yönlendirilmiştir. Bu zoraki ve plansız göç uygulaması ve sonuçlarıyla tarihin en büyük dramlarından birine dönüşmüştür (Aslan, 2006: 1). 1864 Çerkez Sürgününü hatırlamak, toplumsal hafızanın yeniden yapılanmasını kolaylaştıracağı ve Çerkez Adigeleri anavatanları konusunda bilinçlendirip hak sahibi

documents and information he obtained from Prof. Dr. Muharrem Yusuf Tsey, an Adygean descendant, in a "Culture, Literature and Art" magazine called *Çığ* that he worked at in those days.

yapacağı için de sonuçları açısından oldukça önemli durmaktadır. Bu yüzden Mafahable örneği Çerkez-Adige toplumsal bilinci açısından sadece birkaç yüz kişinin anavatana dönüşünden çok daha fazlasını ifade etmektedir.

2. Kafkasya

2.1. Kafkasya'nın Sınırları ve Tanımlar

Kafkasya doğuda Hazar denizinden başlayarak batıda Azak denizi ve Karadeniz'e kadar uzanan; kuzeyini şimdilerde Rus bozkırları tarihsel anlamda Deşt-i Kıpçak, güneyini ise Kafkas sıradağlarının ve Karadeniz'in oluşturduğu kıta koridorudur. Doğudan batıya doğru Dağıstan, Çeçenistan, İnguşya, Osetya, Kabardey-Balkar, Karaçay - Çerkez, Adıgey ve Abhazy Cumhuriyetlerinden oluşan Kafkasya, 41-45. kuzey enlemleri ile 38-48. doğu boylamları arasında, Avrupa katısının güney doğusunda yer alır. Yine de bu tanımlama dar anlamdaki Kafkasya'yı ifade eder zira Kafkasya geniş anlamda Kafkas dağlarının ötesini de kapsar zira aynı kültür ve eko-sisten dağların ötesinde de devam etmektedir. Geniş ve dar anlamdaki Kafkasya tanımı için "Kafkaslardaki Türk Dili ve Kültürünün Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar" adlı makalesinde Yılmaz ve Kılıçoğlu şu tanımı yapmaktadır;

"Kafkasya'nın coğrafi, kültürel ve siyasi sınırlarını belirlemek zordur. Ancak genel kabul görmüş değerlendirmelerde dar ve geniş anlamda iki tanımlama mevcuttur. Dar anlamda Kafkasya Kafkas sıradağlarının yakın çevresidir ve kuzeyinde otantik olarak Çeçen, İnguş, Balkar, Kabartay, Karaçay, Çerkez, Adige, Oset, (kuzey Osetya) Avar, Dargin, Kumuk, Lezgi, Lak ve Tabasaran ve Dağıstanlı diğer küçük muhtelif halkları barındırır. Güneyinde ise batıdan doğuya sırasıyla Abazaları, Gürcüleri, Osetleri (Güney Osetya) Ermenileri ve Azerbaycan Türklerini barındırır. Geniş anlamda ise Kafkasya Karadeniz ve Hazar Denizi arasında kalan ve Güney Rusya'dan başlayarak İran sınırları içerisindeki Güney Azerbaycan'ı ve Türkiye cumhuriyetinin kuzeydoğusundaki Artvin, Ardahan, Kars ve Iğdır'ı da kapsar. Çok ilginçtir geniş anlamdaki Kafkasya coğrafi bölgesi Hazar Kağanlığının 400 yılı aşkın bir süre hüküm sürdüğü coğrafya ile büyük ölçüde örtüşür. Aslında bu topraklar söz konusu devlet dışında da bilinen insanlık tarihi boyunca hiçbir zaman tek bir yönetimin altında kalmamıştır." (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2015:174- 175).

Biz bu çalışmada dar anlamdaki Kafkasya tanımına bağlı kalacağız ve aynı anlamı veren Otantik Kafkasya tabirini de kullanacağız. Otantik Kafkasya'nın bu günkü toplam yüzölçümü yaklaşık 140 bin km² olup, Müslüman yerli nüfusun 5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu tarife göre Kuzey Kafkasya denildiğinde, bugün tamamı Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan 7 bölge kastedilir. Bunlar Krasnodar krai içinde yer alan ve sınırları adeta ABD'deki Kızılderili rezervasyonları gibi çizilen sözde özerk Adigey cumhuriyeti, Karaçay-Çerkez, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Cumhuriyetleridir. Oysa büyük sürgünden önce Krasnodar eyaletinin (Rusça özerk il anlamında olan *krai* yerine kullanılmıştır) tamamı Adige bölgesi idi ve Kuban olarak anılıyordu. Adige halklarının anavatanı olan bu topraklar maalesef artık Ruslaştırılmış vaziyettedir ve mevcut Adigeler bölgede nüfus olarak çok küçük bir azınlığı temsil etmektedir.

Güney Kafkasya ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya bölgesinden oluşmaktadır (Tavkul, 2009: 51). Güney Kafkasya'nın literatürdeki asıl adı Kafkas Ötesi'dir. Rusların bu bölgeye verdikleri Zakavkaz, İngilizlerin verdikleri Transcaucasus, Osmanlı ve Arapların verdikleri Mavera-i Kafkasya tabiri Güney Kafkasya değil, Kafkas Ötesi anlamındadır (Tavkul, 1997: 11). Kafkasya ismi 19. yüzyılın başından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Eski Arap coğrafyacıları burayı Cebelül-elsan yani diller dağı şeklinde tanımlamışlardır. Zira farklı diller konuşan pek çok halk yaşamakta idi.

Kuzey Kafkasya bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karışık bir etnik ve sosyokültürel yapıya sahip, tarih boyunca medeniyetlerin uğrak yeri olmuş ve siyasal nüfuz alanına dönüştürerek pek çok kavimin kültürel mirasını günümüze taşımış, birbirinden farklı dilleri konuşan kırktan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık bölgelerinden biridir. Kafkasya'da mevcut durumda halkların konuştuğu dilleri altı grupta toplayabiliriz.

Bunlar; 1) Otantik Kafkas Dilleri 2) Altay Dilleri 3) Slav Dilleri 4) İrani Diller 5) Sami Diller 6) Ermenice⁵

Bunların arasında Kafkas Dilleri bölgenin en eski ve en otantik halklarının dillerinin olduğu grup olduğu için diğer dillerden farklılık da arzeder. Ama bu dil grubundaki elliyi aşkın dilin

⁵ Ermenice dil bilimcilerince Hint Avrupa dillerine dâhil edilmekle birlikte tarihsel süreç içinde geçirdiği değişiklikler ve kopukluklar ve bulunduğu grupta yakın akraba bir dilin mevcut olmaması nedeniyle bağımsız olarak değerlendirilir. Ermenice bölgenin eski dillerinden olmakla birlikte bugün konuşulan Ermenice bölgeye Ruslarca göçü teşvik edilen Ermenilerce 18. yy dan sonra gelmiştir.

aynı kökten çıktığı konusu tartışmalıdır (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2015: 179). Yine de Kafkas dillerini konuşan Çerkezler büyük sürgünle birlikte bu coğrafyadaki baskın olma özelliklerini nüfusça kaybetmişlerdir. Çerkezistan olarak da anılan Kuban topraklarında artık baskın dil tamamen Rusçadır.

“Genel Kabul görmüş teorilere göre Kafkas Dilleri üçe ayrılır ve bu ayrım büyük ölçüde coğrafidir. Aynı kökten çıkmış olduğu olgusu bu gruplar için daha muhtemel görünmektedir. Bunlar; 1) Kuzeybatı Kafkas Dilleri – Pontik Diller 2) Kuzeydoğu Kafkas Dilleri – Nakh Dağıstan Dilleri 3) Güney Kafkas Dilleri – Kartvelyan Diller Birinci grupta yer alan en başlıca diller Adige ve Abhaz dilleridir. Bunlar günümüzde karşılıklı anlaşılabilirlikleri (mutual intelligibility) olmayan tamamen bağımsız dillerdir. Bu iki dil grubunu Kafkas dağları da coğrafi olarak ayırır. Abhaz dilleri Kafkas dağlarının güneyinde bugünkü Abhazya’da konuşulurken Adige dillerinin konuşulma alanı dağların kuzeyidir. Tarihi Kuban bölgesinin 19. yüzyıla kadar bu dilleri konuşan 12 kabileye yurt olduğu bilinmektedir. Bu iki dil grubunu birbirine bağlayan ve adeta bir geçiş dili özelliği olan Ubuçça ise artık yok olmuş diller sınıfındadır ve konuşanı kalmamıştır. Bugün itibarıyla Adigece (batı ve doğu lehçeleri birlikte) Kuzey Kafkasya’da üç ayrı cumhuriyette değişik varyantlarıyla 650 bin kişi tarafından halen konuşulmaktadır. Tarihsel süreçte bu 12 Çerkez kabilesinin ortak dili olmuştur.” (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2015: 179).

Rusların emperyalist yayılcı politikasının Kafkasya’ya dayanmasıyla burada ki halklar, uzunca yıllar Rus Çarlığına karşı özgürlük mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadele sürecinde, Çerkezler çok kötü süreçler yaşamış ve Kafkasya’da etnik temizliğe varan savaş metotları uygulamışlardır. Sonuç olarak, Çerkezler, 21 Mayıs 1864’te bu eşit olmayan savaşta mücadeleyi kaybetmişler ve nüfuslarının önemli bir kısmı savaş kurbanı olmuştur; geri kalan nüfus ise, Rus işgaline ve kalıcılığına karşı bir tehdit unsuru olarak görüldüğü için Kafkasya dışına, özellikle Osmanlı topraklarına sürülmüştür (Aslan, 2006: 1).

Tablo 1’deki nüfus verilerine göre Kuzey Kafkasya nüfusunun yaklaşık 1/3’ü Ruslardan oluşmaktadır. Zaten hali hazırda her federe cumhuriyette belirgin bir Rus nüfusu da bulunmaktadır. Bölgedeki her yönetim birimi farklı etnik unsurlardan oluşmaktadır. Kabartay Balkar Cumhuriyeti’ne baktığımızda; 1989 yılında Kabartayların nüfusu %50’nin altındayken yıllar içerisinde 2002 yılında %55’e, 2010 yılında da %57’ye yükselmiştir. Aynı dönemde Rus nüfusu ise %32’den %22’ye gerilemiştir. Bu eğilim Rus nüfusun artık özerk Kafkas

cumhuriyetlerinde yaşama konusunda kendilerini rahat hissetmediklerini de göstermektedir. Rus nüfusun bölgeyi terk etmesi durumu en fazla Dağıstan ve Çeçenistan'da yaşanmıştır.

Tablo 1. Kuzey Kafkasya Bölgesinde Yaşayanların Etnik Yapısı (2010)

ETNİK KÖKENİ	BÖLGEDEKİ NÜFUSU	BÖLGE NÜFUSUNDAKİ ORANI %
RUS	2.743.000	29.9
ÇEÇEN	1.485.000	16.2
AVAR	785.000	8.5
KABARTAY	511.700	5.6
DARGİN	488.800	5.3
OSET	476.500	5.2
İNGUŞ	462.200	5.0
KUMUK	399.100	4.3
LEZGİ	259.500	3.9
KARAÇAY	187.600	2.0
LAK	148.00	1.6
BALKAR	106.800	1.2

Kaynak: <http://vestnikkavkaza.net/analysis/society/6671.html>

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Kafkasya'da baş gösteren etnik çatışmalar bu bölgeyi dünyanın gündemine sokmuştur. Önce Güney Osetya ve Abhazya'da meydana gelen bağımsızlık hareketlerini Oset - İnguş etnik çatışması izlemiş, bu arada Karaçay-Malkarlılar ile Kabardeyler ve Rus Kazakları arasındaki küçük çatışma ve gerginlikler de her an patlayabilecek büyük bir etnik çatışmanın habercisi olmuştur. Dağıstan'da Kumuklarla Avarlar arasındaki etnik çatışmaları Lezgilerin Azerbaycan'dan toprak talep etmeleri izlemiş ve nihayet Çeçenlerin Rusya'dan bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle, Kafkasya'da yıllarca süren ve yüzbinlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan şiddetli savaşlar baş göstermiştir. Gerek Abhaz - Gürcü savaşına, gerekse Çeçen ve Rus savaşına Kafkasya'nın her tarafından gönüllü savaşçıların katılması, bir yandan Kafkasya halkları arasındaki Birleşik Kafkasya idealinin yaşadığını göstermekte bir yandan da etnik menfaatler yüzünden Kafkas halkları birbirinin karşısına çıkmaktadır. Bu ikilemde hangisinin ağır basacağı Kafkasya'nın geleceği belirlemede önemli olacaktır diye düşünmekteyiz. Ayrıca bu tarz bir birliğin sağlanması Rusya tarafından engellenmekte ve kuzey Kafkasyalı kardeş halklar birbirlerine düşürülerek Rusların hakemliğine ve idaresine mecbur bırakılmaktadırlar. Bu yüzden Kafkasya halkları arasındaki ayrılıkçı hareketler desteklenmekte ve Kafkasya halkları farklı etnik gruplara bölünerek her biri diğerine karşı kışkırtılmaktadır. Tarihi açıdan bölgenin demografik yapısı, Adige (Şapsığ, Abzekh, Hatukhay, Besleney, Kabardey vs.)- Abhaz-Ubıh, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vb. kabileler) tarihi otokton

halklar ile Türk kökenli Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Kumuklar ile İrani (Indo-Aryan) bir halk olan Osetlerden oluşmaktadır. Bu etnik köken farklılıklarına rağmen bu halkları coğrafya adetler kültür ve ortak değerler birleştirmektedir. Bu bölgenin insanları, kader birliği etmiş. Tarih boyunca meydana gelen sosyolojik süreç neticesinde oluşmuş ortak hayat tarzını, ortak dünya görüşünü, âdet ve geleneklerini, folklor değerlerini ifade eden ortak bir Kafkas Kültürü'nü de yaratmışlardır (ASLAN, ty, 2). Rusların bölgeye gelişine kadar bu halklar korporatif üst kimlikleri ile hareket etmişler ve hatta Rus ordusuna karşı da mücadelelerin aynı bayrak altında yürütmüşlerdir. Nitekim 1917 Ekim devrimi sonrası birleşerek Kuzey Kafkasya Cumhuriyetini kurmuşlardır ama maalesef bölgeden çekilen çarlık ordusunun yerine kızıl ordunun gelmesiyle bütün Kuzey Kafkas halklarının katılımıyla oluşan bu yapı uzun ömürlü olamamıştır.

3. Adigeler

Adigeler Türkiye'deki genel kabul görmüş tanıma rağmen kendi aralarında ve dillerinde Çerkez tanımını kullanmazlar zira her Adige'nin bir Çerkez⁶ olduğunu ama her Çerkezin bir Adige olmadığını düşünür ve söylerler. Bu elbette Çerkez tabirinin daha kapsayıcı olmasından ötürüdür. Çünkü Çerkezlilik kuzey Kafkasyalı bütün halkları kapsamaktadır ve Adigeler bu halklardan sadece birisidir. Aslında Çerkez tanımı da linguistik ve tarihsel süreç baz alındığında bir Türk ve Türkçe tanımlamasıdır. İlginçtir üst bir kimliği ifade ettiği için diaspora koşullarında güçlüklerle korunmaya çalışılan bir kültürel kimliğin ifadesi olarak yıllar içerisinde onlar tarafından da benimsemiştir. Hatta kültürel ve coğrafi kapsayıcılığı ile bu tanıma giren farklı etnik kökenden gelen Kuzey Kafkasyalı halkları da Çerkezlilik adı altında bir ölçüde birleştirmiştir. Şaşırtıcıdır hâlihazırda Türkiye'de yaşayan Türk etnik kökeninden gelen Karaçay, Balkar ve Kumuk gibi Kuzey Kafkasyalı halklar da kendilerini Çerkezlilik tanımı içine katarlar ve farklı görmezler. Türkiye'de hal böyleyken anavatanda bu kardeş halkların yapay sorunlarla karşı karşıya getirilmek istenmesi ise üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Sonuç olarak, bugün Türkiye'de yaşayan Kuzey Kafkasya kökenli topluluklar için, kültürel kimliğin ve coğrafi kökenin ifadesi olarak Çerkez olduğunun söylenmeye devam etmesi önemli bir kimlik stratejisi haline gelmiştir.

⁶ Çerkez yazımının tercih edilmesi TDK'nın Türkçe yazım kuralları için sabitleştirdiği form olması nedeniyle. Orijinal tanıma yakın olan Çerkes formu da kullanılmakla birlikte tarafımızca standardizasyon açısından bu çalışmada Çerkez denmesi tercih edilmiş ve uygun görülmüştür.

“Çerkez” tabiri⁷ büyük bir ihtimalle Türkler tarafından kullanılmış ve bilahare Araplar ve Batılılar tarafından da benimsenerek, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bulunan Kuzey Kafkasya'nın otokton halklarını tanımlamak için kullanılmıştır (Berzeg, 1990: 48). Bu halkların batıda Kuban bölgesinde (bugünkü Krasnador bölgesi) yaşayanları olan Adigeler, 12 alt kabileye ayrılırlar. Batılılar onların ülkelerini Çerkezya kelimesinden adapte ederek Circassia, yaşayanlarına de Circassien diyerek ifade etmişlerdir. Osmanlı kaynaklarında diğer Kafkas halkları ile birlikte Çerkes-Çerakis tabiri kullanılmıştır. Araplar da dillerinde ç sesi olmadığı için Şerkes- Şerakis olarak telaffuz etmişlerdir. Adigeler diğer Kafkas halkları gibi İslam dinine inanırlar. Rus işgali sonrası Hristiyanlaşmış küçük gruplar istisnaidir. Bunlarında topraklarını terk etmek zorunda kalmamak adına mecbur kaldıkları düşünülmektedir. İslam öncesi pagan dinleri ise üç inanç üzerine kuruludur. Birincisi inançlar, ikincisi ibadetler, üçüncüsü de ahlakıdır. Bunların dışında büyü, sihir, tılsım, fal vb. batıl itikatlar ve kutsal tasavvuru içinde ele alınabilecek tabiattaki çeşitli varlıklarla ilgili kültleridir.

Literatürde üç tanım mevcuttur: İlki Kuzey Kafkasya halklarının tamamını Çerkez olarak kabul etmektedir; ikincisi Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adigeler, Abhazlar ve Ubıhların Çerkez olduklarını iddia etmektedir; üçüncüsü ise Çerkezlerin sadece Kuzey-Batı Kafkasya halkı olan Adigeleri ifade ettiği yönündedir (Aksamaz, 2000: 44). Türkiye'deki Çerkezlik ilk tanıma göre oluşmuştur ve bütün kuzey Kafkasyalı halkları kapsar. Bir diğer deyimle Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya sürgün edilen tüm halklar, Çerkez olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Adigeler, Ubıhlar, Abhazlar, Abazinler, Dağıstanlılar, Nogaylar, Çeçenler, Osetler, Karaçaylar ve Balkarlar Türkiye'de yaşayan Çerkezleri oluşturmaktadır (Doğanay, 2015: 367). Toplumsal tabakalaşma sürecinde bakılırsa olaya; Adige Çerkezler dört sınıfa ayrılır: Prenslar, Uzden, Hür halklar ile köle ve esirlerdir. Soyluların kölelerine karşı zaman zaman acımasız oldukları ve bu durumda kölelerin efendilerine karşı kinlenerek karşı mücadeleye kalkıştıkları, Uzunyayla Çerkezlerinde de zaman zaman su yüzüne çıktığı görülmektedir (Yüksel,2015: 10).

16. yy.'ın sonlarına doğru İslam dini, Kuzey Kafkasya'ya tam anlamıyla hâkim olur. Kuşkusuz bunda Osmanlı yönetiminin etkisi göz ardı edilemez. 18. yy.'ın ikinci yarısından sonra ise Ruslar, tehdit olarak gördükleri ve Osmanlıyı destekleyeceklerini düşündükleri bu Müslüman halkları bölgeden çıkarmaya başlamışlardır (Kaya, 2007: 60). Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'ya doğru gerçekleşen Müslüman halkların sürgünü, 1787'de başlamış ve 20.

⁷ Türkçe asker ve savaşçı anlamına gelen 'çeri' ve kişi anlamına gelen 'kes' kelimelerinden oluştuğu yönündeki sav bu düşüncüyü desteklemektedir.

yy.'ın başlarına kadar devam etmiştir. Rus İmparatorluğu'nun amacı, halifelik makamını da elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kafkasya'daki Müslüman halkların üzerinde sahip olduğu gücü ve etkiyi kırmak olmuştur (Yel ve Gündüz, 2008: 951). Karadeniz'e hâkim olarak sıcak denizlere inmeyi ve Doğu'daki ticaret yollarını ele geçirmeyi planlayan Rus İmparatorluğu için Kafkasya, stratejik bir öneme sahiptir (Berzeg, 1996: 17'den aktaran Yel ve Gündüz, 2008: 952). Ayrıca daha güneye inerken arkalarını sağlama almayı istemektedirler. 1783'te Kırım'ı işgal eden Rus İmparatorluğu, Kafkasya'ya girmiş ve böylece Çerkezler ile Ruslar arasındaki savaş başlamıştır. 14 Eylül 1829'da Rus İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Edirne Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte, Osmanlı Devleti Kafkasya ve Gürcistan'daki egemenlik haklarını Rusya'ya bırakmıştır (Yel ve Gündüz, 2008: 953). Paris Antlaşması uyarınca Karadeniz'in tarafsız bir deniz haline gelmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetini tamamen yitirmesi üzerine, Rus İmparatorluğu, Kafkas halkları üzerinde baskı politikası uygulamaya başlamıştır. Söz konusu politika üç ayaktan oluşmaktadır: Sürgün, Asimilasyon ve Hıristiyanlaştırma. Diğer bir ifadeyle, Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çerkezler ya asimile olacak ya da yaşadıkları toprakları terk edeceklerdir (Yel ve Gündüz, 2008: 953-954). Böylece Kafkasya Ruslaştırılmaya da çalışılıyordu. Sürgünü kabul eden Çerkezlerin boşalttıkları yerlere Kossak civarından Rus ve Hristiyan köylüler yerleştirilmiştir (Yel ve Gündüz, 2008: 956). Ne sürgünü ne de asimile olmayı kabul etmeyip direnenler de ya ölümle ya da Sibiry'a yerleştirilmekle cezalandırılmıştır (Yel ve Gündüz, 2008: 957). Çerkezler için Osmanlı topraklarına yerleşmek dışında bir seçenek kalmamıştır (Kızılkaya ve Akay, 2013: 138- 140). Balkanlardaki ulusalcı hareketi Müslüman unsurlarla dengelemek isteyen Osmanlı İmparatorluğu da, kapılarını Çerkezlere açmayı tercih etmiştir (Kaya, 2011: 80, 81).

Adige-Çerkezler genel bir kabule göre dil temelinde iki ana gruba ayrılırlar:⁸ Batı Çerkezleri ve Doğu Çerkezleri.

3.1. Batı Çerkezleri (Rusya'daki resmî adlandırmaya göre Adigeler ve Şapsığlar)

Abazalar: Çoğunluğu Karaçay-Çerkesya, Adigey⁹ ve Abhazya'da yaşayan Kuzey Kafkas halkı. Abazinler olarak da bilinir.

Abzehler : Diasporadaki en büyük nüfusa sahip olan Çerkes boyudur. Kafkasya'da ise Abzeh ağzı konuşan tek köy Adigey Cumhuriyeti'nde bulunan Hakurine Hable/ (Şovgenovski)'dir.

⁸ <http://www.forumgercek.com/turk-tarihi/121176-cerkesler-print.html>.

⁹ Rusya Federasyonuna Adigey Cumhuriyeti'nin kısaltılmışı olarak kullanılacaktır.

Şapsığlar : Diasporada Şapsığların sayısı da Abzehlere yakındır. Hemen hemen aynı bölgelerde, birçok köyde de karışık olarak yaşamaktadırlar. Şapsığların tarihi topraklarının büyük bölümü bugünkü Adigey Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kalmıştır. Adigey'deki küçük bir grup dışında Şapsığlar bugün Krasnodar Krayı'nın Tuapse ve Lazarevsk ilçelerine bağlı köylerde yaşıyorlar (yaklaşık 10 bin). 1924-1945 yıllarında feshedilene kadar Şapsığ Ulusal Rayonu döneminde Şapsığ lehçesinin gelişimi için adımlar atılsa da, Adigey Cumhuriyeti'nin dışında kaldıklarından günümüzde anadillerinde eğitim ve yayın hakkından yararlanamamaktadırlar.

Kuzey Şapsığları, Büyük Şapsığlar, Kuban Şapsığları

Güney Şapsığları, Küçük Şapsığlar, Kıyı Şapsığları, Karadeniz Şapsığları,

Çemguy-Şapsığlar, Pseuşko Şapsığları

Hakuçlar

Bjeduğlar : Nüfusları Kafkasya'da fazla, diasporada azdır.

Çemguylar ya da Temirgoylar: Nüfusları Kafkasya'da fazla iken diasporadaki en küçük Çerkes topluluğudur.

Natuhaylar ya da Natıkuaceler: dillerinin soyu tükenmiştir. Sayıları 1864 sürgününden önce 240 bin olan Natuhaylar Anapa dolayında yaşıyorlardı. Sürgünden sonra Natuhaylar'dan Anapa yakınındaki Hatramtuk köyü kalmıştır. 1864 yılı sonrasında kurulan Hatramtuk köyü 1924 yılında yerinden kaldırılarak, Adigey'in Tahtamukay rayonuna taşınmış ve şimdiki küçük Natuhay köyünü oluşturmuştur.

Hatukaylar: Kafkasya'da kalmadığı için Çerkez diyalektolojisinde adları geçmez ve birkaç köy dışında Kayseri-Pınarbaşı'nda yaşarlar (18 köy).

Mamheğler: Diğer topluluklara karışmışlardır..

Mahoşlar: Diğer topluluklara karışmışlardır.

3.2. Doğu Çerkezleri (Rusya'daki resmî adları Çerkezler ve Kabataylar)¹⁰

Besleneyleler : Türkiye'de ve Rusya Federasyonunda Karaçay-Çerkez bölgesindeki iki köy ile Krasnodar Krayındaki iki köyde yaşarlar.

¹⁰ <http://www.forumgercek.com/turk-tarihi/121176-cerkesler-print.html>.

Kabardeyler (Rusçada Kabardin) : Türkiye’deki Adigeler içinde dillerini en iyi koruyan grup olup en yoğun yaşadığı bölge, esas olarak Kayseri ve Sivas’a bağlı köylerin bulunduğu Uzunyayla ile Maraş-Göksun ilçesidir. 1330’lu yıllarda literatüre giren ‘Çerkes’ kelimesi 14 ve 15.asırlarda sadece Adigeler için kullanılmaktaydı. Bu isim 13. asırdaki politik gelişmelerden, Moğolların Alanlarında sıkıştırıp Türk kavimlerinin Kafkas topraklarına yerleşmeye ve Türkçenin ortak iletişim diline dönüşmesi ve tanımlamaların Türkçeye yapılmasından sonra ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Adige Nüfusunun Ükelere Göre Dağılımı

ÜLKE	NÜFUS
ABD	3.400
BULGARİSTAN	500
GAZZE (İSRAİL)	3.000
IRAK	35.000
İSRAİL	3.000
MISIR	12.000
RUSYA	BİLİNMIYOR
SIRBİSTAN	3.300
SURİYE	36.000
TÜRKİYE	320.000
UKRAYNA	600
ÜRDÜN	78.000
TOPLAM	496.000

Kaynak: https://ioshuaproject.net/people_groups/10161

Tablo 3. Kabardey Nüfusunun Ükelere Göre Dağılımı

ÜLKE	NÜFUS
ABD	3.700
ALMANYA	14.000
ÖZBEKİSTAN	1.400
RUSYA	565.500
SUUDİ ARABİSTAN	24.000
SURİYE	49.000
TÜRKİYE	1.074.000
ÜRDÜN	78.000
TOPLAM	1.809.100

Kaynak: https://ioshuaproject.net/people_groups/10161

Geçmişle kurulan ilişki, kimlik inşasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, tarihte gerçekleşmiş bir olayın, anlatılarla kuşaktan kuşağa aktarılıp yaşanan ana taşınması, nereye ve neye ait olduğu sorusuna cevap vererek bir kimlik sunmaktadır. Söz konusu olan, toplumsal hafıza üzerine kurulmuş kolektif bir kimliktir. Toplumsal hafızanın önem kazandığı

ve hatta ulusal hafızanın yerini aldığı (Sancar, 2011: 20) 1980’li yıllardan bu yana, tarihin demokratikleşmesi gerçekleşmiştir. Artık, kazananlar yerine mağdurların; gelecek yerine geçmişin; homojenlik yerine dışlananların birlikteliğinin; geçmişle geleceğin kesintisiz devamlılığı anlayışı yerine parçalanmış tarihlerin ortaya çıktığı bir zaman diliminde yaşanmaktadır (Akçam, 2005: 165). «Kimlik» kavramı da dönüşmekte; bireysel olandan kolektif olana geçmektedir ve toplumsal hareketler çerçevesinde Özne’nin Aktör olarak geri dönüşüne şahitlik edilmektedir. Çerkezler damgalanmış Çerkez kimliklerini, ona yeni anlamlar yükleyerek ve geçmişi hatırlayarak, yeniden sahiplenmektedirler (Doğanay, 2015: 5).

4. Diaspora’da Durum

4.1. Kafkasya Özlemi ve Uyanış

Hafıza çalışmalarında, terk edilen yerin hatırası aynı zamanda kaybedilen ilişkilerin, bolluğun ve özgünlüğün de hatırasıdır. Hepsi hayali hafıza tarafından tekrar yaratılır ve üzücü olduklarından ötürü «nostalji» olarak tanımlanırlar (Özyürek, 2001: 133). 1864 Sürgünüyle zorla topraklarından koparıldıklarını ifade eden Çerkezler, hiç tanımadıkları Kafkasya’ya kuşaktan kuşağa aktarılmış bir özlem duymaktadırlar. Oraya dair anlatılan hikâyeler vardır. Dolayısıyla her bir Çerkez, zihninde, belleğinde Kafkasya hayal eder. Kafkasya, adeta bir cennet gibidir. Türkiyeli Çerkezlerin hafızasındaki Kafkasya imajı da aynıdır: Yeşili bol bir doğası olan, cesur insanların yaşamlarını sürdürdükleri, bolluk içerisinde bir coğrafyadır. Masal ülkesi gibidir ve aynı zamanda da ütopyadır onlar için, çünkü ulaşılması zor bir hayal gibi gelir. Kafkasya’yı henüz görmemiş bir Adige’ye atalarının geldiği topraklar sorulduğunda, orayı şimdiki zamanda yer alan ama geçmişe dair bir imge olarak inşa etmektedir. Sürgünden önceki Kafkasya’dır, anlatılan. Her Adige ‘Kafkasya Tanrının kendine ayırdığı yerdir’ söylemini her fırsatta tekrar eder. Söz konusu coğrafya doğasıyla, ölüleriyle ve sürgün öncesindeki yaşam tarzlarıyla donmuş bir şekilde herkesin aklında yer almaktadır. Kafkasya unutulamaz vatan hayalidir. Burada değinmek istenilen konu, terk edilmek zorunda kalınan toprakların, yerleşilen topraklarda yeniden inşa edilmeye çalışılmasıdır. Bu yüzden Osmanlı topraklarının dört bir tarafına yerleştirilen, Adigelerin coğrafi benzerliği olsun veya olmasın Kafkasya’da geldikleri köylerinin kendi dillerindeki adlarını birebir yerleştirildikleri yere de vermelerindeki psikolojinin açıkladığı durum bize bunu net bir şekilde göstermektedir. Hatta her evin bahçesinde onlar için bir dönem kutsal sayılan meşe

ağaçlarının dikilmesi bu benzeştirmeyi kuvvetlendirmektedir. Anıtlar, simgeler, mabetler, logolar ve sokakların veya meydanların isimleri, diasporada yaşayan bir toplumun yerleştikleri topraklara demir atmasını da sağlamaktadır. Bu durum Osmanlı topraklarına göçen hemen hemen bütün Kafkasyalılar için geçerli olmuştur. Her ne kadar Türkiye’de köy isimlerinin resmi adları Türkçe olsa da, sürgünden sonra yerleştikleri yerlere geldikleri yerleşim adlarını veren Adigeler hala kendi aralarında bu adları kullanmakta ve bugün en genç Adige bile köyünün Adigece ismini bilmektedir. Diasporadaki halk, mekânı yeniden yaratmayı dener çünkü bu sembolik anlamda kendini yeniden üretebilmeyi kolaylaştırır. Genç kuşak, ataları tarafından unutulmuş olan kültüre ve geçmişe dayalı bazı unsurları hatırlayarak yeni bir tarih yazmaktadır. Şimdiki zamanı reddetmekte ve geçmişi hatırlayarak özgürleşmektedir, çünkü baskıya ya da unutturma politikasına karşı tek silahları hafızalarıdır. Kendisini aynı zamanda, Çerkez (Adige) kimliğinin koruyucusu olarak görmektedir. Sahip olduğu hafıza, Sancar (2007: 50- 51)’in deyimiyile, trajik olayları hatırlayan negatif hafıza’dır. 1864 Sürgünü’nü anımsamak, gençler için, özgürleşmenin ve geçmiş travmasından kurtulmanın bir yoludur. Öyleyse, söz konusu yeni nesil özgürlüklerini aktif bir şekilde dile getirerek ve iktidara, tarihe, topluma direnerek, Çerkez (Adige) hareketinin aktörü ve kimliğinin öznesi haline gelmektedir. İlaveten belirtmek gerekir ki, gençler artık Thamade¹¹ otoritesini değerli kılan Çerkez toplumunun toplumsal normlarına da karşı gelmektedirler. Zira İnternet üzerinden örgütlenmeyi tercih etmelerindeki en önemli nedenlerden biri, sosyal ağlarda Thamade otoritesini hissetmiyor olmalarıdır. Castells (2012: 17-18)’in de ifade ettiği gibi, hükümetlerle birlikte geleneksel iktidarın kontrolü dışında kalan internetteki sosyal ağların yarattığı özerk alan, Çerkez (Adige) gençlerinin ortak bir soykırım hatırasını paylaşabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Böylece, gençler iktidar odaklarına karşı, karşı iktidarlar oluşturabilmektedirler.

4.2. Dönüş Sorunu

Çerkezlerin geri dönüş problemi toplu sürgünün ilk yıllarından beri devam etmektedir. Sonra ki yıllarda dönüş için çeşitli çalışmalarda bulunulsa da bunların çoğu, sürekli ve etkili bir başarıya ulaşamamıştır. Ulusaşırı dönemin getirdikleri sonucunda aynı anda hem anavatan hem de diasporada yerleşik bir düzen, iş ve sosyal yaşam kurma hayali bu süreçte gerçekleşme olasılığını şimdilik kaybetmiş olduğu söylenebilir (Erciyes, 2017: 22). Bu durum

¹¹ Thamade: Belirli bir görevi yerine getirmek üzere, belirli bir misyon ve statü ile seçilerek görevlendirilmiş kişi anlamında tanımlanmalıdır. Bilir kişi, Aksakal

hayallerde yaşatılanlar ile realitenin birbirinden artık çok farklı olduğunu da ortaya koymaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Sovyet makamları ret cevaplarına gerekçe olarak genellikle Kuzey Kafkasya'da toprak ve konut yetersizliğini gösterirdiler. Ancak tam da bu dönemde, 1940'ların sonundan 1980'lerin ortalarına kadar SSCB'nin çok değişik bölgelerinden uzman ve "iş gücü" olarak Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerine planlı bir göç ve yerleşim gerçekleşti. Yönetimin bu soruna olumsuz yaklaşımına rağmen Suriye'den, Ürdün'den ve Türkiye'den bazı Çerkez aileler özel yollarla daha 60'lı yıllarda Kabartay-Balkar'a ve Adigey'e yerleşmeye başladılar. Sovyet vatandaşlığı ve propiska (ikamet belgesi) alma, yerleşme, döviz bozdurma v.b. konularda zorluk çıkardılar. Geri dönelerden bazıları bu engellemelere dayanamayarak pek konuksever davranmayan vatanlarını terk ettiler. Yerel makamların turist olarak gelip vatanında kalmak isteyen soydaşlarını zorla ülkeden sınır dışı ettiği olaylar da oldu. SSCB'de uygulanan prestroyka¹² politikasına bağlı olarak 80'lerin ikinci yarısında durum değişmeye başladı. Anavatanlarına dönmek isteyen soydaşlarının haklarını savunmak için o dönemde kurulan toplum örgütleri ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin bazı kesimlerinin hareketleri seslerini duyurmaya başladılar; oturumlarında, toplantılarında ve kongrelerinde bu sorunun adil çözümünü talep ettiler. Ortak toplum örgütü Adige Hase¹³ geri dönenlere yardım edilmesini başlıca görevlerinden biri olarak benimsedi. Adige Hase bünyesinde dışarıdaki soydaşların dönüşü için yardım şubesi açıldı. Bu şube en başta geri dönenler için konut sağlanması, Sovyet vatandaşlığı alma ve diğer işlemler için gerekli belgelerin tamamlanmasıyla ilgileniyordu. Kafkasya Dağlı Halkları Birliği de soydaşlara anavatana dönüş hakkı verilmesi talebini dile getirdi. KDHB'nin insiyatifiyle Ekim 1990'da Sohum'da yapılan ve 30 bin kadar kişinin katıldığı Kafkas Halkları Kongresi, BM Genel Sekreteri Peres de Cuelar'a, SSCB Başkanı Mihail Gorbaçov'a, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a gönderilmek üzere bir bildiri kabul etmişti. Bildiride özellikle, dışarıdaki Kuzey Kafkasyalı topluluklara engel çıkarılmadan anavatanlarına dönüş hakkı verilmesi isteniyordu. (Kuşhabiy, A; aktaran Papşu, M 2004,1-2).

Anavatana yönelenlerin ilk temsilcileri esas olarak iki toplum kesimiydi: Göç etmenin bütün olumsuzluklarına katlanmaya hazır olduğunu ifade eden, vatansever aydın kesim ve Kafkasya'da kârlı işler yapmaya çalışan iş adamları. Dönenlerin yarıdan fazlasını Suriye

¹² *Prestroyka* : Yıllardan itibaren gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketleri

¹³ *Adige Hase: Adigelerin ortak olarak toplandıkları ve toplumsal kararların alındığı sivil toplum örgütleri.*

vatandaşları oluşturuyordu.¹⁴ Adigelerin geri dönüşü, Rusya elçiliklerinin ataları Rusya topraklarından göç etmiş kişilere Rusya vatandaşlığı verilmesi konusunda yetki kazanmasına bağlı olarak arttı. Örneğin, 1992 yılında Suriye'deki Rusya elçiliği Adigelere 120 pasaport verdi (Kuşhabiy, A; aktaran Papşu, M 2004,1-2). Dönüş problemleri Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde farklı farklı çözülmeye başlanmıştı. Adigey cumhuriyet statüsü kazandığı ve yeni yetkiler elde ettiği 1990'dan sonra dönmeye başladılar. Bu cumhuriyetin hükümeti dönenlerin problemlerine anlayışla yaklaştı ve vatandaşlık almak için belgelerin incelenmesi süresini daha kısa bir zamana indirdi, 1991-1995 yıllarında dönenlerin çoğu oturma belgesi ve vatandaşlık aldı. Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nde ise, ilgili makamların bu konuya ilgisizlerdi. Vatandaşlık işlemleri uzun ve zorlu Bürokratik süreçlere maruz kaldığından kolay çözülmüyordu. Örnek olarak, dönenlerden vatandaşlık almak için hiç çıkmadan KBC¹⁵ topraklarında üç yıl kalması gerekliliği verilebilir. Sonra ki yıllara bu sorunlara çözüm bulabilmek adına bakanlar konseyinde konuyla ilgilenmek üzere bir konsey kurulmuştu. Fakat bu konuyla ilgili düzenleyici bir yasa yoktu ve bu departmanın çalışmaları yetersiz kaldı. KBC'ye geri dönüş 1990'lı yılların başında daha çok arttı. 1990'da KBC'de toplam 100 kişi işlemini tamamlanmışken, KBC İçişleri Bakanlığı Vize ve Kayıt Şubesi'nin verilerine göre 1993'de dönen Adigelere 567 sürekli ikamet izni ve 371 oturma belgesi verildiği söyleniyordu (Kuşhabiy, A; Aktaran Papşu, M; 2004,1-2).

O dönemlerin dönüşçülük idealini savunular tarafından çıkartılan diaspora yayınları olan Kafkas, Kamçı ve Yamçı dergileri sürgünü, diaspora asimilasyonunu ve geri dönüş göçünün önemini 1970'ler ortasında diaspora temsilcilerinin ilk resmi anavatan ziyaretleri anlatılarıyla beraber dile getirmiştir. Bu ilişkilere dayanılarak o yıllarda Sovyet Büyükelçiliği'ne yaklaşık 300 kişilik bir grup tarafından toplu geri dönüş başvurusu yapıldığına dair anlatılar mevcuttur, ancak Türkiye'de yaşanan 1980 darbesiyle birlikte tüm ilişkiler bir anda kesilmiş ve zor koşullarda kurulan bağlar kopmuştur (Erciyes, 2017: 7).

1 Temmuz 1994'de imzalanan Rusya Federasyonu iktidar organları ile Kabardey-Balkar Cumhuriyeti iktidar organları arasında yönetim konularının ve yetkilerin belirlenmesi hakkındaki antlaşma ile geri dönüş probleminin çözümü için hukuki zemin yarattı. Bu antlaşmaya göre, yurtdışından gelen Çerkezlerden ve Balkarlardan dönüşçüleri kabul etme ve yerleştirme konuları KBC'nin tasarrufuna geçmiş oldu. Bu, dışarıdaki Kuzey Kafkasyalı topluluklara Rusya hükümetinin Sovyet makamlarından farklı olarak geri dönüşlerine engel

¹⁴ <http://www.haberler.com/suriyeli-cerkesler-anavatanlari-cerkesya-ya-donmek-5022189-haberi/>

¹⁵ KBC: Kabartay Balkar Cumhuriyeti

olmayacağını gösteren siyasi bir anlamdı. Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde geri dönenler için geçici ya da sürekli konut bulma, iş bulma gibi ortak problemler oldu. Genel olarak Rusya'da ekonomik durumun kötüleşmesi, geri dönenlerin çoğunun Rusçayı iyi bilmemesi ve yerel yaşam koşullarıyla tanışık olmaması uyumlarını da güçleştirdi. Kuzey Kafkasya'da suç oranının artması da dönenler için ciddi bir problem oldu. Birçoğu suç dünyası tarafından taciz edildiler, soyulmaları, zorla paralarının alınması olaylarına rastlandı ve bazı insanlar öldürüldü. Sovyet sonrası toplumun bütün bu olumsuz gerçeklikleri geri dönüş sürecinde soğutucu etken oldu ve dışarıdaki Çerkezlerde tarihi anavatanları hakkındaki tasvirlerinin yıkılmasına yol açtı. Aynı durum Abhazya'da yaşandı. Dışarıdan gelerek savaşa (Ağustos 1992- Eylül 1993) katılan ve Abhazya'da sürekli olarak yerleşmek isteyen onlarca Abaza ekonomik ve gündelik problemlerle karşılaştılar. Aynı şekilde onlar da suç dünyasının tacizlerine uğradılar. Günümüzde birçok Adige ve Abaza anavatanlarına yerleşmeyi veya orada ortak işletmeler açmayı istediklerini ve buna hazır olduklarını belirtiyorlar ama bununla birlikte faaliyetlerinin, her anlamda. Güvenliklerinin sağlanmasını istiyorlar. Anavatanlarına dönme isteğini defalarca belirten dışarıdaki Çerkezlerin günümüzde ortaya çıkan böyle bir olanaktan yararlanmamaları gerçeği şu ki vatansever duyguların okşanmasıyla toplu dönüş olmuyor. Sadece büyük sosyoekonomik ve politik nedenler, doğal felaketler bütün bir halkı göç etmeye zorlayabilirmiş. Ancak az sayıda Çerkez'in anavatanlarına dönmesi de gösteriyor ki toplu dönüş bireysel olarak, kabul eden devletin iktidar organlarının yardımı olmadan mümkün değildir. Belirtmekte fayda var ki diğer birçok ülkede dönüş devlet politikasının meselesidir, değişik ülkelerden gelen soydaşlarını yerleştirmek için özel bir sistem vardır. Sonuç olarak, dışarıdaki soydaşlarımıza vatandaşlık verilmesi sorunu Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde yasal zeminde çözülmüş ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri hükümetleri dönenlere yerleşmeleri ve uyumları sürecinde yardım ederse gelecekte dönen Çerkezlerin sayısı artabilir. Abhazya'ya dönmek Rusya Federasyonu'na bağlı cumhuriyetlere dönmekten daha kolay. Sohum'da hali hazırda dönenlere toprak ve konut vermeyi de içeren bir dönüş programı mevcut. Moskova'nın 'potansiyel tehdit' gözüyle baktığı Adigeler için değil. Rusya, 1998'de Kosova'da iki ateş arasında kalan Adigelerden 169'unu özel operasyonla Adigey'de yeni kurulan Mafehable'ye yerleştirmişti. Bu operasyonda Boris Yeltsin¹⁶ üzerinde etkili Adigeler ile dönemin Adigey Devlet Başkanı Carım Aslan'ın rolü büyüktü. Adigelerin sadakatini kazanmak için bu jestin yapılmış olması ihtimal dâhilindedir (Kuşhabiy, A; Aktaran Papşu, M; 2004,1-2).

¹⁶Boris Yeltsin: Rusya'nın eski başbakanı ve devlet başkanı.

Dünyadaki diğer geri dönüş çalışmalarında olduğu gibi Adige ve Abazaların anavatana kısa süreli “dönüş ziyaretleri” geri dönüşün ilk adımları olmuş, günden güne dönüşçüler arasında yaygın olarak “dönüş artık buna dönüşmeli” gibi ifadelerle anavatan-diaspora arasında kurulan birden çok yerde yerleşik yaşamlar desteklenmeye başlanmıştır. 2015 yılında ise Türkiye-Rusya arasında yaşanan uçak krizi diasporayı tekrar yüzü anavatana dönük ama gidip gelme ihtimalleri belirsiz ya da kısıtlı hale getirmiştir (Erciyes, 2017: 26-27). Yaşanan olaylara bakıldığında geri dönüşün üzerinde, iki ülke arasında ki bağın etkili olması kadar küresel anlamda gerçekleşen olaylarda etkilidir.

5. Kosovalı Dönüşçüler, Mafehable

5.1. Kosovalı Dönüşçüler

Kosovalı Adigeler anavatanlarına yılların beklentisi, özlemi, umudu ile döndüler. Onlar artık anavatanları Kafkasya’da. Kosova’daki Adigelerin mallarını mülklerini bırakıp Vatan'a dönmeleri aslında tamamıyla anavatan hasretinden değil daha önce de belirttiğimiz gibi, biraz buldukları bölge de gerçekleşen zorluklardan ötürüdür. Dönüş fikri her ne kadar artık çok inandırıcı ve olası gelmese de isteyen herkesin istediği yerde istediği şekilde yaşayabilmesini ve anavatanlarına dönebilmelerini ifade ettiği için diasporadaki Çerkezler için çok önem atfetmektedir. Bu zamana kadar Yugoslavya'da Adigelerin de yaşadığından pek çok kimsenin haberi yokken fakat 1995'te Hasan Mercan isimli bir araştırmacı, Kosova’ya giderek "Adige" isimli köylerinde yaşayan bu köy halkını dış dünyaya tanıtmış oldu. Çalışmamamızın mevzuunu teşkil eden bu köy halkı, artık Mafehablelilerdir. Yugoslavya dağıldığında, çıkan iç savaş sırasında Kosova bölgesinde kalan Adigeler zor durumda kalmıştır. 1998 yılında, Adigey Cumhurbaşkanı olan **Aslan Carımov**, şimdiki Kültür Bakanı Sayın **Gazi Çemişo'yu** görevlendirerek, Rusya Federasyonu'nun sağladığı uçaklarla 22 aileden oluşan 101 Adige’yi Kosova'dan Adigey'e taşınmıştır. Daha sonra Kosova'da kalan 23 Adige daha Maykop'a gelmiştir. Bu dönüşçüler için Maykop şehrinin kenarında Mafehable köyü inşa edilmiştir. Nitekim bu durum, 21 Mayıs 1864 Büyük Çerkez Sürgününden sonraki gerçekleşen en büyük kitlesel dönüş olayı olarak tarihteki yerini almıştır. Her yıl, 1 Ağustos tarihi bayram olarak kutlanmakta ve geri dönüş için toplumu teşvik etmek amacıyla yaşatılmaktadır. Mafehable köyü hala yeni dönüşçülerini de beklemektedir (KAFFED,notlar).

1856 sonrası Kırım ve Kafkasya’dan gelen göçmenlerin bir kısmı Osmanlı yetkilileri tarafından Varna üzerinden Kosova’ya sevk edildikleri söyleniyor. Geleneksel Çerkez

kaynaklarına göre Kosova sahasına gelen Çerkez sayısı toplam 12 bin (2.000 aile) kadardır. Niş tarafına yerleştirilen Çerkezler Sırp tarafından sürülünce Anadolu ve Suriye'ye gitmek zorunda kalınca, 1890'ların sonunda Kosova'daki Adigelerin sayısının aşağı yukarı 6.400 civarına gerilediği söylenmiştir. 1912 sonrası Adigeler daha büyük oranda göç etmiş, 1918'den sonra yine büyük bir göç olmuş ve sonuçta 1930'lu yıllarda 50 haneye düşmüşlerdir. Çoğu asimile olup Arnavutlaşan bu Adigelerin Balkanlar'daki son canlı kalıntısı Kosova'da Priştine'ye yakın mesafede yaşayan 300-400 kişilik Adige topluluğudur. 1995'te Prizren'de yayımlanan Kosova Türklerinin Çığ adlı dergisinde Kosova'daki bu Adige topluluğuyla ilgili röportajın yayımlanmasından sonra onların varlığı duyuldu. 1998-1999 Kosova Savaşında seslerini duyuran Abzeh boyundan Adigeler, 1999 yılında ilk grup olarak Adigey Cumhuriyeti ile Adige kuruluşlarının desteğiyle ata topraklarına getirilmiş ve onlar için Maykop'un dört kilometre yakınında çoğunluğu nüfusunun önemli bir kısmı Ermeni olan Rus köylerinin ortasında Mafehable adlı yeni bir Adige köyü kurulmuştu. Kosovalıların Adigey'den kısa sürede gideceklerine dair karamsar tahminlerin aksine, Adigey'e gelen yaklaşık 200 Kosovalı Adige'den sadece 30 kadarı sonradan Almanya'ya ve Türkiye'ye gitmiştir (Ülkelere Göre Çerkezler, 2017).

5.2. Adaptasyon

Dönüşçüler için bir umut örneği olan Mafehable de yaşam mücadelesi devam etmektedir, anavatanlarına dönmüş olmanın ve kaybettikleri akrabalarıyla bir araya gelmenin heyecanın adaptasyon sürecinde en büyük motivasyon kaynağı olduğu düşünülmektedir. Dönüşçülerin geldikleri günden bu yana sosyal, iktisadi, siyasi adaptasyon süreçlerinde bölge halkının ve Adigey cumhuriyetinin birçok çalışması olmuştur. Ama yine de dönenlerin adaptasyonunun gerçekleştiği şüphelidir.

Adigey Cumhuriyeti Milli İşler ve Halkla İlişkiler Komitesi'nde Mafehable köyünün düzenlemesiyle ilgili toplantılar yapılmaktadır. Komite Başkanı Asker Şalahov, konuşmalarında, Mafehable'de yaşayan geri dönüşçüler için elektrik, gaz ve su sağlanması, yolların asfaltlanması ve ev inşaatı için arsa ayrılması gibi konular üzerinde durmuştur. Şalahov, Natpress'e yaptığı bir açıklamada,¹⁷ “Mafehable köyünün problemleriyle ilgili konuların ele alındığı görüşmelerin, geri dönüşçü yurttaşlarımızın tedirgin olduğu konuların çözümü için gerçek bir adım olduğunu düşünüyorum” demiştir. Sürecin sonunda en kısa sürede, arsa verilecek 186 kişinin belirlenmesine, su ve gaz alanlarında ortak projelerin hayata

¹⁷ <http://natpress.net/index.php?newsid=8238>

geçirilmesi için kooperatif kurulmasına; Suriye'den gelen geri dönüşçüler için Rusya Federasyonu yasaları çerçevesinde Mafehable'de arsa ayrılması çalışmalarına devam edilmesine ve geri dönüşçülerin sosyal adaptasyonu çalışmalarına hız verilmesine karar verilmiştir. Adigey Cumhuriyeti'nde şu anda Türkiye, Ürdün, İsrail ve Avrupa'dan geri dönüş yapmış yaklaşık 1600 kişi yaşadığı söyleniyor. Bunun yanı sıra Suriye'deki savaştan sonra gelmiş 137 aile de Adigey'de yaşıyor (Ajanskafkas, 2017).

Suriye'den dönüş yapanların birçoğu yeni yerlerine uyum sağladı bile. Geri dönüş fikrinin kafalarından uzun yıllar çıkmadığını bildiğimiz Adige halkı için iyi bir örnek olan Mafehable'de durumun gerçekten bahsedildiği gibi olduğunu düşünmekteyiz. Artık kaldıkları yerleri anavatan edinen Adigeler için kendi anayurtlarında adaptasyon sorunu çekmeleri dünyanın en ironik olaylarından biri olsa gerek, bir halk için hiçbir yerde ve hiçbir koşulda kendi gibi olamamak ve her alanda asimilasyonla burun buruna olmak zor bir kültür mücadelesi gerektirir ve geri dönüş bile buna tam olarak çare olamayacak gibi durmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi dönüşçülere vatandaşlık verilmesi sorunu Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde yasal zeminde çözülürse ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri hükümetleri dönenlere yerleşmeleri ve uyumları sürecinde yardım ederse gelecekte dönecek Adigelerin sayısı artabilecektir. Çünkü diasporada yaşayan bir halkın şartlar ne olursa olsun, tarihi acının vermiş olduğu bir anavatan hasreti ve gündemi vardır. Bu bağlamda, Mafehable örneği geri dönüş fikri taşıyan herkese umut ışığı olmuş başarılı bir örnektir ve yeni dönüşçülere ilham kaynağı olup olmayacağı sorusunu akla getirmektedir.

6. Sonuç

Büyük Çerkez sürgünündeki sürgün edilen toplam nüfus hakkında iddia edilen farklı rakamlara rağmen şurası açıktır ki, gerçekler belgelenen rakamların da üstündedir: Tüm Kuzey Kafkasya'da kalan ve yer değiştirmeyen bütün Adigelerin sayısı 150 ile 200 bin dolayındadır. 19. yüzyılın ilk yarısında yalnızca Kuzeybatı Adigelerinin bir milyona yakın nüfusa sahip olduğu düşünülürse Kafkasya'da etnik temizlik hareketinin ne boyutta olduğu tahmin edilebilir. Sonuçları ile bakıldığında Kafkas-Rus Savaşları, zalimce, gayri insani koşullarda gerçekleşmiştir. Yaşanan süreç ve sonuçların kendisi ise, çağın değerleri ile söylenecek olursa İnsan Haklarına aykırıdır. Çünkü Adigeler, Rusların önünden kaçmış bir halk değildir. Adigeler tarihte örneği olmayan vatan savunması vermiş ve kaybettiği için de ülkelerinden zorla çıkartılmış bir halktır. Kaldı ki, Resmi Rus tarihinde, "Dağlıların Göçü"

olarak tanımlanan, 19. yüzyılın bu büyük nüfus hareketinin bir sürgün olduğu artık kabul ediliyor olmasına ve tarihin en önemli sürgünleri arasında olmasına rağmen, Telafi etme yönünde Rusya hükümetince pek bir şey yapılmamıştır. Bir yandan göçlerle oluşturulan yeni yapay devletler oluşturulurken (İsrail gibi) bir yandan da Kafkasyalı Adigeler gibi halklar binlerce yıldır yaşadıkları ve kimliklerinin oluşumundaki en önemli unsur olan coğrafyalarından çıkarılmışlardır. Kanaatimizce bunda belki Kafkas halklarının uğradığı bu dramatik faciyanın uluslararası düzeyde dikkate değer bir ilgi görmemesi de yatmaktadır. Zira oluşturulan yeni düzen için aykırı bulunmuşlardır. Öte yandan sürgün, Adigelerin tarihi gelişimini de tamamıyla değiştirmiş ve mevcudiyetlerinde fevkalade olumsuz rol oynamıştır. Bu yaşananlar sadece gidenleri değil kalanları da sosyoekonomik, politik ve kültürel gelişmeler açısından onlarca yıl geriye atmıştır. Özetle Rus Çarlığının egemenlik politikası ile Adige halkı tamamen dağılmış ve köklerinden koparılmış ve günümüze kadar gelen süreçte de bunu telafi edici herhangi bir hukuki sosyal ve akademik çalışma yapılmamıştır

Sürgün edildikleri bölgelerde Adigelerin çoğu ikinci bir sürgüne mahkûm kalmış ve gittikleri yerlerde hem kültürel olarak hem de ekonomik olarak ciddi adaptasyon sorunları yaşamışlardır. Uzun yıllar süren Rus-Kafkas savaşlarından sonra gittikleri bölgeleri anayurtları saymış ve yine o bölgelerde büyük savaşlarda büyük kayıplar vermişlerdir. Kosovalı Adigelerin de yaşadığı aslında tam da budur, yaşadıkları Kosova'da belki de muhatabı bile olmadıkları bir savaşın içinde kalmış ve bu sırada seslerini anayurtlarında ki yetkililere duyurmayı başarmışlar ve onların gösterdiği destek ve özveriyle anayurtlarına dönmüşlerdir. Onlar için kurulan Mafehable isimli köyün bütün masrafları Adigey cumhuriyeti tarafından karşılanmış ve dönüşçülere yaşamlarını devam ettirebilmeleri için arazi tahsis edilmiştir. Böylece Mafehable'ye her türlü sosyal, iktisadi destek soydaşları tarafından sağlanmış, köy tam da ismi gibi Adige Diasporası için bir ışık bir aydınlık haline gelmiştir. Yine de diasporadakiler için toplu bir geri dönüş fikri olduğu tam anlamıyla söylenemese de, zorla yerlerinden edilen bir halk için bir zafer ve sevinç etkisi de yapmış olduğu kaçınılmazdır. Öte yandan Adige halkının yüzyıllardır süren diaspora hayatında onca yıldan sonra bunun tek örnek olması aslında aynı zamanda da bir umutsuzluk göstergesidir. Bunu besleyen sebep her şeyin güllük gülistanlık olmamasından da kaynaklanmaktadır. Yerleştirilen bölgelerde yaşanan sıkıntılar anavatana dönüşle her şeyin bitmediğidir ve bu durumun özgürlük getirmeyeceği fikrinin yayılmaya başlamasıdır. Aynı zamanda bunlara geri dönüş yapanların çektiği sıkıntılar ve çizilen imaj, ziyaret amaçlı gidenlerin bile artık kendilerini orda yabancı hissetmeleri de sayılabilir. Kafkasya'nın ataların arkalarında bıraktığı

aynı Kafkasya olmadığı kesindir. Kim bilir belki de toplu geri dönüşü en olası kılacak durum ve bununla gelecek tam özgürlük fikri küçük bir ihtimal olan tam bağımsızlık olacaktır. Yoksa burada incelemesini yaptığımız Mafahable örneği sadece sembolik olmaktan öteye gidemeyecek ve Adige ruhu huzura asla kavuşamayacaktır.

Kaynakça

Alankuş, S. (1995). Kültürel/Etnik Kimlikler ve Çerkesler, Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-Ekonomik Gelişme, Ankara Kaf-Der Yayınları, ss. 33-54.

Berzeg, K. (1990). İslam Aleminde Çerkez Liderliği Dönemi (Mısır Çerkez Devleti 1250-1517), Tarih ve Toplum, 13 (77), ss. 48-49.

Castells, M. (2012). İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler, (Çeviren: Ebru Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çerkeslerin Sürgünü (1993). 21 Mayıs 1864, Yayınlayan Kuzey Kafkasya Kültür Derneği, Ankara 1993, ss. 1

Kasım, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, International Strategic Research Organization (USAK).

Kaya, A. (2007). Diasporada Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Siyasal Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar, Sivil Toplum ve Dış Politika: Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler, (Derleyen: S.C. Mazlum ve E. Doğan). Bağlam Yayınları, ss. 57-76.

Kuşhabiyev, A. (2004). 21 Mayıs Sürgünü, Nart Dergisi, Sayı:21.

Sancar, M. (2007). Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, M. (2011). Geçmişle Yüzleşme: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu, Birikim Dergisi, (211), ss.1826

Tavkul, U. (2002). Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tavkul, U. (2007). Kafkasya Gerçeği, İstanbul: Selenge Yayınları.

Yel, S. ve Gündüz, A. (2008). XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri, Academic Journal of Turkish Studies, 3(4), ss. 949-983.

Yılmaz, A.N ve Kılıçoğlu, G. (2015). Kafkaslardaki Türk Dili ve Kültürünün Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar, Yeni Türkiye, (71), ss.174-203.

Yüksel, H. (2011). Bir Etnik Grubun Hayatta Kalma, Süreğenliğini Sağlama ve Kültürel Aktarım Pratikleri: 20.Yüzyılda Uzunyayla Çerkesleri Örneği, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Ajanskafkas, <http://ajanskafkas.com/surmanset/geri-donuscu-koyu-mafehable-iyilestiriliyor/> (26.05.2017)

KAFFED Notları, <http://www.kaffed.org/bilgi-belge/donus/item/132-anayurda-donus-ve-adaptasyon.html> (25.05.2017)

KALİTE MALİYETLERİNİN BİR OTOMOTİV YAN SANAYİ İŞLETMESİNDE PAF MODELİNE GÖRE ANALİZİ¹

Doç. Dr. Enver BOZDEMİR
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
enverbozdemir@duzce.edu.tr

Öğr. Gör. Önder ULU
Düzce Üniversitesi, Gümüşova Meslek Yüksekokulu
onderulu042@gmail.com

Özet

Çalışmanın amacı; bir otomotiv yan sanayi işletmesine ilişkin mevcut uygulamalar bakımından yönetsel kararlara ışık tutması açısından kalite maliyetlerini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, Düzce ilinde faaliyet gösteren ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'ne ait 5 yıllık (2011-2015) kalite maliyetleri ile ilgili genel bilgiler, işletme yönetiminden alınmış olup işletmenin kalite maliyetlerine ilişkin unsurları PAF (Prevention-Appraisal-Failure) modeli çerçevesinde incelenmiştir.

Bu çerçevede söz konusu işletmenin kalite maliyetleri oran ve trend analizleri yardımı ile analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda işletmenin yıllar itibarıyla en fazla kalite maliyetlerinin iç ve dış başarısızlık maliyetleri olduğu görülmüştür. İşletmede beklenen iç ve dış başarısızlık maliyetlerinin zamanla düşüşün sağlanması ve bunda önleme, ölçme ve değerlendirme maliyetlerinin yeniden gözden geçirilerek bu maliyet unsurlarına daha fazla önem verilmesi sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalite, Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Maliyetleri Analizi, Üretim İşletmeleri.

ANALYSIS ACCORDING TO PAF MODEL IN AN AUTOMOTIVE SUB-INDUSTRY OPERATIONS OF QUALITY COSTS

Abstract

The reasons for the poor quality of the product produced or service offered and the cost elements associated with them are examined through quality cost analysis. Analysis results help businesses to control costs by ensuring that poor quality reasons are eliminated with the help of planning and prevention efforts.

The aim of this study is to analyse the quality costs in order to shed light on managerial decisions in existing applications of an automotive supplier industry operation. To this end, general information about the 5-year (2011-2015) quality costs of ABC Automotive Sub-Industry operating in Düzce province was taken from the management of the enterprise, and the elements concerning the quality costs of the enterprise were analysed in the framework of PAF (Prevention-Appraisal-Failure) Model.

In this framework, the quality costs of the enterprise were analysed with the use of rate and trend analysis. As a result of this analysis, it was found that the highest cost of quality turned out to be the internal and external

¹ Bu çalışma, birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazarın “Üretim İşletmelerinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Analizi: Otomotiv Yan Sanayisinde Bir Uygulama” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

failure costs over the years. It was concluded that the cost of internal and external failures was expected to be reduced over time, and more importance should be attached to those cost elements reconsidering prevention, evaluation and assessment costs.

Keywords: Quality, Total Quality Management, Quality Cost Analysis, Production Operations.

1. Giriş

Günümüzde yoğun bir rekabetin olduğu piyasa koşullarında işletmelerin rakiplerine üstünlük elde edebilmeleri için kaliteli üretim yapmaları zorunlu hale gelmiştir. Kalite, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmenin ötesinde müşterilerin beklenti ve isteklerinin yönlendirilmesidir. Dolayısıyla günümüzde işletmeler en önemli rekabet unsuru olarak müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik çalışmalar üzerinde durmaktadır.

Kaliteli bir üretim gerçekleştirebilmenin veya hizmet sunabilmenin işletmelere birtakım ilave maliyetlere de katlanmaları gerekebilir. İşletmelerde temel amaç bu maliyetleri düşürerek karlılığı artırmaktır. Bu nedenle kaliteli mal veya hizmet üretiminde katlanılacak olan maliyetlerin çok iyi analiz edilmesi ve bu maliyetleri düşürmeye yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Buda ancak etkin bir şekilde işleyen kalite maliyet sisteminin oluşturulması ile gerçekleşmektedir.

İşletmelerin kalite maliyet sisteminden beklentileri, hesap edilen kalite maliyet unsurlarının değerlendirmesini yaparak anlaşılır bir biçimde analiz edilmesidir. Kalite maliyet analizinde birçok teknik olmasına rağmen doğru zamanlarda doğru tekniklerden faydalanmak analizlerin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlayarak üretim düzeyini istenilen kalitede ve maliyetleri de minimum düzeyde tutacaktır.

Bu çalışmanın amacı, günümüz dünyasında küreselleşmenin de etkisiyle işletmeler arasında oluşmuş yoğun bir rekabet sonucu, işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri ve daha başarılı olabilmeleri açısından büyük önem arz eden kalite kavramı, toplam kalite yönetimi ve kalite maliyetleri konularını literatür taramasıyla birlikte teorik olarak incelemek ve bir otomotiv yan sanayi işletmesinin kalite maliyetlerine ilişkin uygulamalar bakımından mevcut durumlarını bu teorik bilgiler ışığında analiz etmektir.

Bu amaç doğrultusunda, Düzce ilinde faaliyet gösteren ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'ne ait 5 yıllık (2011-2015) kalite maliyetleri ile ilgili genel bilgiler, işletme yönetiminden alınmış olup işletmenin kalite maliyetlerine ilişkin unsurları PAF (Prevention-Appraisal-Failure) modeli çerçevesinde incelenmiştir.

Bu modelde kalite maliyetleri önleme, ölçme ve değerlendirme, iç başarısızlık ve dış başarısızlık maliyetlerinden oluşmaktadır. Bu model çerçevesinde elde edilen kalite maliyet verileri kalite maliyetleri analiz tekniklerinden oran analizi ve trend analizi yardımıyla analiz edilecektir.

2. Kalite Maliyetleri

Kalite maliyetleri, kusurlu mamul üretimi ya da hizmet sunumunu önlemek ve gerekli olan faaliyet unsurlarını analiz etmek için yapılan harcamalar ile mamul ya da hizmetlerden belirlenen standart özellikleri karşılayamaması neticesinde meydana gelen başarısızlıkların neden olduğu kayıplar olarak tanımlanabilmektedir (Woolf ve diğ., 1988:165).

Başka bir ifadeyle kalite maliyetleri, meydana gelebilecek hataları önlemek amacıyla yürütülen faaliyetlerin, planlı kalite muayenelerinin ve mamulün üretim esnasında veya müşteriye tesliminden sonra görülen hataların sonucunda ortaya çıkan maliyetlerdir (Yükçü, 2014:486).

Geleneksel anlamda kalite maliyetleri “kalite güvence sistemini yönetme maliyetleri” olarak tanımlanırken, günümüzde modern anlamda kalite maliyetleri “kalite sisteminin tasarlanması, uygulaması, korunması ve geliştirilmesiyle sonucu ortaya çıkan maliyetler” olarak tanımlanmaktadır (James, 1996:276).

Kalite maliyetleri, konusu ilk olarak Juran ve Feigenbaum tarafından ele alınmıştır. Juran’ın 1951 yılında yayımladığı “kalite kontrol el kitabında” kalite maliyetlerinden bahsetmiştir. Feigenbaum ise kalite maliyetlerini, uygunluk ve uygunsuzluk maliyetleri olmak üzere iki kısma ayırmaktadır (Top ve Karabinar, 2013: 59). Buradaki uygunluk maliyetleri, önleme ve değerlendirme maliyetlerinden uygunsuzluk maliyetleri ise, iç başarısızlık ve dış başarısızlık maliyetlerinden oluşmaktadır. Feigenbaum’un bu sınıflandırma sistemi neredeyse evrensel olarak kabul edilmektedir (Cosmin ve Ana-Maria, 2013: 1479).

Firmaların ulusal veya uluslararası pazarlarda rekabet edebilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri için daha kaliteli bir ürünü daha ucuza üretebilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla kaliteli üretim adına ortaya çıkacak olan bu maliyetler önem kazanmaktadır. Bu maliyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesi için katlanılan bu maliyetlerin belirlenip ölçülmesi ve analize tabi tutulması gerekmektedir.

2.1. Kalite - Maliyet İlişkisi

Kaliteli ürün veya hizmetin sunulmasıyla yapılan işlemler verimliliği arttırmakta, verimlilikteki gelişmeler de, katlanılan maliyetleri azaltmakta bu da işletmenin kârlılığı arttırmaktadır. Maliyetlerin azaltılmasıyla, ürün veya hizmetin satış fiyatlarının düşürülmesi anlamına geldiği için bu da satışlardaki bir artışa neden olmakta, satışlardaki artış da kârlılıktaki bir artışa neden olmaktadır (Morse ve diğ., 1991:677).

Geleneksel düşünce yaklaşımında kalite arttıkça maliyetlerin de bu oranda artacağını öngörmektedir. Başka bir ifadeyle kaliteli bir ürün veya hizmet sunulması, daha fazla kontrol ekipmanı ve çalışanıyla daha fazla test ve muayene gerektireceğinden ürün veya hizmetin maliyetleri arttırdığı yöndedir. Günümüzde ise bunun tam aksine kalitesiz ürünlerin işletmelerde meydana getirdiği maliyetlerin kaliteyi sağlamak için katlanılan maliyetlerden çok daha fazla olduğu kabul edilmektedir (Schmahl ve diğ., 1997 : 58).

Başka bir ifadeyle geleneksel düşüncede, işletmelerde sadece ölçülebilen kalite maliyetleri hesap edildiği için istenilen kaliteyi yakalayabilmek için yapılan harcamaların maliyetleri yükselttiği görüşü hakimdir. Bu görüşte üretim sürecindeki hataların azaltılması maliyetleri artıracak olup aynı zamanda sıfır hatalı mamul üretimini de mümkün olmayacağı düşünülmektedir (Karcıoğlu, 2000:109).

Günümüzdeki modern yaklaşıma göre ise kaliteli mal veya hizmet üretmek işletmelerin kalite maliyetleri azalırken, gelirlerinde de artış sağlanabilmektedir. Kalite maliyetlerini azaltmak yoluyla tasarruflarda artış sağlanabilecektir. İşletmeler kusurlu ürün oluşmasını önlemek amacıyla önleme harcamalarını arttırmak yoluyla başarısızlık maliyetlerini azaltacak ve kazançlarını arttırabilecektir. Başarısızlık maliyetlerinin payı, toplam kalite maliyetleri içerisinde çok büyük bir yer tutmakta olup, önlemeye yönelik yapılacak harcamalar ile başarısızlık maliyeti dolayısıyla toplam kalite maliyetleri büyük ölçüde düşecektir (Demircioğlu ve Küçüksavaş, 2009: 46).

2.2. PAF Modeli

İşletmelerde mal veya hizmet üretimi süreçlerinde meydana gelen ancak işletme tarafından takip edilemeyen maliyetleri analiz edebilmek için maliyet unsurlarını tespit eden bazı kalite maliyet modellerine ihtiyaç vardır. Bu modeller de kalite maliyetlerinin tespit edilmesi, sınıflandırılması ve kaydedilmesi için işletmeler tarafından geliştirilip kullanılır (Akkoyun ve Ankara, 2007: 5).

Kalite maliyet modellerinin amacı değişen kalite seviyeleri için toplam kalite maliyetlerinin (TKM) gelişimini içermektedir (Freiesleben, 2004: 959). Kalite maliyet modelleri, kalite olgusunu süreklilik olarak iyileştirme faaliyetleri ile toplam kalite yönetiminin performansının izlenmesinde kullanılan yönetim muhasebesi araçlarıdır. Bu nedenle kalite maliyetlerinin ölçülmesi, kontrol ve iyileştirmeye doğru atılmış ilk adım olarak kabul edilmektedir (Topçu, 2005:345).

Kalite maliyet modelleri; Faaliyet Esaslı Maliyetleme (Değer katan faaliyetler + Değer katmayan faaliyetler), Süreç Maliyet Modeli (Uygunluk + Uygunsuzluk), Fırsat ve Maddi Olmayan Maliyet Modeli (Önleme + Ölçme ve Değerlendirme + Başarısızlık + Fırsat Maliyeti), Crosby Modeli (Uygunluk + Uygunsuzluk), Taguchi'nin Kayıp Fonksiyonu ve PAF (Önleme + Ölçme ve Değerlendirme + Başarısızlık) modelidir (Schiffauerova ve Thomson, 2006: 650).

Kalite maliyetlerinin sınıflandırılmasında işletmelerde yönetsel kararlarda en etkin kullanılan PAF modelidir. Bu model Armand Feigenbaum tarafından 1956 yılında geliştirilen ilk kalite maliyet modelidir. Bu model hem üretim hem de hizmet işletmelerinde uygulamaları olan ayrıca bu model kalite uygulayıcıları arasında da en iyi bilinen modellerden biridir (Goulden ve Rawlins, 1997: 200). Bu modelde Kalite maliyetleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (Love ve Irani, 2003: 650);

- “Önleme maliyetleri,
- Ölçme ve değerlendirme maliyetleri,
- İç başarısızlık maliyetleri,
- Dış başarısızlık maliyetleri”

Önleme, ölçme ve değerlendirme maliyetleri uygunluk, iç ve dış başarısızlık maliyetleri ise uygunsuzluk maliyetleri olarak ifade edilmektedir (Shah ve Mandal, 1999: 1095).

Önleme maliyetleri, mamul veya hizmetlerin tüketici isteklerine uygunsuzluğunu önlemek amacıyla özel olarak tasarlanmış tüm faaliyetlerin maliyetleridir. Kalite maliyetlerini minimize etmenin en etkili yolu, kalite problemlerinin ortaya çıkmadan önlem almaktır (Yumuk ve Oğuzhan, 2005: 4). Bu maliyetler, kalite kontrol mühendislik hizmetleri, çeşitli departmanlara göre kalite planlaması ve kalite eğitim programları maliyetlerini kapsar (Pekdemir, 1993: 26).

Ölçme ve değerlendirme maliyetleri istenilen kalitenin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla, kalite özelliklerinin ölçüm ve kontrolleriyle ilgili giderlerdir. Yani, ölçme ve değerlendirme maliyetleri kalite ihtiyaçlarının tasarım aşamasında yapılan kaliteye uygunluk derecesini garantiye alma amacı için mamul öncesi girdilerin kontrolü, test edilmesi, muayenesi, yeniden gözden geçirme ve değerlendirme çalışmaları faaliyetleri için yapılan giderleri ihtiva eder (Çubuk, 2005: 3).

Ürünün müşteriye ulaşmasından önce işletme tarafından ortaya çıkarılan uygunsuzlukların maliyeti, iç başarısızlık maliyetini oluşturur. Ürünün yeniden tamiri, hurda maliyeti, yeniden testlerin yapılması, verimsizlik maliyeti, arıza bakım maliyeti gibi unsurların yol açtığı maliyetler bu maliyetlere örnek verilebilir.

Ürünün tedarikçiden müşteriye transferinden sonra ortaya çıkan yetersiz kalite nedeniyle oluşan maliyetler dış başarısızlık maliyetini oluşturur. Bu maliyetler ürün veya hizmetin sunumundan sonra sevkiyat, teslimat, satış sonrası, hizmetlerden kaynaklanan aksaklıklardan meydana gelmektedir. Şikayet araştırmaları, iade edilen mallar, düzeltme maliyetleri, garanti talepleri, müşteri kaybı gibi maliyetler bu kapsamda incelenir (Koç ve Demirhan, 2007: 90).

PAF modeli uygulamada ve literatürde genel kabul görmesine ve yaygın olarak kullanımına karşılık bu yöntemde zayıf yönleri mevcuttur.

Bu model yanlış yorumlanmaya açıktır. Tüm kalite maliyet unsurlarının önleme, değerlendirme ve başarısızlık maliyeti olarak ayrıştırılması mümkün olmayabilir (Goulden ve Rawlins, 1997:201). Bu model aynı üründen kitlesel üretim yapan işletmeler için daha uygundur. Yine bu model kalite maliyetlerine makro seviyeden bakmakta ve süreçlerin nasıl iyileştirilebileceğine ilişkin bilgiler vermemektedir. Bu nedenle kalite maliyetlerinin nedenleri hakkında bilgilere ulaşılmamaktadır (Giakatis ve Rooney, 2000: 157).

Bu modeldeki önleme, ölçme ve değerlendirme, içsel ve dışsal başarısızlık maliyetlerini ele alan kalite maliyet modeli maliyet azaltmaya odaklanırken, kalitedeki yükselişin fiyat ve satış hacmi üzerindeki olumlu katkısını ihmal etmektedir (Akgün, 2005: 37).

3. Kalite Maliyetlerinin Bir Otomotiv Yan Sanayi İşletmesinde Analizi

Kalite maliyet sisteminden beklenen, hesaplanan kalite maliyetlerinin değerlendirmesini sağlayacak şekilde analiz edilmesidir. Kalite maliyet analizinde birçok teknik olmasına rağmen doğru zamanlarda doğru tekniklerden faydalanmak analizlerin etkin bir şekilde

yürütülmesini sağlayarak üretim düzeyini istenilen kalitede ve maliyetleri de minimum düzeyde tutacaktır. Çalışmada kalite maliyetlerinin analiz edilmesinde oran ve trend analizleri kullanılmıştır.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı; toplam kalite yönetimi ve kalite maliyetleri çerçevesinde bir otomotiv yan sanayi işletmesine ilişkin mevcut uygulamalar bakımından yönetsel kararlara ışık tutması açısından kalite maliyetlerini analiz etmektir.

Bu amaç doğrultusunda, Düzce ilinde faaliyet gösteren isminin açıklanmasını istemeyen ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'ne ait son 5 yıllık (2011 – 2015) kalite maliyetleri ile ilgili genel bilgiler işletme yönetiminden alınarak işletmenin kalite maliyetlerine ilişkin unsurları ve verimliliğe yönelik çalışmaları, yapılan görüşme ve toplanan veriler ışığında örnek olay metodu kullanılarak ele alınacaktır.

ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş. 2005 yılında Düzce sanayi bölgesinde kurulmuş olup esas faaliyeti delik anma çapı 2,5 mm - 250 mm tek sıra bilyeli, radyal, rulmanlı yatakların üretimidir. ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş. üretim esnasında ISO 9001:2000 uluslararası kalite sertifikasına sahip ayrıca Uluslararası Demiryolu Endüstri Standardına (IRIS) göre sertifikalanmıştır. IRIS, uluslararası kalite standardı ISO 9001' e dayanan, demiryolu sektörüne özgü yönetim sistemlerinin değerlendirilmesi için tasarlanmıştır. IRIS' in temel amacı tüm tedarik zincirini iyileştirerek, kaliteli ve güvenilir üretilen vagonlarını iyileştirmektir. ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'nin kalite politikası müşteri ve diğer ilgili kişilerin ihtiyaçlarını kusursuz ve eksiksiz olarak karşılamak için ürün sunmak ve üretimini kalıcı olarak devamlı geliştirmektir.

3.2. Araştırmanın Modeli

Düzce sanayi bölgesinde 2005'ten beri üretim yapan ABC otomotiv yan sanayi A.Ş.'nin 2011-2015 yılları arasında ISO 9001 uygulamaları kapsamında kalite maliyetleri ve kalite performansındaki değişiklikler incelenecektir. ABC işletmesi kalite maliyetlerini kısmen de olsa raporlamaktadır. İşletmenin kalite maliyetlerine ilişkin unsurları PAF (Prevention-Appraisal-Failure) modeli çerçevesinde ele alınmış olup buna göre kalite maliyetleri aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

Önleme Maliyetleri: Kalite planlama eğitimi, kalite eğitim maliyeti, kalite iyileştirme programları maliyeti, ekipman iyileştirme ve geliştirme maliyeti, ölçü aletlerinin kontrol + bakım +kalibrasyon maliyeti, önleyici bakım maliyeti.

Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri: Ölçme ve test aletlerinin amortismanları, proses içi kontroller, son kontrollerin maliyetleri, giriş kontrol maliyeti.

İç Başarısızlık Maliyetleri: Kurtarma (rework) maliyeti, hurda maliyeti, verimsizlik maliyeti, arıza bakım maliyeti.

Dış Başarısızlık Maliyetleri: Garanti giderleri, fabrika iade maliyeti, servis iadeleri maliyeti, hurda maliyeti, ödeme gecikmesi faiz kaybı.

PAF Modeli kalite maliyetlerinin analiz edilmesinde literatürde en çok kullanılan ve bilimsel anlamda en fazla destek gören bir modeldir. Bu model sadece ölçülebilen ve işletmelerde görülebilen kalite maliyetlerinin analizinde kullanılmaktadır.

Ancak işletmelerde, ölçülebilen kalite maliyetlerinin yanında, ölçülebilen kalite maliyetlerinden daha fazla olan ve etkisini kısa sürede göstermeyen kalitesiz mal veya hizmet üretiminin oluşturduğu müşteri, Pazar, imaj ve güven kaybı gibi hesaplanması ve tahmini zor olan ölçülemeyen kalitesizlik maliyetleri de söz konusudur. “Kalite buzdağı” ile ifade edilen bu maliyetler, buzdağının su altında kalan kısmına benzetilmektedir. PAF modeli, beklenmeyen veya öngörülmeleyen kalitesizliğin maliyetini veya buzdağının altta kalan kısmını ölçmemektedir.

3.3. Verilerin Toplanması

Çalışmaya ait veriler, ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.’ ye ait kalite yönetim departmanı, muhasebe - bilgi işlem departmanı yönetimi ve çalışanlarından alınmış olup olgusal ve birincil veri niteliğini taşımaktadır. Ayrıca verilerin elde edilmesi sürecinde doküman analizi yapılmıştır. Dolayısıyla kalite maliyet sistemini oluşturmuş bir işletmenin kalite maliyetlerine ilişkin uygulamalarını, bu uygulamalar neticesinde mevcut durumlarını ve yönetici görüşlerini ortaya koymak amacıyla Düzce bölgesinde faaliyet gösteren bir ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş. yöneticileri ile birebir görüşmeler sağlanarak kalite maliyetlerine ilişkin veriler elde edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Kalite maliyeti analizi, önleme, değerlendirme ve hata faaliyetleri üzerine yoğunlaşacak, bu da maliyetleri azaltma fırsatı yaratacaktır. Kaliteyle ilgili faaliyetlerin performansı mutlaka

ölçülmelidir. Çünkü bu analizler, bölümler, süreçler ve ürünler-hizmetler arasında kalite maliyetleri karşılaştırmaları yapmada bir temel oluşturacaktır (James, 1996: 278). Bu çalışmada kalite maliyetleri analiz tekniklerinden oran analizi ve trend analizi kullanılacaktır.

3.4.1. Oran Analizi

Kalite maliyetlerini sadece tutar olarak ölçmek ve raporlamak yetersiz kalabilir. Yöneticiler kalite maliyet kalemlerinin zaman içerisinde değişmelerini, diğer değişkenleri de göz önünde bulundurarak oranlar yardımı ile analiz etmek isteyebilir (Yükçü, 2014: 542). Bu nedenle oran (rasyo) analizi ile finansal tablolardaki tutarların nispi ilişkileri incelenerek işletmenin finansal yapısı konusunda bilgi edinilir. Finansal tablolar yardımı ile çok sayıda oran hesaplamak mümkündür. Ancak oran hesaplamaktan ziyade yorumlanabilir nitelikte işletme yönetiminin alacağı kararlarda etkili olabilecek bilgi üretmek olmalıdır. Bu nedenle mali nitelikteki bilgilerden anlamlı ilişki içinde bulunan kalemler seçilerek birbiriyle oranlanarak analiz edilir. Daha sonra analizi yapılan sonuçlar önceki dönem sonuçlarıyla benzer işletme oranlarıyla karşılaştırılarak işletmenin mali durumu hakkında yorum yapılabilir (Çubuk ve Lazol, 2014: 198).

Oran analizinde işlemelerin faaliyetleri zaman boyutu dikkate alınmadan gerçekleştirilmektedir. Nitekim rasyolar işlemenin belli bir zaman anındaki durumunu gösterirler. Fakat bu durumun zaman itibariyle izlediği seyir hakkında bilgi vermezler. İşte hesaplanan rasyoların yıllar itibariyle izlediği seyir hakkında bilgi sahibi olmak için trend analizi yapılmalıdır. Trend analizi işletmenin zaman itibariyle faaliyetlerinin güçlü ve zayıf olduğu yılları ve gidişatın eğilimi hakkında yöneticiye gelen bir bilgi verir (Türko, 1999: 112).

3.4.2. Trend Analizi

Trend analizi, cari dönem içerisinde oluşan maliyetlerin önceki dönemde gerçekleşmiş olan maliyetlerin birbiri ile karşılaştırılmasını esas alan bir analiz türüdür (Yükçü, 2014: 543). Muhasebe veri yoğunluğunun oldukça fazla olması, bunların oldukça iyi analiz edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu bilgiler; satışlar, nakit akımları, alıcı, satıcı hesapları olabilmektedir. Bu verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlerin başında trend analizi gelmektedir (Sipahi ve Yıldırım, 2004: 72).

Bu yöntemde, birbirini izleyen dönemlere ait finansal tablolarda yer alan hesapların temel (baz) alınan finansal tablo kalemlerine göre gösterdiği artış ve azalışlar yüzde olarak hesaplanır. Bu nedenle işletmenin finansal tablolarında yer alan her bir hesap kaleminin esas

(baz) kabul edilen önceki yıla göre yüzde olarak gelişme trendi bulunmuş olunur (Çubuk ve Lazol, 2014: 169).

Trend analizde, işletmenin kalite maliyetlerinin birbirini izleyen dönemlere kalemlerin temel (baz) alınan maliyet kalemlerine göre gösterdiği artış ve azalışlar yüzde olarak hesaplanır. Bu şekilde işletmenin kalite maliyetlerinin her bir kalemin temel kabul edilen yıla göre yüzde olarak gelişme trendi bulunmuş olunur.

ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'nin 2011-2012-2013-2014 ve 2015 yıllarına ait kalite maliyet bileşenleri bulguları rasyo ve trend analizi yolu ile aşağıda gösterilmektedir.

3.4.3. Yıllar İtibariyle Kalite Maliyetlerinin Rasyo Analizi

Tablo 1. 2011 Yılı Kalite Maliyet Kalemlerinin TKM İçerisindeki Payları

Maliyet Unsurları	Kalite Maliyet Kalemleri	Tutar (TL)	2011 Yılı TKM İçindeki Payı
Önleme Maliyetleri	Kalite Planlama Maliyeti	77.044,51	% 11,17
	Kalite Eğitim Maliyeti	1.629,95	% 0,24
	Kalite İyileştirme Programları Maliyeti	2.028,57	% 0,29
	Ekipman iyileştirme ve Geliştirme Maliyeti	0,00	% 0,00
	Ölçü Aletlerinin Kontrol +Bakım+Kalibrasyon Maliyeti	5.961,32	% 0,86
	Önleyici Bakım Maliyeti	42.439,71	% 6,15
	TOPLAM	129.104,06	% 18,71
Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri	Ölçme ve Test Aletlerinin Amortismanları	93.096,48	% 13,5
	Proses içi Kontroller	53.594,53	% 7,76
	Son Kontrollerin Maliyetleri	18.057,54	% 2,62
	Giriş Kontrol Maliyeti	5.075,97	% 0,74
	TOPLAM	169.824,52	% 24,62
İç Başarısızlık Maliyetleri	Kurtarma (Rework) Maliyeti	12.116,88	% 1,76
	Hurda Maliyeti	27.606,05	% 4
	Verimsizlik Maliyeti	39.420,20	% 5,71
	Arıza Bakım Maliyeti	156.150,79	% 22,64
	TOPLAM	235.293,92	% 34,11
Dış Başarısızlık Maliyetleri	Garanti Giderleri	11.228,32	% 1,63
	Fabrika İadeleri Maliyeti	13.324,32	% 1,93
	Servis İadeleri Maliyeti	34.628,28	% 5,02
	Hurda Maliyeti	64.256,74	% 9,32
	Ödeme Gecikmesi Faiz Kaybı	32.124,05	% 4,66
	TOPLAM	155.561,71	% 22,56
GENEL TOPLAM		689.784,21	%100

Tablo 1’de görüldüğü üzere 2011 yılı kalite maliyet kalemlerinin içerisinde en yüksek maliyet unsurunun %34,11’lik oran ile iç başarısızlık maliyetlerinin olduğu ve bunun içerisinde de en önemli kalemin arıza bakım maliyeti olduğu görülmektedir. İşletme yönetimi kalite maliyeti azaltma çalışmalarını daha çok arıza bakım maliyetine ayırmalıdır.

Ayrıca arıza bakım maliyetlerinin düşürülmesinde Poka Yoke maliyet azaltma sistemi uygulanabilir. Poka Yoke analiz sistemi, işletmelerde üretim esnasında meydana gelebilecek arızaların, hataların, kurulumu ve kullanımını kolay, çok basit yapıdaki düzenekler yardımıyla önceden tespit edilerek elimine edilmesini amaçlayan bir sistemdir.

Bu sistemde işletmede çalışanların fiziksel, psikolojik ya da fizyolojik nedenlerden dolayı hata yapmaları olasıdır. Poka Yoke ile bu tür küçük dikkatsizlikler sonucu, fark edilmeden diğer prosese geçen hataların minimize edilmesi sağlanmış olur. Ayrıca hataları ortaya çıkmadan önlemeyi hedefleyen bu sistemde, hatalar azaltarak üretim verimliliği artırılır (Bozdemir, 2010:164). Başka bir ifadeyle Poka Yoke ile hata olduktan sonra hatanın farkına varıp veya hatalı ürün bulup devamını önlemeyi hedeflemektedir.

Tablo 2. 2012 Yılı Kalite Maliyet Kalemlerinin TKM İçerisindeki Payları

Maliyet Unsurları	Kalite Maliyet Kalemleri	Tutar (TL)	2012 Yılı TKM İçindeki Payı
Önleme Maliyetleri	Kalite Planlama Maliyeti	74.363,55	% 4,39
	Kalite Eğitim Maliyeti	80.484,63	% 4,75
	Kalite İyileştirme Programları Maliyeti	1.669,89	% 0,1
	Ekipman iyileştirme ve Geliştirme Maliyeti	0,00	% 0,00
	Ölçü Aletlerinin Kontrol+Bakım+Kalibrasyon Maliyeti	6.392,00	% 0,38
	Önleyici Bakım Maliyeti	77.066,65	% 4,54
	TOPLAM	239.976,72	% 14,16
Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri	Ölçme ve Test Aletlerinin Amortismanları	93.096,48	% 5,49
	Proses içi Kontroller	46.569,14	% 2,75
	Son Kontrollerin Maliyetleri	16.535,51	% 0,98
	Giriş Kontrol Maliyeti	6.326,55	% 0,37
	TOPLAM	162.527,68	% 9,59
İç Başarısızlık Maliyetleri	Kurtarma (Rework) Maliyeti	52.555,52	% 3,1
	Hurda Maliyeti	338.117,82	% 19,94
	Verimsizlik Maliyeti	66.597,66	% 3,93
	Arıza Bakım Maliyeti	326.844,98	% 19,27
	TOPLAM	784.115,98	% 46,24
Dış Başarısızlık Maliyetleri	Garanti Giderleri	236.118,90	% 13,92
	Fabrika İadeleri Maliyeti	66.856,48	% 3,94
	Servis İadeleri Maliyeti	32.184,75	% 1,9
	Hurda Maliyeti	148.546,20	% 8,76
	Ödeme Gecikmesi Faiz Kaybı	25.444,52	% 1,5
	TOPLAM	509.150,85	% 30,01
GENEL TOPLAM		1.695.771,23	% 100

Tablo 2’de görüldüğü üzere 2012 yılı kalite maliyet kalemlerinin içerisinde en yüksek maliyet unsurunun % 46,24’lük oran ile iç başarısızlık maliyetlerinin olduğu ve bunun içerisinde de

en önemli kalemin hurda maliyeti olduğu görülmektedir. İşletme yönetimi bu dönemde kalite maliyeti azaltma çalışmalarını daha çok hurda maliyetine ayırmalıdır.

Tablo 3. 2013 Yılı Kalite Maliyet Kalemlerinin TKM İçerisindeki Payları

Maliyet Unsurları	Kalite Maliyet Kalemleri	Tutar (TL)	2013 Yılı TKM İçindeki Payı
Önleme Maliyetleri	Kalite Planlama Maliyeti	95.297,76	% 8,29
	Kalite Eğitim Maliyeti	12.471,50	% 1,08
	Kalite İyileştirme Programları Maliyeti	1.697,50	% 0,15
	Ekipman iyileştirme ve Geliştirme Maliyeti	217,28	% 0,02
	Ölçü Aletlerinin Kontrol + Bakım + Kalibrasyon Maliyeti	7.676,34	% 0,67
	Önleyici Bakım Maliyeti	44.799,17	% 3,9
	TOPLAM	162.159,55	% 14,11
Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri	Ölçme ve Test Aletlerinin Amortismanları	93.096,48	% 8,1
	Proses içi Kontroller	42.247,20	% 3,68
	Son Kontrollerin Maliyetleri	9.041,52	% 0,79
	Giriş Kontrol Maliyeti	16.847,76	% 1,47
	TOPLAM	161.232,96	% 14,03
İç Başarısızlık Maliyetleri	Kurtarma (Rework) Maliyeti	16.710,21	% 1,45
	Hurda Maliyeti	288.507,98	% 25,1
	Verimsizlik Maliyeti	30.216,96	% 2,63
	Arıza Bakım Maliyeti	140.096,80	% 12,19
	TOPLAM	475.531,95	% 41,36
Dış Başarısızlık Maliyetleri	Garanti Giderleri	156.118,20	% 13,58
	Fabrika İadeleri Maliyeti	33.611,80	% 2,92
	Servis İadeleri Maliyeti	22.168,45	% 1,93
	Hurda Maliyeti	126.435,56	% 11
	Ödeme Gecikmesi Faiz Kaybı	12.256,46	% 1,07
	TOPLAM	350.590,47	% 30,50
GENEL TOPLAM		1.149.514,93	% 100

Tablo 3’de görüldüğü üzere 2013 yılı kalite maliyet kalemlerinin içerisinde en yüksek maliyet unsurunun % 41,36’lık oran ile iç başarısızlık maliyetlerinin olduğu ve bunun içerisinde de en önemli kalemin hurda maliyeti olduğu görülmektedir. İşletme yönetiminin kalite maliyeti azaltma çalışmalarını daha çok hurda maliyetine ayırmalıdır.

Tablo 4’te görüldüğü üzere 2014 yılı kalite maliyet kalemlerinin içerisinde en yüksek maliyet unsurunun % 34,11’lik oran ile dış başarısızlık maliyetlerinin olduğu ve bunun içerisinde de en önemli kalemin garanti giderleri maliyetinin olduğu görülmektedir. İşletme yönetiminin kalite maliyeti azaltma çalışmalarını daha çok garanti giderleri maliyetine ayırmalıdır.

Tablo 4. 2014 Yılı Kalite Maliyet Kalemlerinin TKM İçerisindeki Payları

Maliyet Unsurları	Kalite Maliyet Kalemleri	Tutar (TL)	2014 Yılı TKM İçindeki Payı
Önleme Maliyetleri	Kalite Planlama Maliyeti	98.356,99	% 18,53
	Kalite Eğitim Maliyeti	3.588,00	% 0,68
	Kalite İyileştirme Programları Maliyeti	1.595,82	% 0,3
	Ekipman iyileştirme ve Geliştirme Maliyeti	241,00	% 0,05
	Ölçü Aletlerinin Kontrol + Bakım + Kalibrasyon Maliyeti	969,00	% 0,13
	Önleyici Bakım Maliyeti	23.621,67	% 4,45
	TOPLAM	128.372,48	% 24,15
Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri	Ölçme ve Test Aletlerinin Amortismanları	93.096,48	% 17,54
	Proses içi Kontroller	47.603,20	% 8,97
	Son Kontrollerin Maliyetleri	7.959,92	% 1,5
	Giriş Kontrol Maliyeti	13.673,67	% 2,58
	TOPLAM	162.333,27	% 30,59
İç Başarısızlık Maliyetleri	Kurtarma (Rework) Maliyeti	8.913,71	% 1,68
	Hurda Maliyeti	7.061,01	% 1,33
	Verimsizlik Maliyeti	6.757,05	% 1,27
	Arıza Bakım Maliyeti	36.408,44	% 6,86
	TOPLAM	59.140,21	% 11,15
Dış Başarısızlık Maliyetleri	Garanti Giderleri	114.120,70	% 21,5
	Fabrika İadeleri Maliyeti	36.124,48	% 6,81
	Servis İadeleri Maliyeti	18.146,46	% 3,42
	Hurda Maliyeti	9.465,43	% 1,78
	Ödeme Gecikmesi Faiz Kaybı	3.124,72	% 0,59
	TOPLAM	180.981,79	% 34,11
GENEL TOPLAM	530.827,75	% 100	

Tablo 5'te görüldüğü üzere 2015 yılı kalite maliyet kalemlerinin içerisinde en yüksek maliyet unsurunun % 37,33'lik oran ile dış başarısızlık maliyetlerinin olduğu ve bunun içerisinde de en önemli kalemin garanti giderleri maliyetinin olduğu görülmektedir. İşletme yönetiminin kalite maliyeti azaltma çalışmalarını daha çok garanti giderleri maliyetine ayırmalıdır.

Tablo 5. 2015 Yılı Kalite Maliyet Kalemlerinin TKM İçerisindeki Payları

Maliyet Unsurları	Kalite Maliyet Kalemleri	Tutar (TL)	2015 Yılı TKM İçindeki Payı
Önleme Maliyetleri	Kalite Planlama Maliyeti	62.594,53	% 13,59
	Kalite Eğitim Maliyeti	0,00	% 0,00
	Kalite İyileştirme Programları Maliyeti	0,00	% 0,00
	Ekipman iyileştirme ve Geliştirme Maliyeti	210,02	% 0,05
	Ölçü Aletlerinin Kontrol+Bakım+Kalibrasyon Maliyeti	3.819,46	% 0,83
	Önleyici Bakım Maliyeti	6.002,10	% 1,3
	TOPLAM	72.626,11	% 15,77
Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri	Ölçme ve Test Aletlerinin Amortismanları	85.339,48	% 18,53
	Proses içi Kontroller	54.417,83	% 11,81
	Son Kontrollerin Maliyetleri	14.309,46	% 3,11
	Giriş Kontrol Maliyeti	11.309,22	% 2,46
	TOPLAM	165.375,99	% 35,91
İç Başarısızlık Maliyetleri	Kurtarma (Rework) Maliyeti	6.826,08	% 1,48
	Hurda Maliyeti	12.917,00	% 2,8
	Verimsizlik Maliyeti	17.864,77	% 3,88
	Arıza Bakım Maliyeti	13.058,00	% 2,83
	TOPLAM	50.665,85	10,99
Dış Başarısızlık Maliyetleri	Garanti Giderleri	126.524,56	% 27,47
	Fabrika İadeleri Maliyeti	22.136,63	% 4,81
	Servis İadeleri Maliyeti	11.463,29	% 2,49
	Hurda Maliyeti	7.512,14	% 1,63
	Ödeme Gecikmesi Faiz Kaybı	4.312,46	% 0,94
	TOPLAM	171.949,08	% 37,33
GENEL TOPLAM		460.617,03	% 100

3.4.4. Yıllar İtibariyle Kalite Maliyetlerinin Trend Analizi

ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'nin 2011-2012-2013-2014 ve 2015 yıllarına ait kalite maliyet bileşenleri trend analizi yardımıyla aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

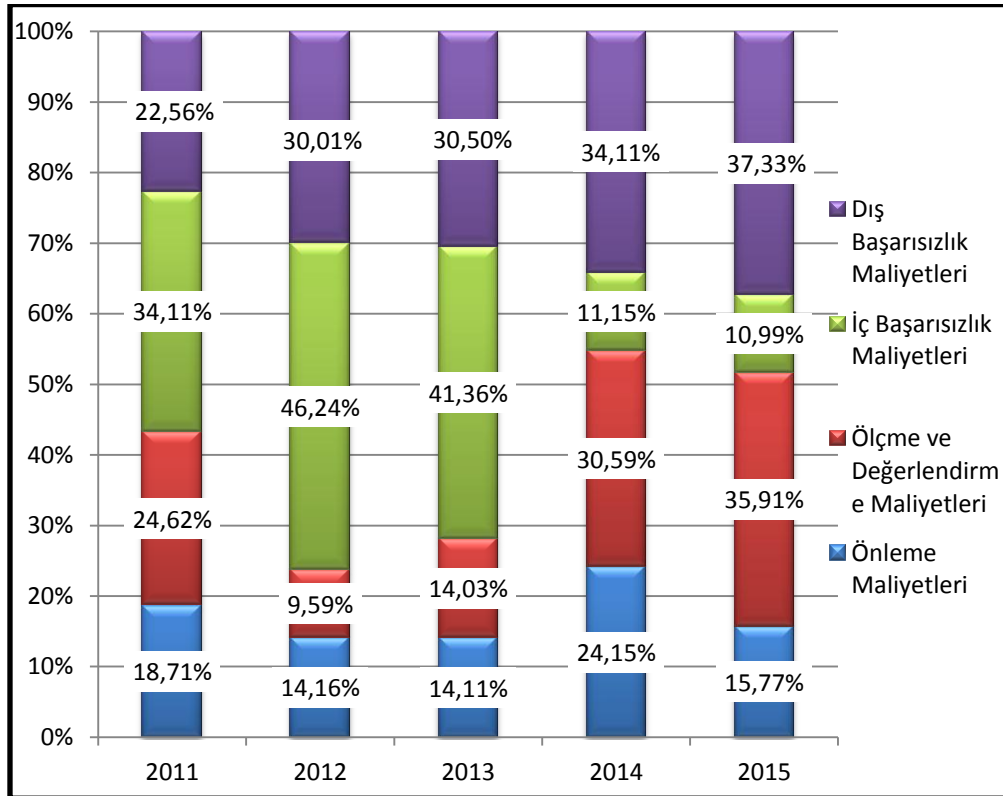
Tablo 6. Yıllar İtibariyle Toplam Kalite Maliyetlerinin Trend Analizi

Kalite Maliyet Türleri	2011	2012	2013	2014	2015
Önleme Maliyetleri	129.104,06	239.976,72	162.159,55	128.372,48	72.626,11
Trend Analizi	1	1,86	1,26	0,99	0,56
Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri	169.824,52	162.527,68	161.232,96	162.333,27	165.375,99
Trend Analizi	1	0,96	0,95	0,96	0,97
İç Başarısızlık Maliyetleri	235.293,92	784.115,98	475.531,95	59.140,21	50.665,85
Trend Analizi	1	3,33	2,02	0,25	0,22
Dış Başarısızlık Maliyetleri	155.561,71	509.150,85	350.590,47	180.981,79	171.949,08
Trend Analizi	1	3,27	2,25	1,16	1,11
Toplam	689.784,21	1.695.771,23	1.149.514,93	530.827,75	460.617,03
Trend Analizi	1	2,46	1,67	0,77	0,68

Tablo 6’da yapılan trend analizinde 2011 yılı temel yıl olarak kabul edilmek suretiyle yapılmıştır. Temel alınan 2011 trend baz yılına göre önleme maliyetlerinde 2012 yılında (100’den) 186’ya, 2013 yılında (100’den) 126’ya çıkmıştır. Bu 2012 yılında % 86 oranında, 2013 yılında % 26 oranında bir artış olduğu anlamına gelmektedir. Buna karşın 2014 yılında (100’den) 99’a ve 2015 yılında ise (100’den) 56’ya gerilemiştir. Kalite maliyetlerinin 2011 yılına göre 2014 yılında %1, 2015 yılında ise %44 oranında bir azalış gösterdiği anlamına gelmektedir.

Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri, 2011 yılına göre 2012 yılında(100’den) 96’ya, 2013 yılında (100’den) 95’e, 2014 yılında (100’den) 96’ya ve 2015 yılında ise (100’den) 97’ye gerilemiştir. Kalite maliyetlerinin 2011 yılına göre 2012 yılında % 4, 2013 yılında % 5, 2014 yılında % 4 ve 2015 yılında ise % 3 oranında bir azalış gösterdiği anlamına gelmektedir.

İç Başarısızlık Maliyetleri, 2011 yılına göre 2012 yılında (100’den) 333’ e, 2013 yılında (100’den) 202’ye çıkmıştır. Bu 2012 yılında % 233 oranında, 2013 yılında % 102 oranında bir artış olduğu anlamına gelmektedir. Buna karşın 2014 yılında (100’den) 25’e ve 2015 yılında ise (100’den) 22’ye gerilemiştir. Kalite maliyetlerinin 2011 yılına göre 2014 yılında % 75, 2015 yılında ise % 78 oranında bir azalış gösterdiği anlamına gelmektedir.

Şekil 1. Yıllar İtibariyle Kalite Maliyetlerinin Kendi İçindeki Dağılımı

Dış Başarısızlık Maliyetleri, 2011 yılına göre 2012 yılında (100'den) 327'ye, 2013 yılında (100'den) 225'e, 2014 yılında (100'den) 116'ya ve 2015 yılında ise (100'den) 111'e çıkmıştır. Kalite maliyetlerinin 2011 yılına göre 2012 yılında % 227, 2013 yılında % 125, 2014 yılında % 16 ve 2015 yılında ise % 11 oranında bir artış olduğu anlamına gelmektedir.

Yıllar itibariyle toplam kalite maliyetlerinin eğilim yüzdelerine bakacak olursak, 2011 yılına göre 2012 yılında (100'den) 246'ya, 2013 yılında (100'den) 167'ye çıkmıştır. Bu 2012 yılında % 146 oranında, 2013 yılında % 67 oranında bir artış olduğu anlamına gelmektedir. Buna karşın 2014 yılında (100'den) 77'ye ve 2015 yılında ise (100'den) 67'ye gerilemiştir. Kalite maliyetlerinin 2011 yılına göre 2014 yılında % 23, 2015 yılında ise % 33 oranında bir azalış gösterdiği anlamına gelmektedir.

Yıllar itibariyle kalite maliyetlerinin kendi içindeki dağılımı grafiksel olarak aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'nin 2011-2012-2013-2014 ve 2015 yıllarına ait toplam kalite maliyetleri incelendiğinde bu yıllar içerisinde 1.695.771,23 TL (Tablo 2) ile 2012 yılı olduğu görülmektedir. Bu yılın içerisinde de en yüksek kalite maliyet bileşeni olarak da %46,24 oranla (Şekil 1) iç başarısızlık maliyetlerinin olduğu görülmektedir.

Buna karşın son iki yılda özellikle son 2015 yılında toplam kalite maliyetlerinin 460.617,03 TL olduğu görülmektedir. Bu tutar ise analiz edilen tüm yıllar içerisindeki en düşük maliyet yılı olduğunu göstermektedir. İşletme yönetimi bu tutarı maliyet düşürme yöntem ve tekniklerini geliştirerek daha da düşürmelidir. Bu yılda en önemli maliyet bileşeni ise %37,33'lük bir oranla dışsal başarısızlık maliyet bileşeni olduğu görülmektedir.

ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'nin 2011-2012-2013-2014 ve 2015 yıllarına ait kalite maliyetlerinin performans değerleri aşağıda tabloda açıklanmaktadır.

Tablo 7'de görüldüğü üzere ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'nin yıllar itibariyle performansına bakıldığında 2011-2015 yılları arasında 2015 yılında toplam kalite maliyetlerinin 460.617,00 TL en düşük yıl olduğu görülmektedir. Buna istinaden kalite maliyetlerinin en yüksek 1.695.771,28 TL ile 2012 yılı olduğu görülmektedir.

Toplam kalite maliyetlerinin net satışlara oranına bakıldığında en düşük yılın %9'luk bir oranla 2015 yılında, en yüksek oranın ise %115'lik bir oranla 2012 yılına ait olduğu tespit edilmiştir.

Toplam kalite maliyetlerinin satılan mamul maliyetine oranına bakıldığında en düşük yılın %11'lik bir oranla 2015 yılında, en yüksek oranın ise %79'lik bir oranla 2012 yılına ait olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Yıllar İtibariyle Kalite Maliyetlerinin Performans Değerlemesi

Performans Göstergeleri	2011	2012	2013	2014	2015
	Tutar/oran	Tutar/oran	Tutar/oran	Tutar/oran	Tutar/oran
Toplam Kalite Maliyetleri (TL) / Net Satışlar (TL)	<u>689.784,20</u> 1.536.350,00	<u>1.695.771,28</u> 1.469.590,00	<u>1.149.514,96</u> 3.250.010,00	<u>530.827,76</u> 3.560.200,00	<u>460.617,00</u> 4.900.100,00
	0,45	1,15	0,35	0,15	0,09
Toplam Kalite Maliyetleri(TL) /Satılan Mamul Maliyeti(TL)	<u>689.784,20</u> 1.336.250,00	<u>1.695.771,28</u> 2.150.255,00	<u>1.149.514,96</u> 3.750.500,00	<u>530.827,76</u> 3.452.600,00	<u>460.617,00</u> 4.360.250,00
	0,51	0,79	0,31	0,15	0,11
Toplam Kalite Maliyetleri(TL) /Net Kar (TL)	<u>689.784,20</u> 750.350,00	<u>1.695.771,28</u> 789.500,00	<u>1.149.514,96</u> 560.350,00	<u>530.827,76</u> 450.560,00	<u>460.617,00</u> 650.960,00
	0,92	2,14	2,05	1,18	0,71
Toplam Kalite Maliyetleri(TL) / Üretim Miktarı (adet)	<u>689.784,20</u> 2.536.000	<u>1.695.771,28</u> 2.789.000	<u>1.149.514,96</u> 2.490.000	<u>530.827,76</u> 2.823.000	<u>460.617,00</u> 3.159.000
	0,27	0,61	0,46	0,19	0,15
Brüt Satış Karı/Zararı (Net Satışlar-Satılan Mamul Maliyeti)	1.536.350,00- 1.336.250,00	1.469.590,00- 2.150.255,00	3.250.010,00- 3.750.500,00	3.560.200,00- 3.452.600,00	4.900.100,00- 4.360.250,00
	200.100,00	(680.665,00)	(500.490,00)	107.600,00	539.850,00

Toplam kalite maliyetlerinin net kara oranına bakıldığında en düşük yılın %71'lik bir oranla 2015 yılında, en yüksek oranın ise %214'lük bir oranla 2012 yılına ait olduğu tespit edilmiştir.

Toplam kalite maliyetlerinin üretim miktarına oranına bakıldığında en düşük yılın %15'lik bir oranla 2015 yılında, en yüksek oranın ise %61'lik bir oranla 2012 yılına ait olduğu tespit edilmiştir.

4. Sonuç

Günümüzde üretim yapan işletmeler, üretmiş oldukları ürünleri düşük maliyetli, yüksek kalitede, istenilen en kısa zamanda ve hizmet üstünlüğü rekabet stratejileriyle varlıklarını devam ettirebilirler. İşletmelerin bu rekabet unsurlarına erişebilmeleri ve istenilen kalitede ürün üretebilmeleri için birtakım maliyetlere de katlanmaları zorunludur. Başka bir ifadeyle işletmeler ileri seviyedeki rekabet ortamında piyasada tutunabilmek için bazı maliyetlere katlanmaları kaçınılmazdır. Bu durumda işletmeler istenilen karlılığa ulaşabilmeleri için maliyetlerini çok iyi bir biçimde analiz edip bunların düşürülmesi yöntemlerini keşfedip gerekli düzeltici önlemleri almaları gerekir. Bu nedenle kalite ile ilgili maliyetlerin en uygun bir biçimde analiz edilmesi ve bu maliyetler unsurlarını kontrol etmeye yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Kalite ile ilgili maliyetlerin tespit edilmesi, bunların analiz edilip daha sonra raporlanıp üst yöneticilere açık ve anlaşılır bir biçimde sunulması durumunda yöneticilerin alacakları kararların daha rasyonel ve daha etkin olmasına yardım olacaktır.

Yapılan bu çalışmada ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'nin 2011-2012-2013-2014 ve 2015 yıllarına ait toplam kalite maliyetleri PAF modeline göre incelenerek oran ve trend analiz teknikleriyle analiz edilmiştir.

Buna göre ABC Otomotiv Yan Sanayi A.Ş.'nin 2011-2012-2013- 2014 ve 2015 yılları rasyo analizi sonuçlarına bakıldığında kalite maliyet kalemleri içerisinde en yüksek maliyetlerin iç ve dış başarısızlık maliyetleri olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu işletmede yapılan yıllar itibariyle kalite maliyetlerinin performansında 2012 yılı en kötü yıl, 2015 yılı ise en iyi yıl olduğu tespiti yapılmıştır.

İşletmelerde beklenen iç ve dış başarısızlık maliyetlerinin zamanla düşüşün sağlanması ve bununla önleme ve değerlendirme maliyetlerinin yeniden gözden geçirilmesi ve bu maliyet unsurlarına daha fazla önem verilmesi gerekir. Önleme maliyetlerine yapılan yatırımlar iç ve dış başarısızlık maliyetlerini dolayısıyla toplam kalite maliyetlerini azaltacaktır.

Sonuç olarak, işletmenin kalite maliyetlerine büyük önem verip bu maliyetleri yakından izlemesi diğer işletmelere göre, üstün rekabet gücüne ve daha geniş pazar payına sahip olma olasılıklarını yükselteceği için karlılığını da artıracaktır. Kalite maliyetlerinin doğru ve zamanında sistematik bir biçimde tespit edilmesi, tespit edilen maliyet bilgilerinin tüm kullanıcılar tarafından anlaşılır bir bilgi haline getirilmesi, analiz edilerek raporlanıp yöneticilere sunulması işletme karlılığı açısından önemli bir durumdur. Bu durumda yöneticilerin performansını işletmenin karlılığı, karlılığı ise kaliteli ürün üretilmesi ve bu ürünlerin maliyetlerinin ölçülmesi önemli bir etkidir.

Ayrıca bu çalışmanın tek bir otomotiv yan sanayi işletmesinde yapılmış olmasından dolayı sonuçlar genelleştirilemez. Şöyle ki, aynı faaliyet alanında üretim yapan işletmelerin farklı örgüt yapıları olduğu için kalite maliyet bileşenlerinde de bir takım farklılıkların olması muhtemeldir. Bu nedenle aynı veya ayrı alanda faaliyet gösteren diğer işletmelerde de yapılacak araştırmalar ile çalışma sonuçları daha da genelleştirilebilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, uygulamalar aynı sektörde yer alan firmaların tümünde de ele alınabilir. Firmalar arasında karşılaştırmalar yapılabilir. Daha farklı bir bakış açısı getirilmek amacıyla firmanın uzun vadeli verileri ile sektördeki gelişmeleri de dikkate alınarak analiz edilebilir.

Kaynakça

Akgün, M. (2005). Kalite Maliyetlerinin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemine Entegrasyonu, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 15, ss.31-48.

Akkoyun, Ö. ve Ankara, H. (2007). Kalite Maliyet Modelleri ve Mermer Fabrikaları İçin Bir Uygulama, *Madencilik Dergisi*, 6(1), ss.3-11.

Bozdemir, E. (2010). Rekabet Üstünlüğü açısından Hedef ve Kaizen Maliyetleme Yöntemlerinin Türk Otomotiv Sektöründe Uygulanabilirlik Düzeyinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Cosmin, D. ve Ana-Maria, S. (2013). Cost Of Quality and Taguchi Loss Function, *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 22(1), pp.1479-1485.

Çubuk, A. ve Lazol, İ. (2014). *Mali Tablolar Analizi*, 14. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Çubuk, Y. (2005). Kalite Maliyetleri ve Kalite Maliyetlerini Ölçmede Kullanılan Yöntemler, *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 7(7), ss.1-8.

Demircioğlu, N.E. ve Küçüksavaş, N. (2009). Kalite Maliyetleri, *Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(1), ss.32-67.

Freiesleben, J.(2004). On The Limited Value Of Cost Of Quality Models, *Total Quality Management*, 15(7), pp.959-969.

Giakatis, G. ve Rooney, E.M. (2000). The Use of Quality Costing to Trigger Process Improvement in an Automotive Company, *The TQM Magazine*, 11(2), pp. 155-170.

Goulden, C. ve Rawlins, L. (1997). Quality Costing: The Application of The Process Model within a Manufacturing Environment, *International Journal of Operations&Production Management*, 17(2), pp.199-210.

James, Paul T. J., (1996). *Total Quality Management: An Introductory Text*, London: Prentice Hall Inc.

Karcioğlu, R. (2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar*, Erzurum: Aktif Yayınevi.

Koç, T. ve Demirhan, O. (2007). Önleme Ve Değerlendirme Maliyetleri İle Uygunsuzluk Maliyeti Arasındaki İlişkinin Analizi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 6(11), ss.87-97.

Love, P.E.D. ve Irani, Z. (2003). A Project Management Quality Cost Information System For The Construction Industry, *Information Management*, (40), pp. 649-661.

Morse, Wayne J., James R. Davis ve Al L. Hartgraves, (1991). *Management Accounting*, Third Edition, U.S.A: Addison-Wesley Publishing Company Inc.

Pekdemir, R. (1993). Kalite Maliyetleri ve Yönetim Muhasebesi, *Yönetim*, 4(16), ss. 25-28

Schiffauerova, A. ve Thomson, V. (2006). A review of Research on Cost of Quality Models and Best Practices. *International Journal of Quality and Reliability Managemen*, 23(6), pp.647-669.

Schmahl, K.E. , Dessouky, Y. ve Rucker, D. (1997). Measuring the Cost of Quality: A Case Study, *Production and Inventory Management Journal*, 38(4), pp.58-64.

Shah, K., Mandal, P. (1999). Issues Related To Implementing Quality Cost Programmes, *Total Quality Management*, 10(8), pp.1093-1106.

Sipahi, B. ve Yıldırım, H. (2004). *Kalite Maliyetleri Muhasebesi ve İstatistiksel Analizi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Top, Y. ve Karabınar, S. (2013). Dış Başarısızlık Kalite Maliyetleri ve Toyota Araçlarının Geri Çağırılması Örneği, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4), ss. 58-67.

Topçu, N. (2005). Faaliyete Dayalı Maliyetleme Yöntemine Göre Kalite Maliyetlerinin Ölçülmesi - Tekstil Sektöründe Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), ss.343-355.

Türko, M. (1999). *Finansal Yönetim*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Woolf, E., Suresh T., Karam S., ve Anne C., (1988). *Management Accounting-Control and Audit*, Butterworths CIMA Students Series, Stage 4, London: Mackays of Chatham Ltd.

Yumuk, G. ve Oğuzhan, A. (2005). İşletmelerde Kalite Maliyet Sistemleri: Bir Uygulama, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(7), ss.1-12

Yükçü, S. (2014). *Herkes İçin Yönetim Muhasebesi* (2. Baskı), İzmir: Altın Nokta Yayınevi.

ELECTRE I YÖNTEMİ İLE EN UYGUN TEDARİKÇİNİN BELİRLENMESİ: AHŞAP SEKTÖRÜ UYGULAMASI¹

Yrd. Doç. Dr. Hakan Murat ARSLAN
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
muratarslan@duzce.edu.tr

Öğr. Gör. Hasan Tezcan UYSAL
Bülent Ecevit Üniversitesi, Z.M.Y.O
h.tezcanuysal@hotmail.com

Özet

Bu çalışmanın amacı, geleneksel yöntemlerle üretimine devam eden ahşap işleri üretim işletmelerinin tedarikçi seçim probleminde en uygun kararın verilmesinde çok kriterli karar analizi (ÇKKA) yöntemlerinin kullanılabilirliğini göstermektir. Uygulamada Düzce’de faaliyet gösteren X ahşap işleri işletmesinin tedarikçisini belirlerken problem yaşadığı anlaşılmış ve ÇKKA yöntemleri kullanılarak işletmeye alternatif çözümler önerileceği belirtilmiştir. İşletmenin hali hazırda ki durumu incelendiğinde, tedarikçi seçiminde herhangi bir karar alma yöntemini kullanmadığı tespit edilmiş, geleneksel yollarla birkaç kriteri temel alarak karar verdiği anlaşılmıştır. İşletmenin karar alma konusunda ki bu tavrı mali açıdan ek maliyetlerle karşılaşmasına neden olmaktadır. İşletme ile birlikte belirlenen kriterler ve muhtemel alternatifler çerçevesinde, en uygun tedarikçinin seçimi Electre I (Elimination Et Choix Traduisant la Réalité) karar analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre X işletmesi tedarikçi seçimi için belirttiği kriterler ve ağırlıklarına göre Aksu köy kooperatifi, Karatavuk Köy Kooperatifi ve Orman İşletmeleri sıralamasıyla ham ağaç tedarikini temin edebileceği görülmüştür. Analiz sonuçları işletme ile birlikte değerlendirilmiş ve en uygun tedarikçi seçimi ile ilgili tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, Tedarikçi Seçimi, Electre I Yöntemi.

THE DETERMINATION OF THE MOST CONVENIENT SUPPLIER BY METHOD OF ELECTRE I: THE APPLICATION OF WOOD SECTOR

Abstract

The purpose of this study is to demonstrate the utility of multi-criteria decision analysis (MCDA) methods in the most appropriate decision of the supplier selection problem of woodworking manufacturing enterprises that continue to produce with traditional methods. In practice it has been found out that an X business of woodwork active in Düzce has had problems with choosing its suppliers and has been pointed out that alternative solutions be suggested to the business office by using methods of multi-criterion decision analysis (MCDA).

¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi’nin 13-15 Nisan 2017 tarihinde düzenlediği 2017 Uluslararası Ekonomi, Finans ve Yönetim Konferansında sözlü bildiri olarak sunulan “*Electre I Yöntemi İle En Uygun Tedarikçinin Belirlenmesi: Ahşap Sektörü Uygulaması*” adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

When the current case of the business was observed, it was understood that no methods of making decisions for determining a supplier were used but it was found out that they made a decision by taking a couple of criteria into consideration in traditional forms. That the business Office has this attitude in making decisions causes them to face additional costs financially. In the context of the criteria and possible alternatives determined with the business Office ,the choice of the most convenient supplier has been carried out by applying the analysis of decision Electre I (Elimination Et Choix Traduisant la Réalité).

According to the analyses conducted ,it is seen that the X business Office could get raw wood supply from Aksu Köy Cooperative, Karatavuk Köy Cooperative and the Forest business Office respectively depending on the criteria and emphasis it has mentioned for the choice of supplier. The results of the analysis have been shared with the business Office and recommendations have been made on the choice of supplier.

Key words: Making Multi-Criterion Decisions, Selection of Suppliers, Method of Electre I

1.Giriş

Günümüzde ki artan rekabet ortamında işletmeler yüksek kalitede ve daha fonksiyonel ürünlerini piyasaya aktararak üretimlerini sürdürmektedirler. İşletmelerin çoğunluğu hali hazırda ki durumunu korumak ve pazar payını daha genişletmek için tedarik zinciri içindeki paydaşları ile olumlu ilişkilerin ne denli önemli olduğunu anlamışlardır.

Türkiye de geleneksel orta ölçekli ağaç işleri atölyelerinde, Dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen kesilmiş ağaçlar resmi kurumlar aracılığıyla orman işletmeleri ve köy kooperatifleri dahilinde ihale şartları yerine getirilerek satışa çıkarılır ve ahşap ürünler işleyen üretim işletmeleri tarafından satın alınır (Yıldız vd., 2013). Ahşap işleri üretim işletmelerinin ham ağaç tedarikini orman işletmelerinden veya köy kooperatiflerinden temin etmesi ilgili maliyetler açısından işletmelerin giderlerini etkilemektedir. Bu tür giderleri minimum değere indirebilmek için bazı işletmeler çok kriterli karar analizi (ÇKKA) metotlarını kullanmaktadırlar.

Üretimini farklı tedarikçilerle sürdüren işletmelerde en önemli problem, tedarikçi firmalardan temin edilen ürünlerin ya işletmeye zamanında teslim edilmemesi ya da gelen ürünlerin istenen kalite ve ölçülerde olmamasından kaynaklanan problemlerdir. Bu tür üretim problemini en az zarar ile çözmek üretim hatlı işletmelerin en önemli amaçları arasındadır (Sarıçiçek vd., 2001).

Çok kriterli karar analizi yöntemlerinin birçok alanda uygulamaları mevcuttur. Son zamanlarda uygulama olarak karşımıza çıktığı diğer bir konuda özellikle “*Üretim işletmelerinin belli kriterler çerçevesinde alternatif tedarikçiler arasından hangisinin tercih*

edilmesi durumunda, işletme optimum fayda sağlar” sorusunun cevabını bulduracak faaliyetlerden olan en uygun tedarikçinin belirlenmesidir.

Gelen başlıklarda ÇKKA yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar literatür taraması adı altında ikinci bölümde, üçüncü bölümde Electre yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise Electre yöntemi kullanılarak Düzce de faaliyet gösteren bir ağaç işleri işletmesinin en uygun tedarikçi seçimi analizi yapılmıştır. Beşinci ve son bölümde ise analiz sonuçları yorumlanmış ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

2. Literatür Taraması

Tedarikçi seçimi ile ilgili ilk çalışmalar 1966 yılında Dickson tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmasında 23 kriterin bulunduğu anket uygulanmış ve sonucunda en önemli kriterlerin ürün kalitesi, zamanında teslim ve sunulan garanti politikası gibi kriterler olduğunu tespit edilmiştir (Ecer ve Küçük, 2008).

Weber vd., 1966-1991 yılları arasında tedarikçi seçimi ile ilgili yapılmış 74 çalışmayı incelemişler ve sıklıkla üzerinde durulan kriterlerin fiyat, teslim zamanı ve ürün kalitesi olduğu sonucunu görmüşlerdir (Özel ve Özyörük, 2007).

Literatürde ki ilgili çalışmaların çoğunluğunda göze çarpan kriterlerin; ürün maliyeti, ürün kalitesi ve teslim zamanı olduğu aşikârdır (Öz ve Baykoç, 2004).

Akarte vd., (2001), Tam ve Tummala, (2001), Ada vd., (2005), Soner ve Önüt, (2006), Özyörük ve Özcan, (2008), Özdemir, (2010) tedarikçi seçimi konusunda oluşturdukları modellerinin analizinde Analitik Hiyerarşi Prosesini (AHP) kullanmışlardır.

Yavuz, (2013) çalışmasında perakende sektöründe faaliyet gösteren bir gıda işletmesinin enerji içeceğini tedarik eden muhtemel tedarikçiler arasında önem sırasına göre en uygununu belirlemek problemini ele almıştır. En uygun tedarikçilerin seçiminde maliyet, teslimat, kalite ve esneklik kriterleri kullanılmış ve çalışmada tedarikçilerin belirtilen kriterlere göre sıralanmasında Electre I yöntemi kullanılmıştır.

Dağdeviren vd. (2005), tedarikçi seçim problemi için kriter ve kriter gruplarını belirlemişler ve kriterlerin karşılıklı ilişkilerini ön plana çıkaran modeli Analitik Ağ Prosesi (AAP) ile çözümlenmişlerdir.

Min, (1994) çalışmasında uluslararası tedarikçilerin seçimi konusunda risk ve belirsizlik faktörlerini içine alan sözel ve sayısal kriterleri ağırlıklandırarak çok fonksiyonlu fayda

teorisini MAUT (Multi Attribute Utility Theory) yöntemi kullanarak en uygun tedarikçi seçimini gerçekleştirmiştir.

Karpak vd., (2001) orijinal yedek parça üreten 200 imalatçı firma arasından tedarikçi seçim problemini hedef programlama (HP) yöntemi ile çözmüşlerdir.

Literatürde farklı metotları aynı anda uygulayan bütünleşik çalışmalarda rastlanmaktadır. Bunlar arasından Dağdeviren ve Eren, (2001), AHP ile oluşturdukları sözel kriterlerin öncelikli olanlarını işletmenin diğer kriterleri ile birleştirerek AHP ve 0-1 HP yöntemlerini birlikte kullanılmışlar ve en uygun tedarikçi seçimini gerçekleştirmişlerdir.

Literatürde tedarikçi seçimi problemlerinde bulanık mantığı değişik metotlarla uygulayan çalışmalar mevcuttur. Örneğin; Güner ve Mutlu, (2005) ve Luo vd., (2009) birbirinden farklı iki sektörde tedarikçi seçim problemini Bulanık AHP ile analiz etmişlerdir.

Birçok üretim tesisi, üretim faaliyetlerinde tedarikçilerden temin ettikleri ham veya yarı mamül ürünleri kullanmaktadırlar. Tedarikçilerden satın alınan ürünün özelliğine bağlı olarak üretici, aşağıda ifade edilen özelliklere göre alternatif tedarikçileri değerlendirmelidir (Levary, 2008):

1. Gerekli teknolojik altyapının varlığı
2. Yetenekli işgücünün varlığı,
3. Gerekli kalite standardının dikkate alınması,
4. Gerekli teknik desteğin varlığı,
5. Uygun bir fiyatın önerilmesi,
6. Tedarikçi ile üretici firma arasındaki bilgi akışını sağlayacak bilgi teknolojisinin varlığı,
7. Ürün esnekliği,
8. Üreticinin tescil bilgisinin korunmasına özen gösterme,
9. Güvenli lojistik desteğin varlığı

Bir işletme tedarikçisini seçerken dikkat etmesi gereken unsurları aşağıdaki gibi ifade etmiştir (Doğruer, 2005: 402) ;

1. Ürünün fiyatı,
2. Ürünün kalitesi,
3. Tedarikçinin sunduğu hizmet, (muadili ile takas, tamir, eğitim gibi özel hizmetler)

4. Tedarikçinin yerleşim yeri, (nakliye süresi için önemli)
5. Tedarikçinin istenen ürünü temin garantisi,
6. Tedariği istenen ürünün esnekliği (talepteki ani değişikliklere karşı uyumu)

İşletmenin tedarikçi seçiminde ön gördüğü ortak kriterler tüm tedarikçiler için aynı şartlarda uygulandığı takdirde objektif bir karşılaştırma sağlar.

Levary, (2008) çalışmasında uluslararası bir üretim işletmesini ele almıştır. Bu işletme iki tedarikçi arasından kendine en fazla fayda sağlayacak olanını tespit etmek için danışman görevlendirmiş ve tedarikçinin seçimi kriterlerini belirlemesini istemiştir. Danışman heyet, tedarikçi seçim kriterlerini aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

1. *Tedarikçinin Güvenilirliği*: Tedarikçi işletmenin yönetim güvenliği ve müşterisinin özel bilgilerini koruyabilmesi
2. *Tedarikçi Ülke Riski*: Politik riskler ve döviz kuru endişesi
3. *Lojistik Firmaların Güvenilirliği*

Tedarikçinin seçimde ele alınan kriterlerin ağırlıkları işletmeye ve ürüne göre farklılık gösterebilir. Her bir ürün veya hizmet dikkate alınarak ağırlıklar belirlenmelidir (Şenkayas ve diğ., 2010).

3. Electre Yöntemi

Optimizasyon amaçlı matematiksel programlama tekniklerinden biri olan Electre yöntemi ile karar verici çok sayıda nicel ve nitel kriteri karar verme sürecine dahil edebilmekte, kriterler amaç doğrultusunda ağırlıklandırabilmekte ve ağırlıklarını toplayarak en uygun alternatifi belirleyebilmektedir (Kuru ve Akın, 2012).

Electre yöntemi ilk olarak Benayoun ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir (Roy, 1991). İlk olarak tanımlanan Electre I, uyum-uyumsuzluk veya üst-derecelendirme yöntemleri; içerdikleri tercih yapıları, ağırlık bilgisini kullanıp kullanmamaları ve sonuçlar gibi açılardan farklılaşarak, Electre II, III, IV ve Electre TRI gibi isimler almıştır. Bu yöntemler temel olarak üst derecelendirme ilişkisini kullanırlar ve bir A alternatifler kümesinin belirgin elemanları için; bir elemanın seçilmesi, alternatifleri "kabul edilebilir" kabul edilemez" vb. sınıflara ayırma ve alternatifleri derecelendirme ile sonuçlanırlar (Bouyssou, 2001). Bu yöntemin gereği olarak bir başlangıç tablosundan hareket edilir. Bu tabloda, sütunlar

seçeneklere (alternatiflere), satırlar ise (kriterlere) ayrılır. Diğer yandan her kritere, diğerlerine nazaran taşıdığı önemi belli edecek şekilde ağırlık verilir. İkinci aşamada, alternatiflerin karşılaştırmasına olanak veren uyumluluk ve uyumsuzluk matrisleri oluşturulur. Üçüncü aşamada; uyumluluk ve uyumsuzluk matrisleri için belirlenen eşik değerlerine göre bu iki tablo nihai değerlendirme tablosunda birleştirilir ve en uygun alternatif belirlenir (Daşdemir ve Güngör, 2002).

4. Electre Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi Uygulaması

4.1. Electre Yöntemi Analiz Süreçlerinin Uygulanması

Çalışma, 1980 yılından itibaren ahşap işleri ve kerestecilik ile Düzce’de faaliyetini sürdüren bir üretim işletmesinde uygulanmıştır. Türkiye genelinde faaliyetini sürdüren çok sayıda mobilya ve ahşap sektöründe geniş bir referansa sahip olan işletme, yeni tasarım, proje dizaynı, imalat ve satış gibi alanlarda hizmet vermektedir.

4.1.1 Problemin Tanımlanması

İlk olarak problemin en uygun tedarikçinin belirlenmesi kabulü ile çalışma yönlendirilmiştir. Bu problemin çözümü tedarikçi seçimi konusunda ağaç işleri sektörü için etkin tasarrufa yönelik doğru ve yerinde karar alabilmenin faydalı sonuçlarını içermektedir. İlgili işletmede satın alma, Ar-Ge ve üretim bölümlerinden sorumlu genel müdürün Orman işletmeleri, Aksu köy kooperatifi ve Karatavuk köy kooperatifi olmak üzere üç adet ham ağaç tedarikçisi arasından en uygun olanının belirlenebilmesi için analizler yapılmıştır.

4.1.2 Kriterlerin Tanımlanması

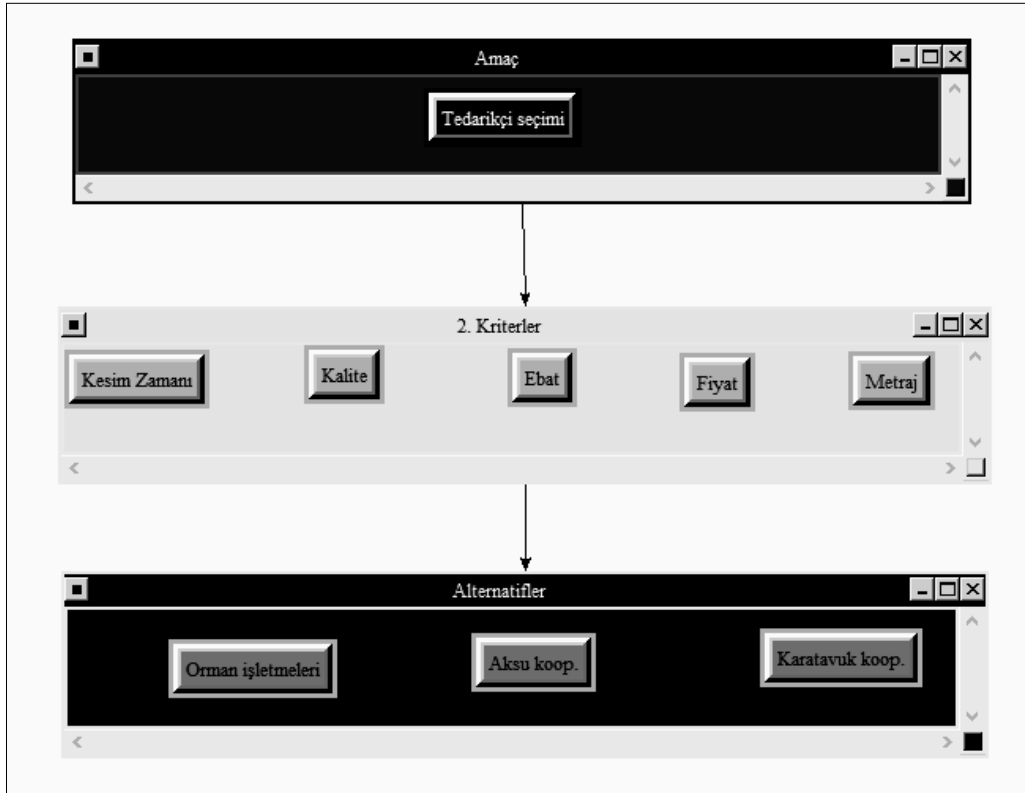
Problem her yönüyle tanımlandıktan sonra tedarikçi seçim kararında etkili olan birden fazla kriter modelde tanımlanmıştır. Buna göre kriterler; fiyat, kalite, ebat, metraj ve kesim zamanı olmak üzere beş tanedir.

4.1.3 Alternatiflerin Belirlenmesi

Kriterlerin tanımlanmasından sonra işletme için en uygun ham ağaç tedarikçisi seçim kararının verileceği üç alternatif tedarikçi tespit edilmiştir. Çalışma için belirlenen alternatifler; Orman işletmeleri, Aksu köy kooperatifi, Karatavuk köy kooperatifidir.

4.1.4 Karar Analizi Yapısının Oluşturulması

ÇKKA sürecinin en önemli aşaması hiyerarşik modelin oluşturulması aşamasıdır. Bu aşamada, birinci aşamada belirlenen amaçtan başlanarak ikinci aşamada belirlenen kriterlere ve üçüncü aşamada ki alternatiflere doğru bir hiyerarşik karar analizi modeli oluşturulmuştur. Bu model Şekil 1’ de gösterilmektedir.

Şekil 1. Tedarikçi Seçimine ait Karar Analizi Modeli

Bu çalışma için gerekli olan nitel ve nicel unsurların birlikte değerlendirilmesi, ÇKKA yöntemlerinin kullanılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Karar aşamasında hata riskinin azaltılması için çok kriterli karar analizi metodlarından uyum ve uyumsuzluğu içine alan Electre I yönteminin kullanılmasının daha uygun olacağı sonucuna varılmıştır.

4.1.5 Electre I Yönteminin Uygulanması

Tablo 1. Faktör Ağırlıkları

Kriter No	Kriterler	Faktör Ağırlığı
1	Ebat	w_1 0,2730
2	Fiyat	w_2 0,4190
3	Kalite	w_3 0,0490
4	Kesim Zamanı	w_4 0,0430
5	Metraj	w_5 0,2160

Tablo 1’de ifade edildiği gibi kriter ağırlıkları belirlendikten sonra Electre yönteminin 1. adımı için gerekli olan başlangıç matrisi yani karar matrisi (A) aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Karar Matrisi

$$A = \begin{vmatrix} 0,1220 & 0,6370 & 0,5370 & 0,6370 & 0,2790 \\ 0,2300 & 0,2580 & 0,3640 & 0,2580 & 0,6490 \\ 0,6480 & 0,1050 & 0,0990 & 0,1050 & 0,0720 \end{vmatrix}$$

Tablo 2’ teki karar matrisi elemanlarının normalizasyon formülü kullanılarak yeniden hesaplanması sonucu oluşturulan standart karar matrisi (X) aşağıdaki Tablo 4’de verilmiştir.

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

Örneğin X_{11} için; $X_{11} = \frac{0,1220}{\sqrt{0,1220^2 + 0,2300^2 + 0,6480^2}}$

Tablo 3. Standart Karar Matrisi

$$X = \begin{vmatrix} 0,174698 & 0,916231 & 0,544947 & 0,916231 & 0,392909 \\ 0,329349 & 0,371095 & 0,369387 & 0,371095 & 0,913970 \\ 0,927906 & 0,151027 & 0,100465 & 0,151027 & 0,101396 \end{vmatrix}$$

Belirlenen 5 kriterin ağırlıklarının standart karar matrisi üzerinde dağıtılması sonucu elde edilen ağırlıklı standart karar matrisi (Y) aşağıdaki Tablo 4’te verilmiştir.

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1$$

Kuralı dikkate alınarak $W_{1 \times X_{11}}$ için; $Y_{11} = 0,174698 \times 0,2730$

Tablo 4. Ağırlıklı Standart Karar Matrisi

$$Y = \begin{vmatrix} 0,047693 & 0,383901 & 0,026702 & 0,039398 & 0,084868 \\ 0,089912 & 0,155489 & 0,018100 & 0,015957 & 0,197418 \\ 0,253318 & 0,063280 & 0,004923 & 0,006494 & 0,021901 \end{vmatrix}$$

Ağırlıklı standart karar matrisi hesaplandıktan sonra sıradaki adım uyum ve uyumsuzluk setlerinin oluşturulmasıdır. İkili karşılaştırmalarda A_p ve A_q ($1,2,\dots,m$ ve $p \neq q$) uyum

kümesinde A_p alternatifi A_q 'ya tercih edilir. Bu durumda uyumsuzluk setinde ise A_q yer alır. Buna göre belirlenen uyum seti ve uyumsuzluk seti Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 5. Uyum ve Uyumsuzluk Setleri

Uyum Setleri	Uyumsuzluk Setleri
C (1,2) = {2,3,4}	D (1,2) = {1,5}
C (1,3) = {2,3,4,5}	D (1,3) = {1}
C (2,1) = {1,5}	D (2,1) = {2,3,4}
C (2,3) = {2,3,4,5}	D (2,3) = {1}
C (3,1) = {1}	D (3,1) = {2,3,4,5}
C (3,2) = {1}	D (3,2) = {2,3,4,5}

Uyum ve uyumsuzluk setleri oluşturulduktan sonraki adım uyum matrisi (C) ve uyumsuzluk matrisi (D)'nin hesaplanmasıdır. Hesaplanan uyum seti ve uyumsuzluk seti Tablo 6 ve Tablo 7'de verilmiştir.

Örneğin C_{12} için; $c_{kl} = \sum_{j \in C_{kl}} w_j$ formülü uygulanarak, $C_{12} = (w_2 + w_3 + w_4)$ bulunur.

Tablo 6. Uyum Matrisi

$$C = \begin{vmatrix} — & 0,5110 & 0,7270 \\ 0,4890 & — & 0,7270 \\ 0,2730 & 0,2730 & — \end{vmatrix}$$

$$d_{kl} = \frac{\max_{j \in D_{kl}} |y_{kj} - y_{lj}|}{\max_j |y_{kj} - y_{lj}|}$$

formülü uygulanarak D_{12} hesaplamasının örneği aşağıdaki gibidir;

$$D_{12} = \frac{\max \{0,042220; 0,112549\}}{\max \{0,042220; 0,228412; 0,008602; 0,023441; 0,112549\}}$$

Tablo 7. Uyumsuzluk Matrisi

$$D = \begin{vmatrix} — & 0,4927 & 0,6413 \\ 1 & — & 0,9310 \\ 1 & 1 & — \end{vmatrix}$$

Uyum ve uyumsuzluk matrisleri hesaplandıktan sonraki adım uyum üstünlük ve uyumsuzluk üstünlük matrislerinin hesaplanmasıdır. Bunun için uyum eşik değeri ve uyumsuzluk eşik değerine ihtiyaç duyulur. Bu değerlerin hesaplanmasında aşağıdaki formüller kullanılır.

$$\underline{c} = \frac{1}{m(m-1)} \sum_{k=1}^m \sum_{l=1}^m c_{kl}$$

$$C_{eşik} = \frac{1}{3(3-1)} (0,5110 + 0,7270 + 0,4890 + 0,7270 + 0,2730 + 0,2730)$$

$$\underline{d} = \frac{1}{m(m-1)} \sum_{k=1}^m \sum_{l=1}^m d_{kl}$$

$$D_{eşik} = \frac{1}{3(3-1)} (0,4927 + 0,6413 + 1 + 0,9310 + 1 + 1)$$

Bu hesaplamalar sonucunda $C_{eşik} = 0,5$ ve $D_{eşik} = 0,8442$ bulunmuştur. Buna göre $C_{eşik}$ değeri ile uyum matrisi elemanlarının karşılaştırma sonucu Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Uyum Üstünlük Matrisi

$$F = \begin{vmatrix} - & 1 & 1 \\ 0 & - & 1 \\ 0 & 0 & - \end{vmatrix}$$

$D_{eşik}$ değeri ile uyumsuzluk matrisi elemanlarının karşılaştırma sonucu da Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Uyumsuzluk Üstünlük Matrisi

$$G = \begin{vmatrix} - & 0 & 0 \\ 1 & - & 1 \\ 1 & 1 & - \end{vmatrix}$$

F uyum üstünlük matrisi ve G uyumsuzluk üstünlük matrisi bulunduktan sonra karar noktalarının önem sırasının belirlenebilmesi için toplam baskınlık matrisinin bulunması gerekmektedir. F ve G matrislerinin satır ve sütunlarının çarpılmasıyla elde edilen toplam baskınlık matrisi (E) aşağıdaki Tablo 10’de verilmiştir.

Tablo 10. Toplam Baskınlık Matrisi

$$E = \begin{vmatrix} - & 0 & 0 \\ 0 & - & 1 \\ 0 & 0 & - \end{vmatrix}$$

Toplam baskınlık matrisi bulunduktan sonra Electre I yönteminin son adımı karar noktalarının önem sırasının belirlenmesidir. Bunun için E matrisindeki satırların toplamlarının birbirleriyle karşılaştırılması gerekmektedir. Bu karşılaştırma Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Önem Sıralaması

No	Yer	Toplam Baskınlık Matrisi			Toplam	Önem Sırası
k ₁	Aksu	—	0	0	$\sum k_1$ 0	2
k ₂	Karatavuk	0	—	1	$\sum k_2$ 1	1
k ₃	Orman İşl.	0	0	—	$\sum k_3$ 0	2

Tablo 11’e göre; 2. alternatifin 1. ve 3. Alternatiflere göre mutlak üstünlüğü bulunmaktadır. 1. alternatif ile 3. alternatif arasında ise üstünlük bulunmamaktadır. Sıralamada 1. ve 3. alternatifler eşit değerlendirilebilir.

4.2. Bulgular ve Yorumlar

Uygulamanın yapıldığı işletmenin tedarikçi seçimi problemi ile ilgili veriler yöntemin formülleri kapsamında değerlendirildiğinde bu bulgular çerçevesinde AHP yöntemine göre alternatif tedarikçiler sıralandığında;

1- Karatavuk Köy Kooperatifi

2- Aksu Köy kooperatifi veya Orman İşletmeleri

sonucu bulunmuştur.

Elde edilen analiz sonuçlarına göre uygulamanın yapıldığı ağaç işleri işletmesinin tedarikçi seçiminde belirttiği kriterler ve ağırlıklarına göre birinci sırada Karatavuk, ikinci sırada Aksu Köy kooperatifi veya Orman İşletmelerinden ham ağaç tedarikini temin etmesi uygun olacaktır.

5. Sonuç ve Öneriler

Üretim işletmelerinde, hammaddenin nihayi ürüne dönüşümü ve tüketiciye ulaşması tedarik zinciri ile gerçekleşir. Bir işletmede tedarik zinciri, üreteceği mamülün malzemesini ve tüm yedek parçalarını temin etme, bu parçalarla ürün oluşturma ve oluşan yeni ürünü farklı yollarla nihayi tüketiciye ulaştırma süreçlerinin birleşiminden oluşur. Bu üretim süreçlerinin her aşamasında mamüle değer katılarak nihayi ürün elde edilir.

Bu çalışmada tedarikçilerin performanslarını değerlendirmek için electre yöntemi kullanılmıştır. Düzce’de faaliyet gösteren bir ağaç işleri işletmesinin üç ham ağaç tedarikçisinin performanslarına göre sıralanması electre I yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir. Tedarikçilerin performanslarının değerlendirilmesi kriterler bazında ayrı ayrı değil, tüm kriterler açısından bir bütün olarak ele alınarak yapılmıştır. Karar vericinin performans değerlendirmede kullanacağı kriter ağırlıkları analizin geçerliği açısından kriter kıyaslanma matrisinin değerlendirilmesi ile bulunmuştur.

Çalışmanın sonuçları işletme yönetimine sunulmuş ve electre yöntemi ile tedarikçi performans değerlendirme sisteminin işletmenin mevcut sistemi ile benzerlikler göstermediği tespit edilmiştir. Böylelikle ağaç işleri işletmelerinde tedarikçilerin performansları ve optimum tedarikçinin seçimi ÇKKA yöntemleri kullanılarak yapılabildiği gösterilmiştir.

Çalışmanın analiz sonuçları incelendiğinde; uygulamanın yapıldığı ağaç işleri işletmesi tedarikçi seçiminde belirttiği kriterler ve ağırlıklarına göre birinci sırada Karatavuk, ikinci sırada Aksu Köy kooperatifi veya Orman İşletmelerinden ham ağaç tedarikçisini temin etmesi uygun olacaktır.

Gelecek çalışmalarda ağaç işleri işletmelerinin tedarikçi performanslarının ölçülmesinde işletmelere özgü daha farklı kriterler dâhil edilebilir. Daha farklı kriterlerin belirlenmesinde işletmelerin tavrı anket çalışmaları ile değerlendirilebilir.

Kaynakça

Ada, E., Kazançoğlu, Y. ve Aracıoğlu, B. (2005). Stratejik Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Tedarikçi Seçiminin Analitik Hiyerarşik Süreç ile Gerçekleştirilmesi, *V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul (25-27 Kasım), ss.605-611.

Akarte, MM., Surendra, NV., Ravi, B. ve Rangaraj, N. (2001). Web Based Casting Supplier Evaluation Using Nalytical Hierarchy Process, *The Journal of the Operational Research Society*, 52(5), ss.511-522.

Dağdeviren, M. ve Eren, T. (2001). Tedarikçi Firma Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması, *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(2), ss.41-52.

Bouyssou, D., (2001). Outranking Methods In Floudas, C. A., Pardalos, P. M. (Eds.), *Encyclopedia of optimization*. Vol. 4. Kluwer, pp. 249-255.

Dağdeviren, M., Eraslan, E., Kurt, M. ve Dizdar, E.N. (2005). Tedarikçi Seçimi Problemine Analitik Ağ Süreci İle Alternatif Bir Yaklaşım, *Teknoloji Dergisi*, 8(2), ss.115-122.

Daşdemir, İ. ve Ersin G. (2002). Çok Boyutlu Karar Verme Metotları ve Ormancılıkta Uygulama Alanları, *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 4(4), s:129-144.

Doğruer, İ. M., (2005). *Üretim Organizasyonu ve Yönetimi*, İstanbul, Alfa Yayınları 1540.

Ecer, F. ve Küçük, O. (2008). Tedarikçi Seçiminde Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,11(1), ss.355-369.

Güner, H. ve Mutlu, Ö. (2005). Bulanık AHP İle Tedarikçi Seçim Problemi ve Bir Uygulama, *V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul (25-27 Kasım), ss.473-477.

Karpak, B., Kumcu, E. ve Kasuganti, R. (2001). An Application of Visual Interactive Goal Programming: A Case in Vendor Selection Decisions, *Journal of Multicriteria Decision Analysis*, 8(2), ss.93-105.

Kuru, A. ve Besim A. (2012). Entegre Yönetim Sistemlerinde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin Kullanımına Yönelik Yaklaşımlar ve Uygulamaları, *Öneri Dergisi*, 10(38), ss.129-144.

Levary, R. R. (2008). Using The Analytic Hierarchy Process to Rank Foreign Suppliers Based on Supply Risks, *Computers & Industrial Engineering*, (55),ss. 535-542.

Luo, X., Wu, C., Rosenberg, D. ve Barnes, D. (2009). Supplier Selection in Agile Supply Chains:An Information-Processing Model and An Illustration, *Journal of Purchasing & Supply Management*, 15(4), ss.249-262.

Min, H. (1994). International supplier selection: A Multi-attribute Utility Approach, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 24(5), ss.24-33.

Özyörük, B. ve Özcan, E.C. (2008). Analitik Hiyerarşi Sürecinin Tedarikçi Seçiminde Uygulanması: Otomotiv Sektöründen Bir Örnek, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(1), ss.133-144.

Özdemir, A. (2010). Ürün Grupları Temelinde Tedarikçi Seçim Probleminin Ele alınması ve Analitik Hiyerarşi Süreci İle Çözümlemesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 12(1), ss.55-84.

Öz, E. ve Baykoç, Ö.F. (2004). Tedarikçi Seçimi Problemine Karar Teorisi Destekli Uzman Sistem Yaklaşımı, *Gazi Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(3), ss.275–286.

Özel, B. ve Özyörük, B. (2007). Bulanık Aksiyomatik Tasarım ve Tedarikçi Firma Seçimi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22(3), ss.415-423.

Roy, B., (1991). The Outranking Approach and the Foundations of Electre Methods, *Theory and Decision*, (31), ss. 49-73.

Sarıççek, İ., Dağdeviren, M., Yüzügüllü, N. (2001). Bir İşletmede Tedarikçi Seçimine Yönelik Bir Model ve Uygulaması, *Osmangazi Üniversitesi Müh.Mim.Fak.Dergisi*, 14(1).

Soner, S. ve Önüt, S. (2006). Çok Kriterli Tedarikçi Seçimi: Bir Electre-Ahp Uygulaması, *Sigma Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, (4), ss.110-120.

Şenkayas H., Öztürk M., ve Sezen G. (2010). Lojistik Tedarikçilerin Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) Yöntemleri; Mondial Şirketinde Bir Uygulama', *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), ss. 161-175.

Tam, M.C.Y. ve Tummala, V.M.R. (2001). An Application of the AHP in Vendor Selection of A Telecommunications System, *Omega*, 29(2), ss. 171-182.

Yavuz, O. (2013). Electre I Karar Modeli ile Tedarikçi Seçim Süreci ve Perakende Sektöründe Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(4), ss. 210-226.

Yıldız, M. S. ve Arslan, H. M. (2013). Bir Ağaç İşleri Atölyesinin Kesim Hattında Süreç İyileştirme ve Tasarruf Sağlanması, *13. Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, ss.102-109.

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN YENİLİKÇİLİK EĞİLİMİ ÜZERİNE ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK KAMUDA ÇALIŞAN YÖNETİCİLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Doç. Dr. Öznur BOZKURT
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
oznurbozkurt@duzce.edu.tr

Öğr. Gör. Sağbetullah MERİÇ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu
smeric@yyu.edu.tr

İlhan BOZKURT
Sakarya Üniversitesi
ilhanbozkurt79@mynet.com

Özet

Yenilik yapmak veya yeniliklere başkalarını yönlendirmek çevresel unsurlar kadar liderin taşıdığı kişilik özelliklerine de bağlıdır. Bu çalışmada, kişilik özelliklerinin yenilikçilik eğilimine etkisi bir kamu kurumu olan ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren öğretmen evi yöneticileri açısından incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile veriler toplanmıştır. İl merkezlerinde görev yapan öğretmen evi yöneticilerinden elde edilen verilerin analizi neticesinde araştırmaya katılanların yenilikçilik eğilimine sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca beş faktör kişilik özellikleri açısından da deneyime açıklık, geçimlilik ve sorumluluk kişilik tipleri yüksek ortalamalarla araştırmaya katılanlarda mevcuttur. Araştırmada yöneticilerde dışa dönüklüklüğün, orta derecede; duygusal dengesizliğin ise düşük derecede var olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Demografik özellikler açısından ise yenilikçilik eğilimlerinde herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Yenilik, Kişilik, Beş Faktör Kişilik Tipi, Yenilik Eğilimi, Öğretmen Evi

AN INVESTIGATION FOR DETERMINING THE EFFECT OF PERSONALITY CHARACTERISTICS ON TENDENCY OF INNOVATION IN STATE AGENCY MANAGERS

Abstract

Innovate or direct others to innovation depends on environmental factors. These factors also depends on the personality traits of leader. In this study investigated the effect of personality characteristics on tendency of innovation in state agency managers. This manager works in the teacher house in the public institutions. The data was collected by questionnaire technique of quantitative research methods. The data obtained from the managers in working the provincial were analyzed. In the analysis results, it was found to have the innovation trend of research participants. Also in terms of five factor personality traits, openness to experience, agreeableness and responsible personality types are available in all surveyed with high average. Directors have moderate to extroversion, low degree emotional imbalance emerged as a result of this study. In terms of demographic characteristics were not detected any difference in the innovation trend.

¹Bu Çalışma 22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresinde Bildiri Olarak Sunulmuştur.

Keywords: Innovation, Personality, Five Factor Personality Type, Trends in innovation, Teacher House

1. Giriş

Kişilik kavramı, sosyal yaşamın bir parçası olarak yüzyıllardır ilgi görmüş ve sosyal bilimler alanında yapılan bir çok çalışmada kullanılmıştır; ancak bu kavram, kişilik psikolojisinin 1930'lu yıllarda diğer sosyal bilim alanlarından ayrılmasıyla, bir bilimsel disiplin olarak ele alınmaya başlamıştır(Yelboğa, 2006: 198). Fikir ayrılıkları olsa da yapılan birçok çalışmada, kişiliği açıklayabilen beş faktörlü bir yapı genel olarak kabul görmektedir (Goldberg, 1990; Somer ve diğ., 2002; Robbins ve Judge, 2007; Bono ve diğ., 2002). Başkaları ile uyumlu ve geçimli olma eğilimi ile ilgili olan *uyumluluk*, insanlarla kolay ilişki kurabilen, insanlarla olmayı seven, işbirliğine yatkın birey özellikleri olarak değerlendirilen *dışadönüklük*, suçluluk, sinirlilik, hüznün ve korku gibi olumsuz duyguları yaşama eğilimi olan *nevrotiklik*, sorumluluk almaktan kaçınmayan ve verilen sorumluluğu titiz bir şekilde yerine getiren birey özelliklerini kapsayan *sorumluluk* ve son olarak, hayal kuran, maceracı, orijinal, yaratıcı, meraklı, kendi düşünce ve duygularına yönelen kişileri tanımlayan *gelişime açıklık* bu beş faktörlü yapıyı oluşturmaktadır. Mirze' nin 2010'da belirttiği şekli ile yenilik, bir ürün, süreç veya hizmetin, onu kullananların ihtiyaç ve isteklerine daha geliştirilmiş bir şekilde sunulmasını veya mevcut olmayan bir fikir veya fırsatın ortaya atılmasını ifade etmektedir (Mirze, 2010: 462). Schumpeter (1934)'e göre yenilikçilik, işletmelerdeki mevcut kaynakları arttırmak veya onlara yenilikler katarak yeni istihdam olanakları sağlamaktır. Bireysel olarak yenilikçilik, bireylerin yeniliklere karşı tutumunu ifade etmektedir. Bireysel yenilikçilik eğilimi ise, bireyin yenilik yapma isteği ve bunu fiilen gerçekleştirme eğilimi şeklinde ortaya konulmaktadır.

Bu çalışmada kamu sektöründe faaliyet gösteren öğretmen evi yöneticilerinin yenilikçilik eğilimleri ve kişilik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu kişilik özelliklerinin yenilikçilik eğilimleri üzerindeki etkisinde yine bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile birincil veriler toplanmıştır. Çalışmada ilk olarak yenilikçilik ve kişilik özellikleri ile ilgili literatur taraması yapılarak beş faktör kişilik özelliklerinin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bilgi verilmiş ve beş faktörlü yapı kısaca açıklanmıştır. Daha sonra anket tekniği ile elde edilen verilerin analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak verilen analiz sonuçları genel olarak değerlendirilmiş ve öneriler yapılmıştır.

2. Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri

Bireylerin durum ve olaylara karşı davranışı ve düşünceleri o bireyin kişilik özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişilik, zamanın insanlara biyolojik ve sosyal özellikler olarak yüklediği ve belirli bir zaman içerisinde de sürekliliğini koruyan psikolojik davranışlarındaki farklılıkların ve ortaklıkların hepsini belirleyen eğilim ve karakterlerin tamamı şeklinde tanımlanmaktadır (Demirci ve diğ., 2009: 20). Kişilik, genel anlamda insanların durumdan duruma değişen tutum ve davranışları olarak da ifade edilmektedir (Alker, 1972). Kişiliği belli kalıplara sığdırmak mümkün değildir; ancak araştırmalar kapsamında şekillenen, geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanan beş faktörlü bir kişilik yapısının genel olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu model “özellikler yaklaşımına” dayanmaktadır ve kişiliğin ölçülmesinde bireylerin kendilerini ve diğerlerini tanımlamada kullandıkları “sıfatlardan” yararlanmaktadır (Doğan, 2013). Allport ve Odbert (1936) ve Thurstone (1934) gibi araştırmacıların çalışmaları, beş faktör kişilik modelinin ilk adımları olarak kabul edilmektedir. Buradan yola çıkılarak, 1985 yılında Costa ve McCrae tarafından davranış değişkenlerinin, büyük insan grupları üzerinde test edilmesi sonucunda kişiliğin beş faktörden oluştuğu belirlenmiştir (Develioğlu ve Tekin, 2013: 18). Daha sonra yapılan çalışmalar sonucunda, beş ana boyut; uyumluluk, dışadönüklük, nevrotiklik, sorumluluk ve gelişime açıklık şeklinde tanımlanmıştır (Costa ve McCrae, 1995).

2.1. Uyumluluk (Agreeableness): Bu boyut, başkalarıyla uyumlu ve geçimli olma eğilimi ile ilgilidir. Kişilerin iyi huylu, ılımlı, işbirlikçi, yardımsever, duygusal, olgun, iyiliksever, başkalarına karşı dikkatli, kendine yetebilen, sempatik, açık sözlü, fedakâr, alçak gönüllü, esnek, yumuşak kalpli, güvenilir, kibar, hoşgörülü, başkalarını seven, samimi, arkadaş canlısı gibi özelliklere sahip olması uyumluluk boyutunun genel özellikleridir (Somer ve diğ., 2002: 23).

2.2. Dışadönüklük (Extraversion): İnsanlarla kolay ilişki kurabilen, insanlarla olmayı seven, işbirliğine yatkın birey özellikleri olarak değerlendirilmektedir. Dışadönük bireyler; olumlu, topluluk içine girmeyi seven, kendine güvenen, sosyal ve girişken bireylerdir. Buna karşın içedönükler; kapalı, yalnız kalmayı seven, mesafeli, çekingen, sessiz kimselerdir (Costa ve diğ., 1986: 641).

2.3. Nevrotiklik (Neuroticism): Nevrotiklik; suçluluk, sinirlilik, hüznün ve korku gibi olumsuz duyguları yaşama eğilimidir (Basım ve diğ., 2009: 23). Bu faktörün tanımlayıcı

özellikleri arasında yetersiz, güvensiz, çekingen, endişeli, heyecanlı, kaygılı, kendine güvenmeyen, kötümser ve duygusal gibi kişilik özellikleri yer almaktadır (Costa ve diğ., 1986: 641).

2.4. Sorumluluk (Conscientiousness): Sorumluluk almaktan kaçınmayan ve verilen sorumluluğu titiz bir şekilde yerine getiren birey özelliklerini kapsar. Sorumluluğu yüksek kişiler; disiplinli, dikkatli, başarıya duygusu yüksek, düzenli ve kararlı kimselerdir. Sorumluluk düzeyi düşük kişiler ise; kolaylıkla dikkati dağılan, düzensiz ve tembel bireyler olarak ifade edilmektedir (Robbins ve Judge, 2007: 110).

2.5. Deneyime Açıklık (Openness to Experience): Bu boyutun kişilik özelliklerine sahip olan bireyler zeki, hayal gücü yüksek, sanata eğilimli, meraklı ve bilgili olarak tanımlanabilecek kimselerdir (Tekin, 2012). Gelişime açık olan bireyler, hayal kuran, maceracı, orijinal, yaratıcı, meraklı, kendi düşünce ve duygularına yönelen; düşük seviyedekiler ise geleneksel, tutucu, ilgisiz olarak nitelendirilmektedirler (Bono ve diğ., 2002: 320).

3. Yenilikçilik

Yenilik, bireyler ya da onu benimseyen diğer birimler tarafından yeni olarak algılanan fikirler, uygulamalar ve nesnelere şeklinde ifade edilmektedir. Diğer bir tanıma göre yenilik, yeni bir ürünü, yöntemi veya örgütsel yapılanmayı araştırma, keşfetme, ve ticarileştirme faaliyetidir (Oğuztürk, 2003: 254). Surin ve Molchanova (2008)'ya göre ise yenilikçilik, tüketicilerin tatmin olmasını sağlayacak olan talepler doğrultusunda fikir ve bilgilerin hayata geçirilmesi ve yeniliğin uygulanma süreci ile yaratıcılık sürecinin sonuçlarından oluşmaktadır (Negiz 2013: 3). Yapılan yenilikler sayesinde yeni iş alanları açılacağından ve mevcut kaynaklar daha etkin kullanılacağından, yenilikçiliğin işletmelere birçok avantaj sağladığı ortadadır (Duran ve Saraçoğlu, 2009: 54). İşletmelerin yenilikçi bir işletme özelliğine sahip olabilmesi, bazen uzun çabaları gerektirmekte; bazen de işletmeler için yenilikçilik yeteneğine sahip olmak hiçbir zaman mümkün olamamaktadır. Bu nedenle de, uzun zamandır çok sayıda araştırmacı ve uygulamacı işletmelerin yenilikçilik yeteneklerini nasıl geliştirebilecekleri konusunu tartışmakta ve bu konuda işletmelere yönelik önerilerde bulunmaktadır (Avcı 2019: 122). İşletmelerde organize olmayı sağlayan ve yürütücülük üstlenen yöneticilerin, yenilik sürecinin başarılı bir şekilde tamamlanmasında şüphesiz etkisi büyüktür. Yöneticinin yenilikçilik potansiyelinin yanında yeniliklere destek olma ve yenilikçi faaliyetlerin

oluşumuna ve gerçekleştirilmesine uygun ortam hazırlama çabaları da yenilikçilik faaliyetlerinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde kilit rol oynamaktadır. Yenilikçilik eğilimleri ise kişilerin özelliklerine bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak araştırma kapsamında cevap aranacak sorular aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

4. Araştırma Soruları

1. Araştırmaya katılanlar yenilikçilik eğilimine sahip midirler?
2. Araştırmaya katılanlar da beş faktör kişilik özelliklerinden hangisi/hangileri baskındır?
3. Araştırmaya katılanların demografik özelliklerine göre kişilik özellikleri ve yenilikçilik eğilimleri farklılık göstermekte midir?
4. Araştırmaya katılanların kişilik özellikleri yenilikçilik eğilimlerini etkilemekte midir?

5. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bireyin tutum, değer, inanç ve ihtiyaçları onun davranışlarını belirleyen asıl faktörlerdir. Bu davranışlar bireyin kişilik özelliklerinden etkilenecek şekilde şekillenmektedir. Yenilikçi düşünme ve bunu gerçekleştirme konusunda bireylerin kişilik özellikleri önem arz etmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada, kişilik özelliklerinin bireylerin yenilikçilik eğilimleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerin sahip oldukları kişilik özelliklerinin onların yenilik eğilimini ne şekilde etkilediğini belirlemek ilerde benzer alanlarda yönetici istihdam etmek veya yönetici yetiştirmek açısından önemli veriler sağlayacaktır. Gerek terfilerde ve gerekse insan kaynağı temininde uygulanan kişilik testlerinde beş faktör kişilik özelliklerinin kullanılması ve bu özelliklerin yenilikçi personellere erişmek amacı ile kriter oluşturması mümkün olabilecektir.

6. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Olasılığa dayalı olmayan örneklem tekniklerinden kasti örnekleme kullanılmıştır. Türkiye’de il merkezlerinde faaliyet gösteren öğretmen evlerinde görev yapan yöneticiler örnekleme dahil edilmiştir. Her ilden bir kişi olmak üzere toplam 81 kişiye ulaşılmaya çalışılmış; ancak bunlardan sadece 64’ünden veri alınabilmektedir. Bu anketlerden ise sadece 52 si araştırmaya dahil edilmiş diğerleri

araştırmanın güvenilirliği için analizlere dahil edilmemiştir. Araştırmada kullanılan ölçekler şu şekilde oluşturulmuştur. John, Donahue ve Kentle tarafından 1991 yılında geliştirilen 44 ifadenin yer aldığı Beş Faktör Kişilik Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek Tekin' in 2012 de tamamladığı doktora tezinden alınmıştır. Bireylerin yenilikçiliğini değerlendirebilmek amacıyla özgün formu "Innovativeness Scale (IS)" olan ve 1977 yılında Hurt ve Cook tarafından geliştirilen ve Türkçe' ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması 2010 yılında Kılıçer ve Odabaşı tarafından gerçekleştirilen 20 değişkene sahip ölçek kullanılmıştır. Ayrıca demografik özellikleri belirlemek amacı ile de toplam 5 soru ölçekte yer almıştır.

7. Bulgular

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde sadece 6 kişinin kadın olduğu ve geriye kalan 46 kişinin ise erkek olduğu görülmüştür. Araştırmanın yapıldığı dönemde Türkiye genelinde faaliyet gösteren öğretmen evlerinde yönetim kademesinde görevli kadın çalışanların oranı % 25 tir. Bu kadmede çalışmak istemeyen ve yönetim faaliyetlerine girmekten kaçınan kadınların varlığının yanı sıra cam tavan denilen kariyer engelinin burada da mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca araştırmaya katılanların eğitim durumlarına baktığımızda %88 inin lisans mezunu, %12 sinin ise yüksek lisans eğitimi almış olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların %50 si 16 yıl ve üstü çalışma yılına sahiptir ve %56 sı 40 yaş ve üstündedir.

8. Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan ve bireysel yenilikçilik eğilimlerini ölçen ölçekteki 21 ifadeye ait güvenilirlik analizleri yapılmış ve yenilikçilik ölçeğinin alfa katsayısı 0.703 olarak bulunmuştur. Ayrıca ifadeler silindiğinde güvenilirlik katsayısının değişip değişmediğine bakılmış ve ölçekten herhangi bir ifadenin çıkarılmasının ölçeğin güvenilirliğini etkilemediği tespit edilmiştir. Kişilik özelliklerinin ölçüldüğü ankete ait güvenilirlik sonuçlarına baktığımızda, sorumluluk boyutunun, 0.856; deneyime açıklık boyutunun, 0.902; geçimlilik boyutunun 0.78; deneyime açıklık boyutunun, 0.81 ve duygusal dengesizliğin 0.82 alfa güvenilirlik kat sayısına sahip olduğu ve herhangi bir ifadenin çıkarılmasının anketin güvenilirliğini etkilemediği görülmüştür. Bu güvenilirlik katsayıları literatürde kabul edilen sınırlar içerisinde yer almaktadır.

Ayrıca verilerin normallik testleri yapılmış ve veri setinin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Veri setinin küçük olduğu durumlarda kullanılması uygun olan Shapiro-Wilk testi ve bunun öncesinde Skewness ve Kurtosis değerleri ölçülmüştür. Bu değerlerin standart sapmalarına bölünerek bulunan değerlerinin +1.96 ile -1.96 arasında olması normal kabul edilmektedir. Bu çalışmada- 0.165(çapraşıklık) ve -0.2(basıklık) olarak bulunmuştur. Kutu grafikleri ve histogram analizleri sonucu da verilerin normalliğine işaret etmektedir.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Analizi

Değişkenler		1	2	3	4	5	6
1. Sorumluluk	Pearson Correlation	1					
	Sig. (2-tailed)						
2. Dışa Dönüklük	Pearson Correlation	,253	1				
	Sig. (2-tailed)	,071					
3. Geçimlilik	Pearson Correlation	,282*	,253	1			
	Sig. (2-tailed)	,043	,070				
4. Deneyime Açıklık	Pearson Correlation	,198	,051	,458**	1		
	Sig. (2-tailed)	,160	,722	,001			
5. Duygusal Dengesizlik	Pearson Correlation	,312*	,136	,319*	,124	1	
	Sig. (2-tailed)	,024	,338	,021	,382		
6. Bireysel Yenilikçilik Eğilime Sahip Olma	Pearson Correlation	,252**	,006	,046	,235**	,088	1
	Sig. (2-tailed)	,049	,964	,745	,050	,535	
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).							
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).							

Regresyon analizleri neden- sonuç ilişkisini belirlemeye yönelik olarak yapılırken korelasyon analizleri iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini belirlemek için yapılır ve bu ilişkide neden-sonuç ilişkisi olmak zorunda değildir. Yukarıdaki tabloda yenilikçilik eğilimi ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki tespit edilirken aynı zamanda kişilik tiplerinin birbiri ile olan ilişkilerinin de yönü belirlenmeye çalışılmıştır.

Kişilerde birden fazla kişilik tipi özelliklerinin mevcut olabileceği ve bunların birbiri ile ilişki içinde olabileceği varsayımı bu analizi yapmaya yönlendirmiştir. Analiz sonucunda yenilikçilik eğilimi ve deneyime açıklık kişilik tipi ile sorumluluk kişilik tipi arasında anlamlı pozitif yönlü ve düşük derecede bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca duygusal dengesizlik kişilik tipi ile geçimlilik kişilik tipi arasında pozitif yönlü düşük bir ilişki; deneyime açıklıkla geçimlilik arasında pozitif yönlü orta şiddette pozitif bir ilişki ve yine geçimlilik kişilik tipi ile sorumluluk kişilik tipi arasında pozitif yönlü düşük bir ilişki olduğu görülmektedir. Kısacası geçimlilik kişilik tipi ve deneyime açıklık, duygusal dengesizlik, sorumluluk kişilik tipi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunurken diğer kişilik tiplerinin birbiri ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 2. Yenilikçilik Eğilimi ve Kişilik Özelliklerine Ait Ortalamalar

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Bireysel yenilikçilik eğilimi	3.49	0.374
Deneyime açıklık	3.81	0.413
Geçimlilik	3.47	0.326
Sorumluluk	3.43	0.330
Dışa dönüklük	3.24	0.302
Duygusal dengesizlik	2.98	0.387

Ortalamaların verildiği Tablo 2'de araştırmaya katılanların *bireysel yenilikçilik eğilimine* sahip oldukları görülmektedir. Bu sonuca göre öğretmen evi yöneticilerinin, yeni fikirler üretmeye açık, değişimi destekleyen, risk alabilen ve yeni deneyimlerden korkmayan bir yapıda oldukları söylenebilir. Özellikle kamu kurumlarının bürokratik yapısı düşünüldüğünde bu sonucun çıkmış olması kamu kurumlarının da değişimin, esnekliğin ve yenileşmenin önemini kavrayıp uygulamaya başladığını göstermektedir. Kişilik özellikleri ile ilgili sonuçlara baktığımızda ise *deneyime açıklık* olarak ifade edilen kişilerin sanata yatkın, meraklı, yenilikçi ve hay gücü yüksek kişilerin özelliklerini açıklayan faktörün araştırmaya katılanlarda en yüksek ortalama ile mevcut olduğu görülmektedir. İşbirliğine yatkınlık, rekabetsizlikte dayanışma içinde hareket etme eğilimini, empati yeteneğini ve alçak gönüllüğü tanımlayan *geçimlilik* boyutu araştırmaya katılanlarda yüksek oranda mevcuttur. Bunu durum özellikle hizmet sektöründe çalışan yöneticilerin iletişim ve etkileme güçleri açısından oldukça pozitif bir etki oluşturmaktadır. Programlı yaşam, azimlilik, başarı odaklılık, titizlik ve tedbirlilik gibi özellikleri vurgulayan *sorumluluk* boyutu da araştırmaya katılanlarda oldukça yüksek bir ortalama ile mevcuttur. Özellikle hiyerarşik ve otonom örgütlerde başarı sağlayan kişilik tipini vurgulayan bu özelliklerin kamu sektöründe faaliyet gösteren yöneticilerde ortaya çıkması beklenen bir durum olarak değerlendirilebilir. Sosyal yönü güçlü, hırslı, iddialı ve diğerleri üzerinde baskın olma özelliklerini tanımlayan *dışa dönüklük* faktörünün ortalaması diğerlerine oranla daha düşük seviyede kalmıştır. Sıkılganlık, sinirlilik, kötümserlik ve kendine güvenmeme gibi özellikleri barındıran nevroitiklik ya da *duygusal dengesizlik* durumu araştırmaya katılanlarda en düşük ortalamaya sahip boyuttur. Bu durum aslında olumlu olarak değerlendirilebilecektir. Duygusal dengesizliğin negatif yönünün düşük çıkması nezaket, merhametlilik ve yardımlaşma gibi pozitif yönün araştırmaya katılanlarda mevcut olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 3. Yaş Açısından Farklılıklara Ait Analizler

Değişken	Analiz sonucu	Fark
Yenilikçilik	0.356	Yok
Sorumluluk	0.746	Yok
Dışa dönüklük	0.355	Yok
Geçimlilik	0.042	Var
Açıklık	0.360	Yok
Duygusal dengesizlik	0.050	Var

Demografik özellikler açısından farklılıkları belirlemek için, araştırmaya katılanlar 40 yaş ve altı ile 41 yaş ve üstü olarak iki gruba ayrıldı ve bağımsız grup T Testi ile farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonucuna göre geçimlilik ve duygusal dengesizlik boyutlarında yaş açısında anlamlı farklılıklar ortaya çıkarken diğer değişkenler açısından anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir. Farklılık çıkan bu boyutlarda da 41 yaş ve üstü grupta yer alanların ortalamaları daha düşük olarak bulunmuştur. Bu durum ise yaş arttıkça dayanışma ve birlikte çalışma eğiliminin düştüğünü ayrıca pozitif olarak değerlendirilebilecek olan saldırganlık, kötümserlik ve sinirlilik eğilimlerinin de düştüğünü göstermektedir.

Gruplarda yer alan kişi sayısındaki dengesizlik nedeni ile eğitim durumu ve cinsiyet açısından farklılık analizlerine gidilmemiştir. Çalışma süresi açısından da gruplar arasında yenilikçilik eğilimi ve kişilik özellikleri açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

Tablo 4. Sorumluluk Kişilik Tipinin Bireysel Yenilikçilik Üzerindeki Etkisi

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,511	,535	-	4,695	,000
	Sorumluluk	,285	,155	,252	1,838	,049

a. Bağımlı değişken: Bireysel Yenilikçilik eğilimine sahip olma R²:0.06 F: 3,379

Sorumluluk kişilik tipine sahip olmanın yenilikçilik eğilimine etkisinin ölçüldüğü yukarıdaki regresyon analizi sonucuna göre, sorumluluk kişilik tipi yenilikçilik eğilimine anlamlı bir şekilde etki etmektedir. Beta değeri bu etkiyi 0.25 olarak vermektedir. Programlı yaşama, başarı odaklılık ve azimlilik kişilik özelliklerine sahip olanların yenilikçilik eğilimlerine de yöneldikleri söylenebilir.

Tablo 5. Deneyime Açıklık Kişilik Tipinin Bireysel Yenilikçilik Üzerindeki Etkisi

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,679	,477		5,620	,000
	Açıklık	,213	,124	,235	1,711	,050

a. Bağımlı değişken: Bireysel yenilikçilik eğilimine sahip olma R²:0.055 F: 2,926

Yeni şeyler deneme, liderlik ve değişime açıklık özelliklerine sahip kişileri tanımlayan deneyime açıklık kişilik tipine sahip olmanın yenilikçilik eğilimini anlamlı olarak etkilediği yukarıdaki tablodan görülmektedir. Beta değeri 0.23 olarak ölçülmüştür bu ise etki derecesinin pozitif olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Dışa Dönüklük, Geçimlilik ve Duygusal Dengesizlik Kişilik Özelliklerinin Yenilikçilik Eğilimine Etkisi

Değişkenler	Anlamlılık
Dışa dönüklük	0.964
Geçimlilik	0.745
Duygusal dengesizlik	0.535

Dışa dönüklük, geçimlilik ve duygusal dengesizlik kişilik tipleri açısından bu çalışmada araştırmaya katılanların yenilikçilik eğilimlerinde anlamlı bir etki tespit edilmemiştir. Bu kişilik özelliklerinin yenilikçilik eğilimi ile arasında bir regresyon bulunmamaktadır. En fazla etkiye sahip kişilik özelliği sorumluluk kişilik özelliği olarak bulunmuştur. Aralarında çok az fark olmak ile birlikte deneyime açıklık kişilik özelliğine sahip olmakta yenilikçiliği ikinci olarak etkilemektedir. Diğer kişilik özelliklerinin ise anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

9. Sonuç

Yenilik yapmak ve yeniliklere öncülük etmek günümüz yöneticilerinin üzerinde önemle durması gereken konulardan biridir. Müşteri ihtiyaçlarını karşılamak ve bunu diğer kurumlardan daha etkin olarak yapabilmek rekabet açısından kilit noktadır. Bu noktada ise en büyük sorumluluk yöneticilere düşmektedir. Yöneticiliğin sanat yönü dikkate alındığında kişilik özelliklerinin bu yönetim sanatı üzerinde etkili olacağını söylemekte yanlış olmayacaktır. Kişilerin yenilikçi olması üzerinde kişilik özelliklerinin de etkisi olduğu varsayımı ile bu araştırma Milli Eğitim Bakanlığına bağlı öğretmen evlerinde çalışan yöneticiler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Kamu kurumlarında kısıtlı kaynaklara sahip olma ve bürokrasi nedeni ile yenilik yapmanın zor olacağı ve kişilerinde yenilik eğilimlerinin düşük düzeyde olacağı varsayımına dayalı olarak yürütülen bu çalışmada öğretmen evi müdürlerinin beklenenin tersine yenilikçilik eğilimleri oldukça yüksek olarak bulunmuştur. Ayrıca yenilikçilik eğilimleri demografik özellikler açısından anlamlı farklılık göstermemektedir. Öğretmen evlerinde çalışan yöneticilerin beş faktör kişilik özelliklerine bakıldığında sorumluluk, uyumluluk ve deneyime açıklık kişilik özelliklerinin yüksek ortalama ile dışa

dönüklüğün ise orta derecede ve duygusal dengesizliğin ise düşük derecede olmak üzere araştırmaya katılan yöneticilerde ortaya çıktığı görülmüştür.

Kişilik özelliklerinin yenilikçilik eğilimi üzerine etkisi araştırmanın cevap aradığı bir diğer soru idi. Bu kapsamda yapılan regresyon analizi sonucunda sorumluluk ve deneyime açıklık kişilik özelliklerinin yenilikçilik eğilimi üzerinde etkili olduğu, ancak dışa dönüklük, uyumluluk ve duygusal dengesizlik kişilik tiplerinin ise yenilikçilik eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Demografik özellikler açısından da yapılan farklılık analizi sonucuna göre geçimlilik ve duygusal dengesizlik boyutlarında yaş açısından anlamlı farklılıklar ortaya çıkarken diğer değişkenler açısından anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir. Farklılık çıkan bu boyutlarda da 41 yaş ve üstü grupta yer alanların ortalamaları daha düşük olarak bulunmuştur.

Araştırmanın en büyük kısıtı olan örneklem sayısı yetersizliği nedeni ile bu çalışmadaki bulgular genelleme amacı gütmemektedir ve bu sebeple sunulan öneriler sadece örnekleme aittir. Bu kısıt ile birlikte çalışmanın sonucu olarak, kişileri istihdam ederken ya da terfi ettirirken sadece mesleki bilgilerin ölçüldüğü testler yerine kişilik özelliklerinin de ölçüldüğü testlerin kullanılmasının önemi bu çalışma ile vurgulanmak istenen bir konu olmuştur. Hem kurum kültürüne uygun hemde kurumun vizyonunu destekleyecek kişiler bu yöntem ile seçildiğinde uyum sorunları ve takım çalışmasının başarısı ile ilgili sorunlar daha az yaşanacaktır. Özellikle yenilikçi bireylerin kurumlara dahil olmasının sağlanması rekabetçi ortamlarda daha etkin olmayı ve hızlı hareket etmeyi sağlayacaktır.

Yine bu kapsamda kişilerin yenilikçilik eğilimlerinde tespit edilmesi ve bu kişilerin istihdam edilmesinde ve terfisinde bu kriterlerin kullanılması hem araştırma yapılan öğretmen evlerine hemde diğer kurumlara önerilebilir. Ayrıca ileride benzer alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara, kişilik özelliklerinin yanında kurum kültürü ve diğer çevresel unsurlarında yenilikçilik eğilimi üzerindeki etkisinin araştırmaları önerilebilir. Ayrıca bu çalışmalarda odak grup görüşmeleri veya mülakat tekniklerinin de kullanılması önerilebilir.

Kaynakça

Alker, H.A. (1972). Is Personality Situationally Specific or Intrapsychically Consistent, *Journal of Personality*, 40 (1), ss. 1-16.

Avcı, U. (2009). Öğrenme Yönelimliliğinin Yenilik Performansı Üzerine Etkisi: Muğla Mermer Sektöründe Bir inceleme, 5(10), ss. 121-138.

Basım, H. N., Çetin, F. ve Tabak, A. (2009). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarıyla İlişkisi, *Türk Psikoloji Dergisi*, 24 (63), ss. 20-34.

Bono, J. E., Boles, T. L., Judge, T. A ve Lauver, K. J. (2002). The Role of Personality in Task and Relationship Conflict, *Journal of Personality*, 70(3), ss. 1311-1344.

Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1995). Domains and Facets: Hiyerarşik Personality Assessment Using the Revised Neo Personality Inventory, *Journal of Personality Assessment*, 64 (1), ss. 21-50.

Costa, P. T., Busch, C. M., Zonderman, A. B. ve McCrae, R. R. (1986). Correlations of Mmpi Factor Scales with Measures of the Five Factor Model of Personality, *Journal of Personality Assessment*, 50(4), ss. 640-650.

Demirci, M. K., Özler, D. E., Girgin., B. (2009). Beş Faktör Kişilik Modelinin İş Yerinde Duygusal Tacize (Mobbing) Etkileri: Hastane İşletmelerinde Bir Uygulama, *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(2), ss. 13-39.

Develioğlu, K. ve Tekin Ö. A. (2013). Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Yabancılaşma Arasındaki İlişki: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Uygulama *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), ss. 15-30.

Duran, C. ve Saraçoğlu M. (2009). Yeniliğin Yaratıcılıkla Olan İlişkisi ve Yeniliği Geliştirme Süreci, *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), ss. 57-71.

Goldberg, L. R. (1990). An Alternative description of Personality: The Big-Five Factor Structure, *Journal of Personality and Social Psychology*, (59), ss. 1216-1229.

Kılıçer, K. ve Odabaşı, H.F. (2010). Bireysel Yenilikçilik Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (38), ss. 150-164.

Mirze, S. K. (2010). *İşletme*, İstanbul, Literatür Yayınları.

Negiz, M. (2013). İnovasyon Çalışmalarında Bir Ülke Analizi: Rusya Örneği, *12. Ulusal İşletmecilik Kongresi*, ss. 3-15.

Oğuztürk, B. S. (2003). Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), ss. 253-273.

Robbins, S. ve Judge, T. (2007). *Organizational Behavior*, New Jersey, Pearson Prentice Hall.

Schumpeter, J. A. (1934). *Theory of Economic Development*, Cambridge, Howard University Press.

Somer, O., Korkmaz M. ve Tatar A. (2002). Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin Geliştirilmesi: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması, *Türk Psikoloji Dergisi*, 17 (49), ss. 21-33.

Tekin, Ö. A.. (2012). Yabancılaşma ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Antalya Kemer'deki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Yelboğa, A. (2006). Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), ss. 196-211.

AKIŞ VE DÖNÜŞÜM METAFORUNUN EĞİTİM ÖRGÜTLERİNE YANSIMASI¹

Öğr. Gör. Songül DEMİRKAN

Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

songul.demirkan@ahievran.edu.tr

Özet

Değişim öteden beri başa çıkılması gereken bir olgu olarak nitelendirilebilir. Değişim, dengenin geçici süreliğine de olsa bozulmasını gerekli kılacaktır. Buradan hareketle değişim gerekliliği, dengenin bozulması ve tekrar dengenin sağlanıp korunması süreğen bir durumdur. Eğitim örgütlerinin bu durumdan kendini soyutlaması, mümkün değildir. Bu bağlamda değişimin mantığının kavranması etkin yönetilmesine katkı sağlayabilir. Bu amaçla olguları daha anlaşılır kılan metaforların kullanılması faydalı bir yöntemdir.

Bu çalışmayla değişimin mantığının kavranmasını sağlayan akış ve dönüşüm metaforu ve bu metaforun eğitim örgütlerine yansımaları ele alınmıştır. Eğitim örgütlerindeki değişimin mantığının kavranması ve etkin yönetilmesine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Metafor, Akış ve Dönüşüm, Eğitim Örgütü.

REFLECTION OF FLUX AND TRANSFORMATION METAPHOR TO EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Abstract

Change is described as a phenomenon that has to be overcome for a long time and it necessitates deterioration of equilibrium even if it is a temporary situation. Therefore, necessity of change, deterioration of equilibrium and re-equilibrium is a constant state. It is not possible for educational organizations to isolate themselves from this situation. In this context, it is possible to say that understanding the meaning of change can contribute to the effective management. Metaphors often used in educational phenomena which are difficult to understand.

In this context the aim of the research is to define flux and transformation metaphor that allows understanding the meaning of change, understand their reflections on educational organizations and contribute to the managed effectively.

Keywords: Change, Metaphor, Flux and Transformation, Educational Organization.

1. Giriş

Değişim karşı konulamayan bir olgu olarak nitelendirilebilir. Herhangi bir noktada atılan küçük bir adım veya sürece yapılan müdahale suya atılan taş misali etki alanını genişleterek

¹ Bu çalışma Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Teftişi Doktora programı kapsamında Prof. Dr. Ali BALCI tarafından yürütülen Örgüt İmajları dersinde yazar tarafından hazırlanan raporun geliştirilmiş halidir.

bireyi, örgütü ve toplumu beklenmedik şekilde etkileyebilir. Günün getirdiği değişiklikler ilk bakışta kaos ve çöküş belirtileri olarak algılansa da aslında birbirine bağlı olgulardır. Olgular arasındaki bu bağ kavranmadığı takdirde tutarlı ve işlevsel tepki verilmesi mümkün değildir (Toffler, 1981). Bu bağlamda değişimin üzerinde durulması ve önem verilmesi gereken bir kavram olduğu söylenebilir.

Eğitim örgütlerinin öteden beri toplumun temel taşlarından biri olarak görüldüğü ve toplumsal değişimi yönlendirdiği, yansıttığı ileri sürülebilir. Eğitim sistemine dair yapılan küçük bir değişim bireyin hayatından başlayarak toplumu ve toplumun dönüşümünü etkileyebilir. Zira birey, örgüt ve toplum öğelerinden -bir dışının çarklarında olduğu gibi- herhangi birinde atılan küçük bir adım diğerlerinin işleyişini ve genel içerisindeki tekil duruşunu belirleyebileceği gibi değiştirebilir. Bu açıdan ele alındığında eğitim sisteminin açık sistem olduğu görülecektir.

Birey hayatının oldukça geniş bir kısmında önemli bir yere sahip olan eğitim örgütleri, toplumsal yapı içerisinde değişimin temel taşlarından biri olarak nitelendirilebilir. Eğitim örgütleri değişimin tetikleyicisi; yani nedeni olabileceği gibi değişim sürecinde etkin rol olabilir veya toplumsal değişim sonucunda ortaya çıkan bir ürün de olabilir. Örneğin, eğitim örgütü şiddet olaylarının artmasının hem ürünü, hem nedeni hem de süreçte etkin rol alan bir öğesi olabilir. Eğitim örgütünde şiddet olaylarının yaygınlaşması ve önüne geçilememesi halinde topluma şiddetin yayılmasının nedeni, toplumda şiddet olaylarının yaygınlaşmasıyla eğitim örgütlerine şiddetin taşınması halinde şiddet yönlü değişimin ürünü ve şiddetin temel sebeplerinin ortaya konulmasına yönelik çalışmalar veya engellenmesine yönelik seminer vb. düzenleyerek değişim sürecinde etkin rol oynayan öğe olabilir. Bu durum eğitim örgütlerinde değişim sürecinin işleyişinin anlaşılmasının önemini gözler önüne sermektedir.

Değişim süreci ve eğitim örgütlerinin işleyişi kavranırsa eğitim örgütlerindeki değişim istendik şekilde yönlendirilebilir. Kavranmaya çalışılan kavram veya olguların daha bilindik, yakın veya farklı olan kavram veya olgulara benzetilmesi anlaşılmayı kolaylaştıran yöntemlerdendir. Bu bağlamda değişimin mantığını açıklayan akış ve dönüşüm metaforunun ve metaforun eğitim örgütlerine yansımalarının ortaya konulması faydalı olacaktır.

2. Akış ve Dönüşüm Metaforu

Etkin yöneticiler yaşamın her alanında yönetmeye kalkıştıkları durumu kavrama becerisine sahip olmak durumundadır. Bu beceri, yöneticilerin durumları farklı pencerelerden

değerlendirerek daha geniş kapsamlı ve çeşitli hareket noktaları belirlemelerine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda duruma ilişkin senaryolar üretmek ve metafor kullanmak kavrama becerisini geliştiren yöntemlerdendir (Morgan, 1998). “*Metafor, sosyal bir gerçeğin mecazi olarak yansıtılmasıdır*” (Balcı, 2010: 142). Akış ve dönüşüm metaforu ile de değişim gerçeği ele alınmıştır. Böylece yöneticilerin değişimi kavrama ve değişimle başa çıkma becerilerinin gelişmesine katkıda bulunulabilir.

“Örgüte farklı kuram ve yaklaşımlar, örgüt gerçeğine farklı bakış açıları yönelmektedir. Her yaklaşımın örgüt gerçeğinde öne çıkardığı, ağırlık verdiği bir boyut ya da boyutlar söz konusudur.” (Balcı, 2003).

Bu bağlamda akış ve dönüşüm metaforunun örgütün değişim boyutuna ağırlık verdiği söylenebilir. Zira bu metafor, örgütü değişim boyutuyla ele alırken diğer boyutlara dair de fikir vermektedir.

Örgüt, hem sabitlik hem de değişim içeren bir akış içindedir (Carlsen ve Gjersvik, 1997). “*Değişim, obje ya da bireylerin mevcut durumlarında gözlenen bir farklılaşmadır*” (Balcı, 2010: 37). Akış içinde gerçekleşen farklılıkların anlaşılması ve hedeflere ulaşılmasını sağlayacak şekilde yönetilmesi örgütün varlığını devam ettirebilmesi ve büyümesi için önemli olabilir. Bu çalışmada akış ve dönüşüm metaforunun daha anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla otopoyiyez, kaos teorisi, karşılıklı nedensellik, diyalektik mantık, akış ve dönüşüm metaforunun güçlü ve zayıf yönleri ile eğitim örgütlerindeki yeri başlıklarına yer verilecektir.

2.1. Otopoyiyez: Çevreyle İlişkiler

Örgüt teorisine geleneksel yaklaşımlarda; değişimin çevre tarafından tetiklendiği, örgütün varlığının ve büyümesinin çevresiyle kurduğu kesintisiz ilişkilere dayandırıldığı açık sistem anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Buna göre çevredeki değişiklikler örgütün çözüm bulması gereken zorluklardır (Balcı, 2010; Morgan, 1998). Açık sistem aldığı enerjiyi dönüştürebilen ve bu dönüşüm sonunda çevreye ürün veren, çevreden etkilenen ve çevreyi etkileyen dengeli sistemlerdir (Bursalıoğlu, 2014). Açık sistemlerde denge, düzenle düzensizlik arasında karmaşık ve dinamik bir yapıda oluşmaktadır (Töremen, 2000). Açık sistem gerekenden fazla enerji alarak negatif entropi sağlamakta ve farklı alternatifler kullanarak aynı sonuca varabilmektedir (Balcı, 2014b).

Otopoyiyez teorisi açık sistem teorisinden farklı olarak çevreyi; sistemin kendine özgü özelliklerini yansıtan, sisteme ait bir uzantı olarak nitelemektedir. Yunanca auto (kendi) ve poeisis (üretmek) sözcüklerinden oluşan otopoyiyez, kendi kendini üreten anlamında

kullanılmaktadır (Balyer, 2014). Teoriye göre sistem; *otonomluk, çembersellik ve kendi kendine başvurma* özellikleriyle kendi kendisini yaratmaktadır ve kapalıdır. Değişim çevreye karşı değil çevreyle birlikte gerçekleşmektedir (Morgan, 1998). Bu görüşün temelinde “*çevrenin yaşam için uygunluğu ile organizmanın çevreye uyumu olguları birbirinden ayrı düşünülemez*” Maturana ve Varela’nın (1979: 79) görüşü yatmaktadır.

Otopoyiyetik sistem, kendi bileşenlerinin üretimini kendi işleyişi içinde meydana getirmekte; yani, kendi kendini üretmektedir. Bu süreç, karmaşıklık içinde ve örgüt tarafından belirlenen statik ve sürekli ilişkilerle gerçekleşmektedir. Sürecin devamlılığı; örgütlerin otonom, özgün, bir ve kapalı olmalarına bağlıdır. Örgüt değişim kararını; herhangi bir gözlemciye ihtiyaç duymadan işleyişine göre tanımlayarak kendine has kimliğiyle çatışmayacak ve yapı bütünlüğünü bozmayacak şekilde kendisi vermektedir. Örgütün kapalı olması isabetli değişim kararları alınabilmesi ve örgütün varlığını devam ettirebilmesi için önkoşuldur (Balyer, 2014: Maturana ve Varela, 1979). Zira açık sistemin getirdiği ivedilik hata yapılmasına sebep olmaktadır (Maturana, 2002).

Otopoyiyetik sistemin yapısı tanımlanmıştır. Her şey tanımlanan yapı içinde veya bu yapıya göre gerçekleşmektedir. Bu yapıda çevre, sistem içinde olup bitene egemen olamayacağından ancak yapısal değişimin tetikleyicisi olarak kendini göstermektedir (Maturana, 2002). Bu doğrultuda çevrenin örgütten ayrı düşünülmemeyeceği ve örgütün bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Çevre, örgütün onu tanımladığı kadarıyla örgütte varlık gösterebilmekte ve örgütü etkileyebilmektedir. Örgütün çevresine dair yaptığı tanımlamaların, varlığını ve büyümesini sürdürebilmesi için temel etkenler olabileceğinden üzerinde durulması gereken önemli bir alan olarak nitelendirilmesi mümkündür.

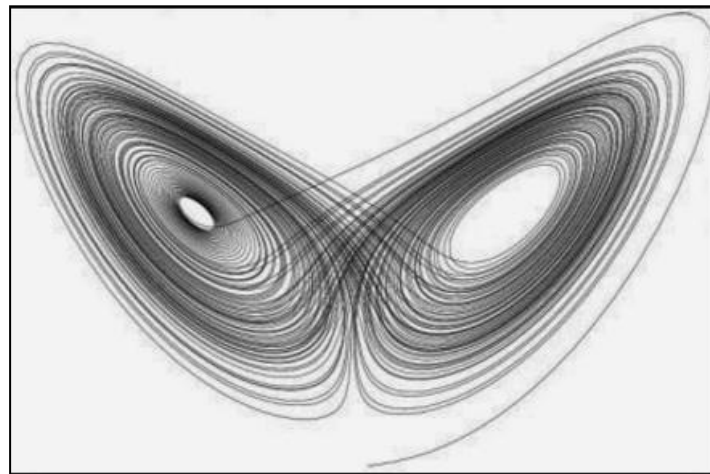
2.2. Kaos ve Karmaşıklık Teorisi

Örgütlerde aynı anda düzenli ve kaotik olabilen pek çok etkileşim sistemi bulunmaktadır. Etkileşim sistemleri, beklenmedik aksaklıkları takip eden kestirilemeyen olaylar ve ilişkiler yaratır. Oluşan bu kaos ve karmaşıklık, daima tutarlı bir yapıyı da beraberinde getirmektedir. Başka bir ifadeyle yeterli düzeydeki rastlantısallık, çeşitlilik ve istikrarsızlık değişimin kaynağı haline gelerek -sürecin doğal bir sonucu olarak- düzen sağlamaktadır (Morgan, 1998). Bu düzenin denge getirdiği söylenebilir. Denge, örgütün çaba harcamadan içinde bulunduğu durumdur. Ancak tüm örgütler entropi nedeniyle zamanla dengeyi yitirme meylindedir. “*Entropi sisteme ilişkin bilgisizliğin veya sistemin gösterdiği düzensizliğin*

ölçüsüdür” (Bursalıoğlu, 2014: 64). Bu bağlamda örgütün varlığını devam ettirmesinin denge ile entropi arasındaki duruşuna bağlı olduğu söylenebilir.

Kâinat birbiri içine geçmiş pek çok ekosistem –hayvan, bitki vb.- barındırmaktadır. Her bir sistemin kendi içinde ve diğer ekosistemlerle kurduğu etkileşimler büyük bir karmaşayı barındırmasına rağmen kâinat, belli bir düzen ve dengede durmaktadır. Görüldüğü gibi düzen ve karmaşıklık, karşıt kavramlar gibi görünse de bu kavramların dayandırıldığı olgular benzeştiğinden kaos ve düzen iç içedir (Yurdanur Özgenç, 2008).

Kaos teorisi, kaos ve düzenin iç içe geçmesi olgusunu “çekici öge” kavramı ile açıklamıştır. Çekici öge; sistemin tesiri altına girmeye meyilli olduğu, sistemi dengede tutabilen veya değişime sürükleyebilen bir unsurdur. Bu öge sistemdeki olguların eşsiz ama belli kalıplara bağlı bir rotada nasıl tutulabileceğini ve sistem edimlerinin bir kalıptan diğerine nasıl sürüklenebileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, göl manzarasına karşı huzurla oturan bir kişinin ilgisi odadaki saat ve buzdolabının sesine kaydığı takdirde zihni bu seslere takılı kalacaktır. Kişinin ilgisi göl manzarasına çekildiğinde evdeki sesler, evdeki seslere çekildiğinde ise göl manzarası etkisiz hale gelecektir. Benzer şekilde örgütler, edimlerini ağır basan bağlama göre gerçekleştirmektedir. Eski hâkim çekici öge enerjiyi ve dengesizliği dağıtabilirse olası değişiklikler meydana gelmeyecek ve sistem eski durumunun bir benzerine sapacaktır. Buna karşılık; yeni çekici ögenin hâkim olması durumunda enerji, yeni bir şekillenmeye doğru çekilecektir (Morgan, 1998). Bu olgu Şekil 1’deki Lorenz Çekici Ögesi ile gösterilmektedir.

Şekil 1. Lorenz Çekici Ögesi

Kaynak: Morgan, G. (1998), *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor* (Çev. G. Bulut), İstanbul: MESS Yayıncılık.

Şekil 1’de gösterilen Lorenz çekici ögesine bakıldığında öge baykuş gözlerine benzetilebilir. Bu ögeyle düzensiz bir akışın içinde düzenli bir yapının varlığını görselleştirilmiştir. Sistem hiçbir zaman kendini tekrarlamamakta ve yörünge kesişmemektedir (Morgan, 1998). Yörünge oluşumunda başlangıç noktasının etkisi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle kaos başlangıç noktasına duyarlıdır (Açıklalın ve Erçetin, 2014). Lorenz çekici ögesi; örgüt açısından ele alınırsa eski çekici ögenin yeni çekici ögeye göre baskın olması durumunda örgütün mevcut yörüngede kalacağı ve akışın eski duruma yakın ancak yeni bir eksenle devam edeceği, aksi durumda ise akışın yeni bir yörüngeye geçeceği ve örgütte değişim sürecinin başlayacağı söylenebilir.

Kaos teorisine göre etkisiz gibi görünen değişiklikler tahmin edilemeyecek kadar büyük etkiler yaratabilir. Bu durum kelebek etkisi -Pekin’de bir kelebeğin kanat çırpması gibi etkisiz bir değişikliğin Meksika Körfezi’ndeki hava durumunu etkileyebilmesi- imgesiyle açıklanmaktadır. Kelebeğin hükmü bir dizi ufak değişikliği harekete geçiren ilk etkiyi meydana getirerek sistemi bir çekici ögenin etkisinden çıkarıp diğerinin etkisi içine koymasından ileri gelmektedir (Morgan, 1998). Söz konusu değişiklikten oluşan etkinin uzun dönemde nereye varıp nereyi, neyi etkileyeceği kestirilemez (Yurdanur Özgenç, 2008). Bir çocuk tekerlemesi de bu durumu vurgulamaktadır:

Tek bir çivisi olmayınca bir nal düştü,

Tek bir nalı olmayınca bir at düştü,

Ve bir atı olmayınca binici düştü,

Düşman onu alaşağı edip hakladı,

Nalda eksik tek bir çivi yüzünden hem de (Smith, 2014: 17).

Etkisiz gibi görünen değişikliklerin tahmin edilemeyecek kadar devasa etkiler yaratması üstel büyüme kavramıyla açıklanmıştır. Üstel büyüme zamanla ortaya çıkan belirsizliğin dinamiğini ortaya koymaktadır ve kaosu açıklamak için kullanılan önemli bir ölçüttür (Smith, 2014). Aşağıda verilen satrancın kökenine dair hikâye üstel büyümenin süratini betimlemektedir:

“Eski Pers ülkesinin bir kralı oyun –satranç- kendisine tanıtıldığında o kadar memnun kaldı ki oyunu yaratan Sissa Ben Dahir’i ödüllendirmek istedi. Satranç tahtasının sekize sekiz düzeninde 64 karesi vardır; ödül olarak Ben Dahir yeni satranç tahtasının kullanılmasıyla belirlenecek oldukça mütevazı görünen bir meblağ talep etti. Tahtanın

ilk karesine bir, ikincisine iki, üçüncüsüne dört, dördüncüsüne sekiz vs. pirinç tanesi yerleştirilecek; sayı altmış dördüncü kareye gelene kadar her bir karede iki kat arttırılacaktı.” (Smith, 2014: 43-45).

Sissa Ben Dahir’in talep ettiği meblağ hesaplandığında; ilk kare için bir, ikinci kare için iki, üçüncü kare için dört, dördüncü kare için sekiz pirince ihtiyaç duyulacaktır. Her bir karede iki kat arttırılarak altmış dördüncü kareye gelindiğinde gereken pirinç tanesi 2^{63} ; yani, 9.223.372.036.854.775.808; toplam ödül ise 188.446.744.073.709.551.615 pirinç tanesi olacaktır. Ödül, tüm dünyanın iki bin yıl içindeki toplam pirinç üretimine karşılık gelebilir. Görüldüğü gibi, üstel büyüme -doğrusal büyümeyi aşarak- bir anda her türlü orantının dışına kayacaktır (Smith, 2014). Bununla birlikte kaos teorisi; farklılıkları zenginlik, problemleri fırsat olarak görmekte ve özgür düşünceye önem vermektedir (Bozlağan, 2014).

Kaos teorisiyle olumsuz gibi algılanabilecek düzensizlik, belirsizlik, öngörülemezlik kavramlarının aslında olumlu sonuçlar doğurabileceği ortaya konulmuştur. Düzenin sürekli hâkim olduğu bir örgütte örgütsel değişimle gelişme sağlama ihtiyacı doğmayabilir. Bu açıdan bakıldığında kaosun ve karmaşıklığın örgütle birlikte toplumsal gelişmeyi de tetiklediği söylenebilir. Bu nedenle kaos ve karmaşıklık, kaçınılması gereken bir olgu olarak değil aksine bir fırsat olarak ele alınmalıdır.

2.3. Karşılıklı Nedensellik Mantığı

Karşılıklı nedensellik mantığı olumlu-olumsuz dönüt döngüsüne dayandırılmaktadır. “A, B’ye neden olur” şeklindeki kavrayış yerine “A, B ile aynı çembersel ilişkiler sistemine dahil olduğundan birlikte nitelendirilebilir” şeklindeki öngörüü kabul etmektedir (Morgan, 1998). Görüldüğü gibi bu öngörü daha geniş bir bakış açısı sağladığından örgütsel değişimin görünen sebeplerinden çok gerçek sebeplerin tespit edilmesini ve doğru yönlendirilmesini sağlayabilir.

Karşılıklı nedensellik mantığına göre her sistem, olumsuz dönüt döngülerinin olumlu dönüt döngüleriyle dengelendiği bir ilişkiler örüntüsüdür (Carlsen ve Gjersvik, 1997). Bu ilişkiler, ikiden fazla değişken arasında kurulmaktadır. Her bir değişkenin diğer değişkenler üzerinde doğrudan veya dolaylı etkisi bulunmaktadır ve hiçbir değişkenin hiyerarşik bir önceliği yoktur (Maruyama, 1963).

Olumlu dönüt, tüm değişkenler arasındaki değişimin aynı yönde olması halinde gerçekleşmektedir. Örneğin; çöp miktarının artışı bakteri sayısının artışına, bakteri sayısının artışı da hastalıkların artışına veya birindeki azalma diğerlerinde de azalmaya sebep olacaktır. Olumsuz dönüt ise değişkenler arasındaki değişimin zıt yönlü olması halinde

gerçekleşmektedir. Örneğin; çöp miktarının artışı bakteri sayısının artışına, bakteri sayısının artışı hastalıkların artışına sebep olurken hastalıkların artışı nüfusun azalmasına sebep olacaktır (Maruyama, 1963).

Olumlu dönüt sistemleri, istikrar sağlayıcı halkalardan yoksun olmaları halinde uzun süre devam ettirilemeyecek kadar süratli bir değişime sebep olmaktadır (Morgan, 1998). Bu durum temel alındığında olumlu dönüt ile kaos ve karmaşıklık teorisindeki üstel büyüme kavramları arasında benzerlik olduğu söylenebilir. Üstel büyüme, satranç örneğinde olduğu gibi olumlu dönütlerde gerçekleşebilir ve olumlu dönüt sistemlerinde olduğu gibi değişimin uzun süre devam ettirilmesi mümkün olmayabilir. Bu nedenle üstel büyüme veya istikrar sağlayıcı halkalardan yoksun olumlu dönüt sistemleri yaratabilecek etkenlerin doğru tespit edilmesi ve yönlendirilmesi örgüt için hayati önem taşıyabilir.

2.4. Diyalektik Değişimin Mantığı

Diyalektik, aşırı uçları buluşturarak ve karşıtlıkları kullanarak yapılan bir akıl yürütme yaklaşımıdır (Engel, 2016: Yurdanur Özgenç, 2008). Bu yaklaşıma göre gece-gündüz, sıcak-soğuk gibi karşıt kavramlarda bir tarafın varlığı diğerinin varlığına bağlıdır ve ancak ilişkileri içinde anlamlıdır, her birinin tek başına anlamı yoktur (Engels, 2016: Morgan, 1998).

Örgütsel yapılar karşılıklı çelişki halinde olan olgular, güçler ve değerler sisteminde ortaya çıkmaktadır. Değişim karşılıklı çelişki halindeki olgulardan biri olarak ele alınıp diyalektik yaklaşımla açıklanmıştır. Hegel düşünsel gelişmelerin maddi şartları değiştirdiğini ileri sürerken Marks gelişen maddi şartların düşünceyi değiştirdiğini ileri sürmüştür (Özcan ve Barca, 2010).

Diyalektik değişimin üç ilkesi; niceliğin niteliğe dönüşümü, karşıtlıkların karşılıklı mücadelesi ve yadsımanın yadsınmasıdır (Carlsen ve Gjersvik, 1997). Niceliğin niteliğe dönüşümü ilkesi ile nitelik değişiminin ancak madde veya hareketin niceliğinin değiştirilmesi halinde –arttırılması veya azaltılması- mümkün olduğunu belirtilmektedir. Örneğin; iki atomla bir molekül birleştirildiğinde oksijen elde edilirken atomun niceliğini arttırarak üç atomla bir molekül birleştirildiğinde ozon elde edilecektir. Ozon, oksijenden koku ve tepki bakımından tamamen farklıdır (Engels, 2016).

Karşıtlıkların karşılıklı mücadelesi ilkesi, olguların kendi karşıtlarıyla gerilmesiyle oluşan ve kendi kendini yaratan değişim süreçlerini ortaya koymaktadır. Yadsımanın yadsınması ilkesiyle ise değişimin gelişmeye dayalı olduğunu açıklamaktadır. Buna göre kontrol edimini yadsıyan karşı kontrol edimi de başka bir kontrol edimi tarafından yadsınır ve süreç böyle

devam eder. Birbiri ardınca devam eden bu kontrol edimleri, önceki yadsımların bir unsurunu devam ettirmektedir. Bu ilkeye göre kontrol edimi kendine karşı işleyen sonuçlar doğurmaktadır (Morgan, 1998).

Değişime diyalektik yaklaşım, karşıtlıkların mücadelesini ve sistemdeki gelişmenin her zaman bir karşı gelişmenin unsurunu içerdiğini, çünkü her tutumun kendi karşıtını doğurma eğilimi taşıdığı yönündeki gerçeği yansıtmaktadır (Morgan, 1998). Bu gerçek göz önünde bulundurulduğunda örgütsel değişimin olası sonuçlarına dair daha derin bakış açısı yakalanarak süreç daha etkin yönetilebilir.

2.5. Akış ve Dönüşüm Metaforunun Güçlü ve Zayıf Yönleri

Akış ve dönüşüm metaforu değişimin tabiatını ortaya koyarak temeline inilmesini ve değişim mantığının kavranmasını sağlamaktadır. Böylelikle değişime dair bütüncül bir bakış açısı yakalanıp değişim daha etkin yönlendirilecektir. Ancak metafor öngörü ve kontrolün mümkün olduğu temeline dayandırılarak bireyin evrim içindeki kalıbın parçasından başka bir şey olmadığını ve kontrolü her zaman elinde tutamayabileceğini göz ardı edilmiştir (Morgan, 1998).

Otopoyiyez teorisine göre örgüt değişim kararını, herhangi bir gözlemciye ihtiyaç duymadan işleyişine göre tanımlayarak kendine has kimliğiyle çatışmayacak ve yapı bütünlüğünü bozmayacak şekilde kendisi vermektedir (Maturana ve Varela, 1979). Örgütsel kimlik, örgüt üyelerinin örgütü nasıl algıladıklarını, örgüte yönelik ne hissettiklerini ve ne düşündüklerini irdelemek ve analiz etmek amacıyla kullanılan örgütsel bir metafordur (Balyer, 2014). Ancak bazı örgütler, kendilerini çevreden ayrı bir varlık olarak tanımladıklarından örgütsel kimliklerinin önemini abartma ve çevrenin önemini göz ardı etme eğilimine sahiptir. Bu eğilim, örgüt için hayati önem taşıyan birçok bağlamsal ilişkinin sağlıklı kurulamamasına ve örgütün çağın gereklerini yakalayamamasına sebep olmaktadır (Morgan, 1998). Örgütsel kimlik belirli bir süre için değişimin tetikleyici olsa da bir süre sonra engeli haline gelebilmektedir (Balyer, 2014). Bu durum, sanılanın aksine örgütün dengeden ayrılmasını sağlayan bir strateji izlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Balcı, 2014a).

Kaos ve karmaşıklık teorisi birinden birinin seçilmesi gerekliliğini dayatan bir anlayış yerine iki alternatifin birden seçilmesine imkân veren bir anlayış sunmaktadır (Garmston ve Wellman, 1995). Ayrıca metafor örgütün birebir öngörülebilir, sürekli bir düzenin olduğu işleyişe sahip olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır (Töremen, 2000). Günümüzde teknolojiye hızlı değişim, karmaşık sistemlerin varlığı ve toplumun bu sistemlere

bağımlılığı kaos, kriz ve benzersiz risklere sebep olmaktadır. Bu durumda önceleri tehdit olarak algılanıp ortadan kaldırılmaya çalışılan kaos ve çatışmalar göz önünde bulundurularak deneme/yanılma yoluyla edinilmiş deneyimlere dayalı stratejiler geliştirilmelidir (Bayramoğlu, 2016). Ancak kaosla gelen düzensizliği kabullenmek ve yönlendirmek kolay bir iş değildir (Ertürk, 2012). Bu metaforun düzensizliğin nasıl fark edilip kabul edileceği ve yönlendirilirken nelere dikkat edilmesi gerektiğine dair yol göstermediği söylenebilir.

Karşılıklı nedenselliğin mantığı teorisiyle sunulan olumlu dönütler sistemin kendini yenileyebilmesi için çevreden gelen bilgiyi, olumsuz dönütler ise istenen durumdan sapmaların tanımlanmasını ve onaylanmayan tarafların düzeltilmesini sağlamaktadır. Olumsuz dönütler onaylanmayan tarafların düzeltilmesi ve sistem dengesinin yeniden kurulması için sistemi tetiklemektedir (Bayramoğlu, 2016; Ertürk, 2012). Bu mantık, doğrusal düşünme yerine farklı bakış açılarının kullanılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak bazı durumlar “A, B’ye neden olur” şeklindeki kavrayış kadar net çözümler sunuyor olabilir. Durum farklı bakış açılarıyla bütünsel olarak ele alınmaya çalışılırken aynı çözüme daha uzun bir süreç sonunda ve daha fazla çaba harcanarak gelenebilir.

Değişimin diyalektik mantığı, değişimi yönetmenin temelinde çelişkileri yönetmek olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda örgütü başarıya götürecek en önemli unsur yöneticilerin çelişkilerle başa çıkma ve çelişkileri bütünleştirecek çözüm yolları bulma becerileridir (Çobanoğlu, 2008). Ancak değişimin diyalektik mantığının bu becerilerin neler olduğu, nasıl edinilebileceği veya geliştirilebileceğine dair bilgi vermediği söylenebilir.

2.6. Eğitim Örgütlerinde Akış ve Dönüşüm Metaforu

Günümüz koşullarında eğitim örgütlerinin geleneksel yaklaşımlarla, tek bir merkezden ve statik bir şekilde yönetilmesi mümkün değildir. Gün, eğitim örgütlerinin sorunlarının araştırılıp yeni çözüm yolları geliştirilmesini gerektirmektedir (Balyer, 2014). Beycioğlu (2007)’na göre eğitim yönetimi bir zamanlar bulunduğu “*eğitmek ve okulun bulunduğu yerleşim yerinin diğer işleriyle de uğraşmak*” noktasından çok uzaklaşmış, okulun nasıl daha iyi ve etkili yönetilebileceği ana temasına yoğunlaşmıştır. Bu ana tema; değer yaratma, kalitenin sağlanması, hesap verilebilirlik, yenilikçilik, ekip oluşturma ve etkin ekip çalışmalarına dayanmaktadır (Erçetin ve diğ., 2015). Eğitim örgütlerinde akış ve dönüşüm metaforunun ele alınması bu ana temaya ulaşılmasına katkıda bulunabilir. Bu bağlamda otopoyiyez, kaos ve karmaşıklık, karşılıklı nedenselliğin mantığı ve diyalektik değişimin mantığı eğitime örgütlerine yansımaları ele alınmıştır.

2.6.1. Eğitim Örgütlerinde Otopoyiyez

Otopoyiyez teorisinin sosyal yapılarda geçerli olmayacağı ve sosyal bilimlerden ayrı ele alınması gerektiğine dair eleştiriler bulunmaktadır. Ancak eğitim örgütleri gibi sosyal yapılarda operasyonel çerçeve, yapısal bağlantı ve dil otopoyiyez sistemle birlikte kullanılan kavramlardır ve örgütsel kimliğin yenilenmesine katkıda bulunmaktadır. Operasyonel çerçeve, bireyin çevresiyle ilişkilerini; yapısal bağlantı bireyin çevresiyle etkileşimlerinin biyolojik göstergelerini tanımlamaktadır. Dil ise yapısal bağlantının oluşmasına katkıda bulunan önemli bir unsurdur. Örneğin, masa ancak tüm parçaları yerli yerindeyken masa olarak nitelendirilmektedir (Balyer, 2014). Bu noktadan yola çıkılarak eğitim örgütlerinde dil aracılığıyla çevreyle ilişki kurulamaması halinde yapısal bağlantının sağlanamayacağı ve örgütsel kimliğin yenilenemeyeceği söylenebilir. Bu nedenle kullanılan dile gereken önem verilmelidir.

2.6.2. Eğitim Örgütlerinde Kaos ve Karmaşıklık

Eğitim örgütü ve çevresi, kaos yaratabilecek iç ve dış erklerin etkisi altındadır. Kaos, eğitim için gelişimi tetikleyici bir unsurdur (Töremen, 2000). Görece daha az enerji harcayarak yönetilebilecek, önemsiz gibi görünen küçük bir etken iyi yönetildiğinde üstel büyümeyle büyük olumlu sonuçlara varılmasını sağlayacaktır. Örneğin, öğrencilerin zihninde başarılı olacaklarına dair oluşturulan algı, sistemden beklentilerinin ve öğrenme isteklerinin artmasıyla öğretmenleri ve yöneticileri daha fazla çabalamaya teşvik edecektir ve bu etki okulla kalmayıp eğitim sistemi ve topluma önemli katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda eğitim alanında değişiklik yapılmak isteniyorsa beklenen sonucun elde edilebilmesi için sisteme yapılan etkinin doğru olduğuna dikkat edilmeli ve üst kademe yerine alt kademelerden başlanmalıdır (Ertürk, 2012).

Etkinin olumlu ve olumsuz yanlarının doğru tespit edilmesi sürece katkıda bulunabilir. Bu bağlamda kaos ve karmaşıklık teorisi; program geliştirme, eğitim kurumu ve uygulamalar iyileştirilirken kullanılmaktadır (Tangülü ve Ulusoy, 2016). Ayrıca kaos ve karmaşıklık teorisiyle vurgulanan kelebek etkisi eğitim örgütlerinin işleyişinde görülen olgulardandır. Eğitim yöneticilerinin verdiği kararların temeli, kelebek etkisiyle edinilen deneyimlere dayanmakta ve örgütle birlikte çevresini de etkilemektedir. Bu nedenle eğitim yöneticilerinin odaklanması gereken nokta etkinin olumsuz yanlarını hafifletirken olumlu yanlarını meydana çıkarmak olmalıdır (Baker, 1995).

Kelebek etkisi özellikle eğitim programı ve örgüt çalışanlarına dair yürütülen çalışmalarda kendini göstermektedir. Bu iki alandaki edimler beklenmedik oranda büyük değişimleri tetikleyebilmektedir (Baker, 1995). Örneğin, derste istenmeyen davranışlar sergilediği için dersten çıkarılan bir öğrenci eksik öğrenme nedeniyle başarısız olabilir. Bu başarısızlık sonucu öğrenci dersi takip etmeye çabalamak yerine istenmeyen davranışları daha fazla sergilemeye devam edebilir (Akmansoy ve Kartal, 2014). Eğitim sürecinde gerçekleşen buna benzer küçük sayılabilecek olumlu veya olumsuz olgular öğrencinin etkilenme düzeyine bağlı olarak sonraki eğitim hayatında beklenmedik sonuçlara varılabilir. Bu nedenle kaos ve karmaşa, uzak durulması gereken bir durum olarak ele alınmaktansa değişim ve dönüşüm için fırsat olarak ele alınmalıdır (Akmansoy, 2012).

Eğitim yöneticilerinin örgüt içinde veya dışında olup bitenlere dair geniş bir bakış açısına sahip olması ve olguları doğru ele almaları olası sıkıntıların belirlenmesi ve engellenmesi açısından önem taşımaktadır (Akbaba Altun, 2001). Bu bağlamda kaos ve karmaşıklık teorisi eğitimin karmaşık yapısının kavranması ve iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır (Erçetin ve diğ., 2015). Ayrıca olguların doğru şekilde ele alınıp üstel büyüme sağlanabilmesi için eğitim yöneticilerinin esnek, uyumlu bireyler olmaları ve eğitim örgütü üyelerinin beklentilerini iyi kavramaları gerekmektedir. Bu noktada örgütün deneyimlerinin ve eğitim yöneticilerinin birbirleriyle deneyimlerini paylaşabilecekleri olanaklar yaratılması faydalı olacaktır (Baker, 1995).

Kaos ve karmaşıklık teorisi penceresinden bakıldığında günümüz eğitim örgütleri merkezden değil beklenmedik sorunlara çözüm getirecek şekilde yerinden yapılandırılmalıdır. Sürekli yenilenen takım çalışması ve proje ekipleri bu yeni yapının unsurlarından olmalıdır. Ayrıca eğitim yöneticilerinin amacı düzeni sürekli kılmak olduğunda yaratıcılık ve dönüşüm engellenmektedir (Çobanoğlu, 2008). Oysa örgütün varlığını devam ettirebilmesi yaşam boyu öğrenme, öğrenen örgüt olma, risk alma ve gelişme için harcadığı enerjiye bağlıdır (Töremen, 2000).

2.6.3. Eğitim Örgütlerinde Karşılıklı Nedenselliğin Mantığı

Karşılıklı nedensellik mantığının sunduğu “A, B ile aynı çembersel ilişkiler sistemine dahil olduğundan birlikte nitelendirilebilir” şeklindeki öngörü eğitim örgütlerinde karşılaşılan sorunların çözümünde kullanılmalıdır (Çobanoğlu, 2008: Morgan, 1998). Böylelikle sorunlara bulunan doğrusal çözümlerin yaratacağı başka sorunlar engellenecektir. Soruna farklı bakış açılarıyla yaklaşarak karşılıklı nedensellik bağlamında çözüm getirilmelidir. Örneğin,

başarısızlık yalnızca öğretmen yeterliği dikkate alınarak değerlendirilemez. Öğretmen yeterliği değerlendirilirken örgüt iklim ve kültürü, donanım yeterliliği, öğrenci özellikleri gibi birçok etken göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu şekilde değişim için fırsat yaratılacaktır (Çobanoğlu, 2008).

2.6.4. Eğitim Örgütlerinde Diyalektik Değişimin Mantığı

Eğitim örgütlerinde diğer örgütlerde olduğu gibi her bir edim kendi karşıtını doğurmaktadır. Örneğin, yönetici öğretmenden başarıyı yakalayabilmesi için rekabete girmesini ve sorunların çözümü için işbirlikçi olmasını talep edebilir (Çobanoğlu, 2008). Balcı (2014a) yönetimin “*ip cambazlığı*” olarak hayal edilebileceğini belirtmektedir. Bu noktada önemli olan yöneticinin karşıtlığının iki yönünün de önemli olduğunu kavraması ve her ikisine de gereken önemi vermesidir. Ancak bu şekilde karşıtlıkların gücünden yararlanılabilir (Çobanoğlu, 2008).

Eğitim örgütlerindeki değişimin önündeki engellerden biri, örgütlerin geleneksel yöntem ve araçlarla “öğrencileri eğitmek” gibi dar bir kimlik anlayışına sahip olmalarıdır. Böyle bir kimlik, toplumu ihmal etmenin sonucudur (Çobanoğlu, 2008). Oysa eğitim yöneticilerinin teknolojik gelişmeleri, alana dair bilimsel çalışmaları ve toplumsal gelişmeleri yakından takip ederek örgüt işleyişine dahil etmeleri büyük önem taşımaktadır (Ertürk, 2012).

Her örgüt kendine has özellikleri olduğundan biriciktir. Bu nedenle yönetsel yaklaşımların eğitim örgütlerine uyarlanmaya çalışılması yerine eğitim örgütlerinin öznelliğini yansıtan bu alana özgü teorilerin geliştirilmesi faydalı olacaktır (Balyer, 2014). Bununla birlikte geçmişte eğitim örgütleri toplumu etkileyen belki de en büyük uyarıcı iken günümüzde toplumun etkilendiği birçok uyarıcı bulunmaktadır. Bu nedenle eğitim örgütleri bireyin hayatını etkileyen küçük bir etken haline gelmiştir. Eğitim yöneticileri bu yeni durumun farkında olmak ve günün gereklerine ayak uydurmak durumundadır (Ertürk, 2012). Bu amaçla eğitim yöneticilerinin deneyimlerinden yola çıkarak eğitim örgütünün kendine has kimliğini tanımlamasına, üstel büyüme sağlayabilecek olası durumların belirlenerek fırsata dönüştürülmesine, duruma farklı bakış açıları getirilmesine ve karşıtlıkların gücünden faydalanılmasına katkı sağlayacak kılavuzlar belirlemesi önerilebilir. Kılavuz belirleme sürecinde belki de diğer paydaşlar ve diğer eğitim örgütü yöneticilerinin de etkin rol olması sağlanmalıdır.

3. Sonuç

Değişim hayatın akışı içinde gerçekleşen ve karşı konulamayan bir olgu olarak nitelendirilebilir. Akışın kavranması ve doğru yönlendirilmesi, değişimi istendik sonuçlara ulaştırabilir. Akış ve dönüşüm süreci içinde değişen örgütler kimi zaman değişime uyum sağlayarak veya onu yönlendirerek varlığını devam ettirirken kimi zaman akışın getirdiği dönüşüm örgütlerin yok olmasına sebep olmaktadır (Tunçer, 2011).

Akış ve dönüşüm metaforu değişimin mantığını ele alarak kavranmasına katkıda bulunabilir. Metafor; değişimin mantığını otopoyiyez, kaos ve karmaşıklık, karşılıklı nedensellik ve diyalektik mantık çerçevesinde ele almıştır. Otopoyiyez değişime örgütün çevreyle ilişkileri açısından yaklaşmıştır. Otopoyiyez teorisi çevreyi örgütü değişime zorlayan bir dış etken olarak değil örgüt tarafından oluşturulan ve örgütü yansıtan örgüte ait bir parça olarak nitelendirmiştir. Buna göre değişim, çevreye karşı değil çevreyle birlikte örgütün kendi işleyişi içinde ve kararlarıyla gerçekleşmektedir. Kaos teorisine göre değişim, düzeni ve karmaşayı aynı anda barındırabilen etkileşim sistemleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu sisteme yapılan küçük sanılabilecek bir müdahale üstel büyüme yaratarak beklenmedik derecede büyük değişimleri beraberinde getirebilir. Değişimin doğru yönlendirilebilmesi için kaos fırsat olarak değerlendirilmelidir. Karşılıklı nedenselliğin mantığı ile değişim olumlu-olumsuz dönüt döngüsüne dayandırılmıştır. Bu dönütler değişimin yönlendirilmesini sağlamaktadır. Diyalektik değişimin mantığı, değişimi karşıtlıkların yarattığı bir olgu olarak ele almış ve karşıtlıkların yönetilmesi gerekliliğine değinmiştir. Görüldüğü gibi her bir kavram değişimi farklı açılardan ele almaktadır.

Eğitim örgütleri toplumsal değişimin odağındaki örgütler olarak düşünülebilir. Bu nedenle eğitim sistemi veya örgütlerinde yapılacak değişimlerin bütüncül bakış açısıyla ele alınarak doğru kavranması önem arz etmektedir. Akış ve dönüşüm metaforuyla sunulan bakış açıları eğitim örgütlerindeki değişimin kavranmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak her bir örgütün ve toplumun kendine has özelliklerinin bulunduğu düşünüldüğünde örgüt teorilerinin eğitim örgütlerine veya topluma uyarlanması yerine örgütün ve toplumun biricikliğine uygun teorilerin üretilmesi önerilebilir. Bununla birlikte günümüzde eğitim sisteminde yapılan sık ve ani değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda eğitim örgütlerindeki değişimin doğru ele alınıp alınmadığı, yönlendirilip yönlendirilmediği veya böyle bir amaç olup olmadığına dair soru işaretleri doğurduğu ifade edilebilir.

Eğitim örgütü paydaşlarının akış ve dönüşüm metaforuyla sunulan değişime dair bakış açılarına hakim olmaları ve benimsemeleri eğitim sisteminde yapılan değişimlerin doğru kavranmasına ve uygulanmasına katkıda bulunabilir. Ancak Demirtaş (2006) tarafından yönetim teori ve yaklaşımlarının ilköğretim okulu öğretmenlerinin sınıf yönetimi yaklaşımlarına yansımalarına dair yapılan araştırma öğretmenlerin sınıf yönetiminde dahi kaos ve karmaşıklık teorisini kullanmaya uzak olduklarını ortaya koymuştur. Sınıf, eğitim sistemi içerisinde yer alan küçük bir birim olarak ele alınabilir. Ancak bu küçük birimden başlanarak sistemde büyük değişimlere imza atılabilir. Bu açıdan bakıldığında eğitim örgütleri ve sisteminde değişimin mantığı kavranması için yoğun çaba sarf edilmesi gerektiği söylenebilir.

Bu çalışmayla akış ve dönüşüm metaforunun eğitim örgütlerine yansımaları görece geniş bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur. Araştırmacıların eğitim örgütlerinde otopoyiyez, kaos teorisi, karşılıklı nedensellik ve diyalektik mantık konularını ayrı ayrı ele almaları önerilebilir. Böylelikle akış ve dönüşüm metaforunun eğitim örgütlerine yansımalarına ilişkin daha detaylı bilgiye erişilebilir, mevcut ve olası uygulamalara yeni bakış açıları sağlanabilir.

Kaynakça

Açıkalin, Ş. N. ve Ş. Ş. Erçetin (2014). 'Great Illusion in Twenty-First Century-Chaos Knocking Door' İçinde Ş. Ş. Erçetin and S. Banerjee (Editörler), *Chaos, Complexity and Leadership 2012*, ss. 1-9, Heidelberg: Springer.

Akbaba Altun, S. (2001). Kaos ve Yönetim, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (28), ss. 451-469.

Akmansoy, V. (2012). Kaos Teorisi ve Eğitime Yansımaları, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

Akmansoy, V. ve Kartal S. (2014). Kaos Teorisi ve Eğitime Yansımaları: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (14), ss. 499-518.

Baker, S. B. (1996). Chaos Theory In Educational Systems: Principals' Perceptions Of Sensitive Dependence On Initial Conditions, East Tennessee State University, ABD.

Balcı, A. (2003). Eğitim Örgütlerine Yeni Bakış Açılıarı: Kuram-Araştırma İlişkisi-II, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (33), ss. 26-61.

Balcı, A. (2010). *Açıklamalı Eğitim Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Pegem Akademi.

Balcı, A. (2014a). 'Managing On The Edge Of Chaos' İçinde Ş. Ş. Erçetin and S. Banerjee (Editörler), *Chaos, Complexity and Leadership 2012*, ss. 119-131, Heidelberg: Springer.

Balcı, A. (2014b). *Örgütsel Gelişme Kuram ve Uygulama*, Ankara: Pegem Akademi.

Balyer, A. (2014). Eğitim Yönetiminde Farklı Bir Yaklaşım: Otopoyiyez Teorisi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, (22), ss. 605-618.

Bayramoğlu, G. (2016). Karmaşıklık Paradigması Işığında Örgüt Teorilerinin Yeniden Değerlendirilmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), ss. 49-63.

Beycioğlu, K. (2007). Z Kuramı ve Okul Yönetimine Uygulanabilirliği Açısından Değerlendirilmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, (15), ss. 63-72.

Bursalıoğlu, Z. (2014). *Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama*, Ankara: Pegem Akademi.

Bozlağan, R. (2014). 'Ideas on Municipalities, Chaos Theory and Transformational Leadership' İçinde Ş. Ş. Erçetin and S. Banerjee (Editörler), *Chaos, Complexity and Leadership 2012*, ss. 165-177, Heidelberg: Springer.

Carlsen, S. ve Gjersvik, R. (1997). *Organizational Metaphors as Lenses for Analyzing Workflow Technology*, ACM SigGroup GROUP'97 Conference. Phoenix, Arizona, USA.

Çobanoğlu, F. (2008). Değişimin Mantığını Anlamak: Akış Ve Dönüşüm Olarak Örgüt, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (23), ss. 110-119.

Demirtaş, H. (2006). Yönetim Kuram Ve Yaklaşımlarını Eğitiminin İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Paradigmalarına Etkileri, *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (1), ss. 49-70.

Engels, F. (2016). *Doğanın Diyalektiği (Çev. A. Özübek)*, Ankara: Yason Yayınları.

Erçetin, Ş. Ş.; Bisaso S. M. ve Saeed (2015). 'Understanding Chaos and Complexity in Education Systems Through Conceptualization of Fractal Properties' İçinde Ş. Ş. Erçetin and S. Banerjee (Editörler), *Chaos, Complexity and Leadership 2013*, ss. 147-161, Heidelberg: Springer.

Ertürk, A. (2012). Kaos Kuramı: Yönetim ve Eğitimdeki Yansımaları, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, (20), ss. 849-868.

Garmston R. ve Wellman, B. (1995). Adaptive Schools In A Quantum Universe, *Educational Leadership*, (52), ss. 6-12.

Maruyama, M. (1963). The Second Cybernetics Deviation-Amplifying Mutual Causal Processes. *American Scientist*, (5), ss. 164-179.

Maturana, H. R. ve Varela, J. F. (1979). *Autopoiesis And Cognition: The Realization Of The Living*, London: D. Reidel Publishing.

Maturana, H. R. (2002). Autopoiesis, Structural Coupling And Cognition: A History Of These And Other Notions In The Biology Of Cognition, *Cybernetics&Human Knowing*, (9), ss. 5.34.

Morgan, G. (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor* (Çev. G. Bulut), İstanbul: MESS Yayıncılık.

Özcan, K. ve Barca, M. (2010). Yönetim Düşüncesinin Evrim Dinamiği: Çevresel Determinizm Mi, Düşünsel İlerleme Mi?, *Amme İdaresi Dergisi*, (43), ss. 1-31.

Tangülü, Z. ve M. Ulusoy (2016). 'Pivoting on Chaos and Disorder, Reflection on Events Steering the World of Politics in Social Sciences Course Books (Turkey and USA Example' İçinde Ş. Ş. Erçetin and S. Banerjee (Editörler), *Chaos, Complexity and Leadership 2014*, ss. 507-519, Heidelberg: Springer.

Toffler, A. (1981). *Üçüncü Dalga* (Çev. A. Seden), İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi.

Töremen, F. (2000). Kaos Teorisi ve Eğitim Yöneticisinin Rolü, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (22), ss. 203-219.

Tunçer, P. (2011). Örgütsel Değişim Ve Liderlik, *Sayıştay Dergisi*, (80), ss. 57-83.

Smith, L. (2014). *Kaos* (Çev. H. Gür), Ankara: Dost Kitabevi.

Yurdanur Özgenç, Ö. (2008). 'Örgüt Mecazları' İçinde A. Balcı (Editör), *Değişimin Mantığını Anlamak: Akış ve Dönüşüm Olarak Örgüt*, Ankara: Ekinoks, ss. 123-149.

REFAH MODELLERİ AÇISINDAN AVRUPA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNİN FİNANSMANI

Öğr. Gör. Dr. Zeynep ÖZMEN

Düzce Üniversitesi, Gümüşova Meslek Yüksek Okulu

zsertkan@gmail.com

Özet

Avrupa'da sosyal güvenlik sisteminin finansmanı ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekte ve bu farklılıklar ülkelerin refah modelleri ile de bağlantılandırılmaktadır. Gelişmiş ülkeler, sosyal refah hizmetleri açısından, belirli nitelik ve kriterlere göre sınıflandırılmış ve farklı refah devleti kategorilerine ayrılmıştır. Bu konuda literatürde yer alan önemli çalışmalar, Esping Andersen'in ve Leibreid'in refah modeli ayrımıdır. Çalışmada; refah modelleri çerçevesinde Avrupa'daki bazı ülkelerde ve Türkiye'de uygulanan sosyal güvenlik sistemlerinin finansmanına ilişkin politikalara değinilerek, Türkiye'deki sosyal güvenlik sisteminin geleceğine ışık tutulmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik, Refah Devleti, Sosyal Güvenliğin Finansmanı.

FINANCE OF SOCIAL SECURITY SYSTEM IN EUROPE AND TURKEY ASSESSMENT OF WELFARE MODELS

Abstract

In Europe, the financing of the social security system varies from country to country, and these differences are linked to countries' welfare models. Developed countries are classified according to specific qualities and criteria in terms of social welfare services and are divided into different welfare state categories. Important work in this regard is the distinction between Esping Andersen's and Leibreid's welfare model. In the study; It is aimed to shed light on the future of the social security system in Turkey by referring to the policy on the financing of social security systems applied in some countries in Europe and Turkey in the framework of welfare models.

Keywords: Social Security, Welfare State, Financing of Social Security.

1. Giriş

Refah devleti, 18. yüzyılın sonlarına doğru Sanayi Devrimi'nin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda Almanya'da başlayan refah devleti uygulamalarının, daha sonra Batı Avrupa ülkelerine, Kuzey Amerika'ya ve Avustralya'ya yayıldığı görülmektedir (Toprak, 2015:151).

Refah devleti; kişilere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi sağlayan, onları toplumsal risklere karşı koruyan, onlara sosyal güvenlik olanakları sağlayan, toplumsal statüleri ne olursa olsun tüm vatandaşlara eğitim, sağlık, konut gibi sosyal hizmetler alanında belirli standartlar sağlayan devlet şeklinde tanımlanmaktadır. Tüm bu alanlar sosyal politikanın önemli

uygulama alanlarıdır. Yoksulluğa, işsizliğe karşı mücadele, asgari bir geçim düzeyinin sağlanması, sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yardımlar, eğitim, sağlık, konut politikaları gibi uygulamalar sosyal politikanın temel uygulama alanlarıdır.

Çalışmada, refah devleti ile ilgili açıklamalara yer verilmiş, refah devletlerinin sınıflandırılmasına yönelik literatür çalışması yapılmış ve gelişmiş ülkeler sosyal güvenlik sistemlerinin finansmanlarına göre gruplandırılmıştır. Refah rejimlerinin sınıflandırılmasına ilişkin literatürde bir çok çalışma olmasına rağmen, bu çalışmada Esping-Andersen refah modeli ve Leibfried'in Refah modeli irdelenmiştir. Bu çerçevede, uygulamada ortaya çıkan farklı refah devleti modelleri, izledikleri refah politikaları analiz edilerek sosyal güvenlik finansmanlarına göre incelemeye tabi tutulmuştur.

Refah rejimi sınıflandırma çalışmalarına göre Türkiye, Güney Avrupa refah rejimi grubuna benzer özellikler göstermektedir. Son yıllarda hem Güney Avrupa sosyal güvenlik sisteminde hem de Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminde önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu çalışma ile refah devleti çerçevesinde gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik sistemi finansman uygulamaları değerlendirilerek Türkiye'deki sosyal güvenlik sistemine bir katkı taşıması amaçlanmıştır.

2. Refah Devleti

Refah devleti en genel haliyle, bireylere temel veya normal seviyede refah veya refah imkânı sağlayan devlet olarak tanımlanabilir. Refah devleti, bireyin yaşamının tüm yönleri ile ilgilenen, bireylere ekonomik ve sosyal imkânlara ulaşmada eşit şans tanıyan, vatandaşlarına asgari bir yaşam standardını sağlayan devleti ifade etmektedir (Seyidoğlu, 1999:497). Modern anlamda refah devletinin temelleri, 19. yüzyılın ortalarında İngiltere'de temel eğitimi sağlamak amacıyla düzenlenen yasal düzenlemeye kadar götürülmektedir (Luhmann, 2002:5). Modern refah devleti için kabul edilen bir diğer başlangıç noktası ise, ilk defa 1883'te Bismarck tarafından getirilen sosyal sigorta uygulamasıdır. Bunlardan önce de, yoksullara yönelik birtakım yasalar söz konusudur; ancak bunlar genelde refah devleti için bir başlangıç kabul edilmemektedir (Pierson, 1998:16).

“Refah devleti” terimi İngiltere’de, ilk defa İkinci Dünya Savaşı döneminde, “savaş devleti” olarak görülen Nazi Almanya’sı ile Nazi Almanya’sı tehdidine karşı neredeyse tek başına ayakta durmaya çalışan İngiltere arasındaki zıtlığı ortaya koyabilmek adına 1941 yılında kullanılmıştır. Yani, terimin ortaya atılışı devletin sosyalliğini vurgulamaktan ziyade, savaş

zamanında moralleri yüksek tutmak ve disiplini sağlayabilmek için olmuştur. Refah devleti kavramı daha sonraları ise az çok günümüzde anlaşılan haliyle, yani devletin sağladığı sosyal imkânlar çerçevesinde kullanılır hale gelmiştir. 1942 yılında, İngiltere’de William Beveridge tarafından hazırlanan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde refah devleti uygulamalarına temel çerçeve teşkil eden ünlü *Beveridge Raporu* ile birlikte refah devleti terimi bir taraftan günümüzde kullanıldığı anlama yaklaşmış, diğer taraftan da terimin kullanımı yaygınlaşmıştır (Flora ve Heidenheimer, 2009:19).

Asa Briggs’in (2000:16) meşhur tanımına göre, refah devleti, piyasa güçlerini üç boyutta yönlendirebilmek adına siyaset ve yönetimin etkin bir şekilde kullanıldığı örgütlü bir güçtür. İlk olarak, refah devleti bireylerin ve ailelerin yaptıkları işlerin veya varlıklarının piyasa değerinden bağımsız olarak, minimum düzeyde bir geliri garanti eder. İkinci olarak, bireylerin ve ailelerin karşılaşılabilecekleri sosyal riskleri (hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi) azaltarak belli bir ölçüde güvence sağlar ve böylelikle bireysel veya ailevi krizlerin önüne geçer. Üçüncü ve son olarak da bütün bireylere, statü veya sınıf ayrımı gözetmeksizin genel kabul görmüş sosyal hizmetler çerçevesinde en iyi standartları sağlar.

Esping-Andersen’e (1990:14) göre de günümüzde refah devleti endüstriyel gelişimin pasif bir yan ürünü olmayıp kurumsallaşmasıyla birlikte, geleceği ciddi biçimde şekillendiren güçlü bir sosyal mekanizma haline gelmiştir.

Sosyal refah devletlerinin öncelikle hedeflediği alanlar içinde; sağlık ve refah hizmetlerinden serbestçe yararlanma olanağı, belirli bir yaşa kadar eğitim olanağı, asgari bir gelir ve belirli bir sosyal güvenlik düzeyinin sağlanması ile konut yardımları yer almaktadır. Ancak, ekonomik büyüme, yeni ihtiyaç ve isteklerin ortaya çıkmasıyla birlikte refah devletinin başlangıçtaki hedeflerine yeni hedefler eklenmiştir ki bunlar; yoksulluğun ortadan kaldırılması, gelir eşitsizliğinin giderilmesi, sosyal bütünleşmenin sağlanması ve toplumsal katılımın yaygınlaştırılmasıdır (Gough, 2003:895).

3. Refah Devleti Modelleri-Literatür Araştırması

Literatüre bakıldığında, bu konudaki ilk çalışmalar 1950’li yılların sonlarına dayanmaktadır. Wilensky ve Lebeaux’un 1958’de kaleme aldığı çalışma, refah devletlerini “kalıntı” ve “kurumsal” olarak iki türe ayırmıştır. Kalıntı refah rejimi yaklaşımına göre, esas olarak refah sağlanması gereken kurumlar aile ve piyasadır. Aile ve piyasa bu işlevini yerine getiremediğinde, refah sağlama görevi devlete düşmektedir. Kurumsal refah rejimi

yaklaşımına göre ise, esas olan aynı zamanda modern sanayi toplumlarının da gerekli kabul ettiği devletin refah sağlama işlevidir (Özdemir, 2007:127).

Daha sonra, Richard Titmuss tarafından refah devletleri farklı bir yaklaşımla üçe ayrılmıştır. Bu ayrım, refah devletlerini “kalıntı refah modeli”, “endüstriyel başarı–performans modeli”, “kurumsal–yeniden bölüşümcü model” olarak ele almaktadır (Titmuss, 1958).

Refah devleti sistemlerinin sınıflandırılmasına ilişkin olarak, bilim adamı ve araştırmacılar tarafından en çok benimsenen tasnif, Esping– Andersen’in sınıflandırmasıdır. Esping– Andersen, kitabında 3 tür refah rejimi ayrımı yapmaktadır. Liberal refah modeli (ABD, İngiltere), muhafazakar veya Kıta Avrupası refah modeli (Fransa, Almanya, Belçika) ve sosyal–demokratik veya İskandinav refah modeli (İsveç, Danimarka).

Refah devletlerini sınıflandırmada kullanılan bir diğer yaygın ayrım, sosyal koruma sağlamada finansmanı kimin üstlendiğine göre devletleri üçe ayırmaktadır. Bunlar kısaca, her çalışanın sosyal refah hakkını, kendisinin ya da işverenin ödediği katkıya bağlı kılan “Bismarck Modeli” (Bismarckian Model); bir ülkenin tüm nüfusuna yönelik genel bir sigorta anlamına gelen “Beveridge Modeli” (Beveridgian Model) ile bu ikisinin karışımından oluşan “Karma Model” (Hybrid Model)’dir (Sözer, 1994:16).

4. Farklı Refah Devletlerinde Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanı

4.1. Esping Andersen Modeli

Esping-Andersen’in refah rejimi sınıflandırmasına göre; üç farklı refah rejimi modeli bulunmaktadır. Bu modeller; Liberal model, muhafazakar model ve sosyal demokrat model olarak adlandırılmaktadır (1990:26-29). Esping-Andersen’in yaklaşımı, sağlık sistemlerine uygulandığında, özellikle eksik bulunan kısım, sosyal hizmetler ve sağlık hizmetleri ile ilgilidir. Emekli aylıkları ya da işsizlik programları gibi refah devletinin diğer alanları esas olarak parasal transferler üzerine odaklanmakta iken, sağlık sistemlerinin asıl görevi sağlık hizmetlerinin sunulmasıdır (Wendt ve diğ., 2009:73).

Liberal refah rejiminde devlet, bireylerin ortaya çıkan sosyal ihtiyaçlarını karşılama noktasında öncelikli olarak piyasaya başvurmasını beklemektedir. Eğer sosyal ihtiyaçlar piyasadan karşılanamıyorsa liberal refah devleti son merci olarak sosyal imkânları kısa süreli olarak temel seviyede ve kalıncı biçimde sağlayacaktır (Taşçı, 2013:8). Genel eğilim, daha az harcama yönündedir. ABD, Kanada ve Avustralya bu modelin geleneksel örnekleridir.

İngiltere ve Yeni Zelanda da bir dereceye kadar bu refah rejimine örnek verilebilir (Özdemir, 2007:134).

Bu modelde, vatandaşlar bireysel piyasa aktörlerini oluşturmaktadır. Piyasa ilişkilerini sosyal haklarla değiştirmek konusunda isteksizlik bulunmaktadır ve vatandaşlar kendi refahlarını piyasada aramaya yönlendirilmektedir. Devlet, son çare mekanizması işlevini yerine getirdiği için, sadece en kötü durumda bulunanlara gelir transferi yapılmaktadır. Devlet bu kişileri gelir testi yoluyla tespit etmektedir. Bu nedenle temel sosyal yardım programları gelir araştırmasına başvurmayı gerektirmekte ve sosyal sigorta yararları oldukça düşük düzeyde bulunmaktadır (Özdemir, 2007:135).

Muhafazakâr rejim modeli, tarihsel olarak korporatist bir yapıya sahip bulunan Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya ve Belçika gibi ülkelerde görülmektedir (Özdemir, 2007:137). Bu modelde, devletin refah hizmetlerinde önemli derecede piyasanın yerini aldığı görülmekle birlikte, var olan statü ve sınıf farklılıkları refah uygulamaları ile de sürdürülmektedir. Sosyal haklar büyük ölçüde sınıf ve statüye bağlanmıştır. Muhafazakâr rejimlerde, geleneksel aile yapısının korunmasına büyük önem atfedildiğinden açık veya zımnî olarak *aile temelli* bir sosyal politika yürütülmekte ve aile kurumu refah rejiminin merkezine oturtulmaktadır. (Koray, 2005:198).

Bu ülkelerdeki sosyal harcamalar, liberal refah devletlerinden önemli derecede daha fazladır ve gelir transferleri, erkek aile reislerinin gelir ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir. Kadın istihdamını ve kadınlara iş sağlamayı kolaylaştıran sosyal hizmetler mütevazıdır. Hem toplam istihdam seviyesi, hem de kadınların işgücüne katılım oranları düşük bulunmaktadır. Bu modeli benimseyen ülkeler, çalışma hakkı, yani istihdamı yüksek tutma hedefi yerine, sosyal güvenlik hakkını, yani sosyal sorunları sosyal güvenlik yoluyla çözme yöntemini kabul etmişlerdir. Devlet, farklı nedenlerle gelir kaybına uğrayan kişilere, yeni istihdam olanakları sunmak yerine, çözümünü tazmin ve telafi edici politikalarda aramaktadır (Özdemir, 2007:137-138).

Sosyal demokrat refah rejimi, devlete verdiği önem bakımından uluslararası alanda benzersizdir. Ailelerin güçlendirilmesini ve bireylerin daha fazla bağımsız olmalarını hedeflemektedir. Vatandaşlarının refah ihtiyaçlarını, piyasadan bağımsız hale getirmeye çalışmaktadır. Bu modelin üç özelliği bulunmaktadır: Evrensel gelir garantisi, sosyal sigorta ve çocuk, özürlü ve yaşlılara yönelik oldukça gelişmiş hizmetler. Sosyal demokrat refah rejimleri, devlet gelirleri ve harcamalarına bağımlıdır (Kol, 2014: 17).

Sosyal demokrat refah rejimleri, diğer refah rejimlerine nazaran en yüksek seviyede sosyal harcama düzeyine sahiptir. Örneğin, liberal refah rejimine sahip olduğu düşünülen Avustralya'nın sosyal harcamalarının GSMH'ye oranı 2007 yılında % 16 iken, sosyal demokrat refah rejimine sahip olduğu düşünülen İsveç'te söz konusu oran % 27.3'tür. İsveç'in sahip olduğu bu oran, OECD ortalaması olan % 19.3'ün de hayli üzerindedir. (OECD, 2010) Buna paralel olarak da sosyal demokrat refah rejimlerinde vergi gelirlerinin milli gelire oranı ve vergi oranları da oldukça yüksek seviyededir. Örneğin vergi gelirlerinin GSMH'ye oranı 2008 yılında yine İsveç'te % 46.3 ve Norveç'te % 42.6 iken bu oran ABD'de sadece % 26.1'dir (OECD, 2010).

Tablo 1. Esping Andersen in Refah Devleti Sınırlandırması

Liberal	Muhafazakar	Sosyal Demokrat
ABD	Almanya	İsveç
İsviçre	Fransa	Norveç
Japonya	İtalya	Danimarka
Kanada	Avusturya	Finlandiya
Avustralya	Belçika	Hollanda

Kaynak: Esping-Andersen, G. (1990). The Three Worlds of Welfare Capitalism, UK: Polity Press, 74.

4.1.1. Almanya

1881'de Bismark tarafından temeli atılan Bismark sistemi Fransa, Almanya ve Türkiye'de geçerli olan bir sistemdir. Sistemin özü, çalışma esasına dayalı sosyal sigorta mekanizmasına dayanıyor olmasıdır. Bireyler, bir işi yapmaları halinde sosyal hukuk bakımından güvence kapsamına alınmaktadır. Sistemin finansmanı, yararlananların ödedikleri sigorta primleriyle karşılanmaktadır. Yani yalnızca prim ödeyenin ivaza hak kazandığı bu duruma "karşılıklılık ilkesi" (reciprocity) ismi verilmektedir. Bundan dolayı, sosyal güvenlik açısından tüm nüfusun kapsam içine alınması gerçekleşemeyebilir (Özdemir, 2004:590).

Uzun vadeli sigortaların kişisel kapsamında; çıraklar da dahil olmak üzere hizmet akdine tabi çalışanlar, bazı kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar, üç yaşından küçük çocuklarına bakanlar, işsizlik yardımı gibi sosyal güvenlik yardımlarından yararlananlar, askere alınanlar ve askerlik yerine toplum hizmeti yapanlar ile gönüllü bakım çalışanları yer almaktadır. Uzun vadeli sigorta kollarından yapılan yardımların finansmanı, sigortalılardan, kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan ve işverenlerden alınan prim kesintileriyle sağlanmaktadır. Sigortalılarda prim kesintileri, aylık maaşlarının %9,95'i oranındayken, geliri 400 avronun altında olanlardan bu kesinti yapılmamakta ve 401 ila 800 avro arasında olanlardan ise

indirimli olarak alınmaktadır. İşveren payı, aylık bordronun %9,95’idir. Bu oran, 400 avrodan düşük gelirle çalıştırılan işçiler için %15; maden ocakları, demiryolları ve deniz işletmelerinde %16,45 olarak uygulanmaktadır. Öte yandan, kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan aylık gelirlerinin %19,9’u oranında prim kesintisi yapılmaktadır. Devlet ise sigorta temelli olmayan yardımları finanse etmekte, buna ek olarak, sigorta temelli yardımlar için de katkı sağlamaktadır ve çocuk yetiştirme dönemleri için primleri ödemektedir. Böylece, zorunlu emeklilik sigortasının toplam harcamalarının %31’i devletçe finanse edilmiş olmaktadır. Primler hastalık kasaları tarafından toplanıp, emeklilik sigortası kurumlarına aktarılmaktadır (SGK, 2012:45).

Yaşlılık aylığı için yaş şartı; 1947 öncesi doğumlular için 65 yaş, 1947 ile 1964 yılları arasında doğanlar için 2012 ile 2029 yılları arasında 65 yaştan 67’ye yükseltilerek ve 1964 ve sonrası doğumlular için 67 yaş olarak uygulanmaktadır. 65 yaş yanında en az 5 yıl prim ödenmiş olması gerekmektedir. Bu genel uygulamanın yanında;

- 63 yaşını dolduran ve 35 yıl hizmeti olan;
- 60 yaşını dolduran, 35 yıl hizmeti olan ve “malul” sayılan veya “iş göremez” ya da “mesleğini icra edemez” durumda olan;
- 60 yaşını dolduran, 15 yıl hizmeti olan, ayrıca son 10 yıl içinde 8 yıl prim ödemiş ve son 1,5 yıl içinde 52 hafta “işsiz” kalmış olan;
- 60 yaşını dolduran, 15 yıl hizmeti olan ve 40 yaşını doldurduktan sonra 10 yıldan fazla sigorta primi ödemiş olan kadın sigortalılar yaşlılık aylığına hak kazanmaktadırlar. Öte yandan, erken emeklilik ve ertelenmiş emeklilik seçenekleri de mevcuttur. Zorunlu asgari emekli aylığı uygulaması bulunmamaktadır.

Sistemin finansmanına bakıldığında;

- Sigortalı: Kazancının %9,75; eğer aylık kazancı aylık 400 €’dan düşükse, prim alınmaz (gönüllü olarak bağışta bulunulabilir); aylık kazanç 401 € ve 800 € arasında olanlar için azalan oranlı prim alınır.
- Serbest Çalışan: Kazancının %19,5’idir.
- İşveren: Ücretin %9,75’i; aylık kazancın 400 € altında olan işverenler için kazancın %12’si, Alman Emeklilik Sigortasına tabi olan madenciler, demiryolu işçileri ve denizcilerin işverenleri için ücretin %16,5’idir.

- Devlet: Primler ile karşılanamayan sigorta hizmeti maliyetlerini sübvanseder.

Almanya giderek yaşlanmakta olan nüfusu için daha fazla kaynak tahsis etmek sorunu ile karşı karşıya gelmektedir. Büyük aile tipinin hemen hemen yok olması karşısında yaşlıların bakımı aile ortamı içinde gittikçe azaldığından geleneksel toplumlardan farklı olarak yaşlıların bakımı ev dışında değişik huzur ve yaşlı bakım evlerinde görülmektedir. Bu gidişatı frenlemek ve kurumsal bakım hizmetlerinin maliyetini düşürmek amacıyla bakıma muhtaç yaşlıların evde dolayısıyla aile ortamında bakılması için sosyal alanda birçok reform niteliğinde yeniliklere gidilmiştir (Saltman ve diğ., 2004:65).

Yaşlılık sorununun dışında yine demografik değişimin bir sonucu olarak Almanya'nın karşı karşıya geldiği bir diğer önemli gelişme ise Alman nüfusunun gittikçe azalmasıdır. Buna karşılık bir dizi yeni tedbirlerin alındığını söyleyebiliriz. Her ne kadar bu tedbirlerin çocukların aile için iktisadi bir yük olmaması için sosyo-ekonomik türden olduğu iddia edilebilirse de 'çocuk bakım parası' uygulamalarında görüldüğü gibi bunların daha doğurganlık hızını artırıcı politikalar olduğunu vurgulayabiliriz. Sosyal güvenlik alanında resmen 'aile politikası' diye adlandırılan fakat mahiyeti itibarıyla 'nüfus politikası' olan bu programlar çerçevesinde çocuklu ailelere 1992 yılından beri her yıl ortalama olarak 130 milyar € dolaylı-dolaysız olarak transfer edilmektedir (Saltman ve diğ., 2004:67).

Geleneksel Alman sosyal sigorta modelinden giderek uzaklaşılmasına neden olan bu tablonun gerisinde, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden ardından iç talep ve ücretlerde görülen enflasyonist yükseliş ve 2005 yılına kadar süregelen sıkıntılı ekonomik süreç belirleyici olmuştur. Öyle ki 1995-2004 yılları arasında Almanya'nın GSYİH büyümesi on beş Avrupa Birliği üyesi ülke arasında en düşüklerden birisi olarak seyretmiştir. Bu kötü gidiş özellikle 2001-2005 yılları arasında hükümet üzerinde baskı oluşturmuş, ekonominin gelişmesini ve istihdamın artmasını sağlamak için gereken yapısal koşulları geliştirmeyi amaçlayan 'Agenda 2010' adlı bir reform girişimi başlatılmıştır. Reform paketi, başta sağlık sigortası olmak üzere, sosyal güvenlik sistemi ve ücret dışı emek maliyetlerinin azaltılması ve işsizlik sigortasına hak kazanma koşullarının zorlaştırılması gibi tedbirleri içermektedir (SGK, 2012:178).

4.1.2. İngiltere

Beveridge sistemi üç amaçlı bir sosyal devlet politikası önerir: Bunlar tüm İngiltere vatandaşlarının sosyal güvelik kapsamına alınması, Ulusal Sağlık Hizmeti ağının oluşturulması ve tam istihdamın sağlanmasıdır. Bu sistem zamanında Sovyet finansman

sistemini örnek aldığı için, bu sistemin sadece vergilerle finanse edilmesi, ek olarak prim toplanmaması önerileri arasında yer almaktadır (Özmen, 2015:126).

İngiltere sosyal güvenlik sistemi genel olarak katımlı sosyal güvenlik esasına dayanır. Hizmetler Ulusal Sağlık Servisi tarafından sağlanır. Bu servis vergiler ve bir miktar da primler vasıtasıyla finansmanını sağlar. Birleşik Krallık Sosyal Güvenlik Mevzuatı genel olarak 1975 yılında çıkartılan Sosyal Güvenlik Kanunu içinde toplanmıştır.

İngiltere'de ekonomide devletin rolünü azaltmanın bir sonucu olarak emeklilik programı reforma tabi tutulmuştur. 1979'dan 1997'ye kadar iktidarda kalan Muhafazakar Hükümet sendikaların gücünü azaltmış, kamu harcamalarını sınırlamış, refah programlarını daraltmış ve emek piyasasını daha esnek bir hale getirmiştir. Hükümet 1985 ve 1986 yıllarında sosyal güvenlik sisteminde bazı değişikliklere gitmiştir. Bunlardan en önemlisi, 1986'da yapılan ve çalışanları kamu emeklilik sisteminden özel emeklilik sistemine geçişine olanak veren düzenlemedir. Aynı yıl, ödeme ve endeksleme kurallarında değişikliğe gidilmiş ve özellikle yararlanma olanakları dikkati çekici şekilde daraltılmıştır (Glennester, 2000:134).

Aslında diğer endüstri ülkeleri ile mukayese edildiğinde İngiliz emeklilik sisteminin en dikkat çekici özelliği, sosyal güvenlik giderlerinin kamu harcamaları içinde düşük düzeyde kalmasıdır. Yapılan hesaplamalara göre, 2050'lere kadar kamu emeklilik harcamaları ve gelirleri arasındaki değer farkı GSMH'nın sadece %4.6' sına varacaktır. Bu oran ABD'deki %26, Fransa, Almanya ve Japonya'daki %100'ün üzerindeki değerlerle mukayese edildiğinde çok düşük kalmaktadır. Bu durumun yaratılmasında, sosyal güvenlik harcamalarında sınırlandırmaya gidilmesinin önemli rolü olmuştur. Böylece İngiltere uzun dönemli mali krizlerden uzak kalabilmiştir. 1995 yılında yapılan hesaplamalara göre, 2030 yılında İngiltere'de genel olarak hükümetin sosyal güvenlik alanındaki mali yükümlülükleri eksi olacaktır. Buna karşılık, aynı dönemde Japonya'da bu yükümlülük, GSMH'nın %300'ünden, ABD, Fransa ve Almanya'da %100' den fazla olacaktır.

Bu sonuç büyük ölçüde demografik gelişmelerden de kaynaklanmaktadır. İngiltere'de, nüfus diğer ülkelere nazaran daha yavaş yaşlanacaktır. Çok daha önemli olarak bu ülkede kamu emeklilik ödemelerinin gerçek değerini koruduğu gözlenmektedir. Ayrıca, hükümet "ilave" emeklilikten doğan maliyetleri önemli ölçüde azaltmaktadır. Çünkü, yararlanma koşullarının zorlaştırılması, çalışanları geleneksel programları terk etmeye ve özel düzenlenmelere yönelmeye zorlamaktadır. İngiliz sistemini Kara Avrupası ülkelerinden ayıran bir diğer önemli fark ise, "mesleki emeklilik" yükümlülüklerinin hali hazırda fona bağlanmasıdır.

İngiltere'de özel sektör emeklilik fonları 600 Milyar Sterlin düzeyindedir. Bu rakam tüm AB fonlarından daha büyüktür. Aslında bu ülkede mevcut sistemin tatmin edici olduğunu söylemek oldukça zordur (Hayek, 2000:156).

Genel olarak ifade etmek gerekirse İngiliz sistemi primli ve devlet katkısının ağırlıklı olduğu bir yapı arz etmektedir. Aynı zamanda sistemde geliri düşük olanları kapsayan refah ödemeleri de mevcuttur. Çalışanlar için sağlanan "ikincil emeklilik ödemeleri" (second-tierpension) ise, ya "devlet, gelirlerle ilişkili emeklilik planları" (stateearnings-related pension shame-SERPS) veya "mesleki veya özel emeklilik planları"ndan karşılanmaktadır (Campbell, 2000:101).

Son yıllarda Birleşik Krallık ekonomisinin karşılaştığı güçlükler etkisini sosyal güvenlik mevzuatında da göstermiş ve 1994 tarihli Yasal Hastalık Yardımı Kanunu hastalık ve iş kazası primlerinin yükünü önemli ölçüde devletten alıp işverenlere yüklemiştir. 1995 tarihinde yapılan değişiklikle de hastalık ve sakatlık sigortaları birleştirilerek iş göremezlik yardımı adını almıştır. 1998 ve 2000 yıllarında yapılan değişikliklerle sosyal güvenlik yardımları ülkedeki vergi sistemi ile daha yakından ilgilendirilerek birçok kamu yardımı (katılmasız rejim) vergi kredisi olarak adlandırıldı. Ayrıca sosyal güvenlik kurumunun birçok görevi Ulusal Vergi Kurumuna devredildi. 1998 sayılı Kanunla sosyal güvenlik fonlarının nasıl ve nerelere ödeneceğine ilişkin kararları alma yetkisi sosyal güvenlik işlerinden sorumlu Devlet Bakanlığına bırakıldı (Tuncay ve Ekmekçi, 2012:30).

2013 yılı itibariyle finansman katkılarına baktığımızda sigortalılar haftalık kazançlarının %9,5 oranında katkı sağlıyorlar. Evli ve dulların katkı oranı ise %3,80. İşverenler 144 paunddan fazla kazanıyorsa kazancı oranının %11.9 'u. Devlet ise vergiler yoluyla katkı sağlar ve herhangi bir açık durumunda hazine açıkları kapatır.

Sigortalılar haftalık olarak 146 paund ile 817 paund arasında yararlanırken, esnaflar en az 5.595 paund un altında olmayacak şekilde beyan ettikleri gelirleri oranında faydalanırlar (SSA, 2012).

4.1.3. Hollanda

Karma sistem özünde hem Bismark Sistemini hem de Beveridge sistemini barındıran bir sosyal güvenlik sistemidir. Bu sistemde sosyal güvenliğin finansmanı işçiler için işverenleri tarafından ücretlerin belirli bir yüzdesi tarafından sağlanmakta, 15-65 yaş arası halk maktu prim ödemekte, belirlenen yaş sınırının altında ve üstünde kalanlar ise primden muaf tutulmaktadır. Tahsilat görevi vergi dairelerine verilmiştir. İş görmezlik doğuran ve tedaviyi

gerektiren durumlar için hastalık kasaları faaliyette bulunmaktadır. Yaşlılık ve ölüm riskleri için sosyal güvenlik bankası hizmet vermektedir (SGK, 2012:176).

Hollanda Krallığı'nda ikamet eden herkes (işçi, kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar, işsizler...) ulusal sigorta programı kapsamında (volksverzekeringen) yaşlılık, malullük, uzun süreli iş göremezlik, çocuk yardımı ve temel sağlık hizmetleri gibi sigorta kolları açısından sigortalı sayılmaktadır. Bununla birlikte çalışanlar; hastalık, iş göremezlik ve işsizlik sigortaları bakımından sigortalanmaktadır.

Hollanda'da emeklilik sistemi üç sütunlu bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bu sütunlu yapı şu şekildedir:

- Zorunlu devlet emeklilik sistemi (birinci sütun)
- İşverenlerin sorumluluğundaki gönüllü mesleki emeklilik sistemi (ikinci sütun)
- Gönüllü özel emeklilik sistemi (üçüncü sütun)

Hollanda'da yaşlılık sigortası kapsamında sağlanan emeklilik aylığından faydalanmak için ikamet esaslı bir sistem vardır. 15 ile 65 yaş arasında kesintili veya sürekli olarak Hollanda Krallığı'nda ikamet etmek, emeklilik aylığından faydalanmak için yeterlidir. Ancak 15 ile 65 yaşları arasında kişi gelir getiren bir faaliyete sahip ise prim ödemek zorundadır. İkamet edilen her bir yıl %2 ile çarpılıp 65 yaşına ulaşıldığında, toplam emeklilik aylığının yüzde kaçı oranında ödeme alınacağı bulunmaktadır. Prim miktarı; hizmet akdiyle çalışanlar, kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar ve diğer vergi mükellefleri için vergilendirilebilir gelirlerin %17,9'udur. Bu primler ister çalışsın ister çalışmasın (emekli) tüm yerleşikler tarafından doğrudan (ücretler üzerinden) veya dolaylı olarak (vergilerle) ödenmektedir. Prime tabi azami yıllık kazanç 32.738 avrodur. Devlet, alınan aylığı belirli durumlarda sosyal asgari geçim düzeyine yükseltmekte, öğrenci ve çocukluktan beri özürlü olanların primlerini ödeyerek destek vermektedir. Ayrıca, devlet yıllık olarak yaşlılık sigortası fonuna katkı yapmaktadır. Emeklilik aylığı evlenmemiş bir kişi için 1.017,97 avrodur. Evli olan veya evli olmaksızın birlikte yaşayan çiftler, eğer 65 yaşından büyük iseler kişi başına 698,58 avroluk bir aylık ödemesi almaktadır. Eğer kişi eşini kaybetmiş ve 18 yaşından küçük bir çocuk sahibi ise aylık 1289,67 avro almaktadır(SGK, 2012:177).

Hollanda hükümeti 20 Şubat'ta fon yetersizliği yaşayan emeklilik fonlarına iyileşme süresini 3 ila 5 yıl arası bir süreci kapsayacak şekilde uzatmıştır. Mevzuata göre yetersiz fonlarla ilgili olarak, söz konusu fonların finansal dengesini sağlamakla görevli olan De Nederlandsche

Bank (DNB) hızla düşmekte olan fon oranlarını asgari ortalama %105 olarak saptamıştır. 2007 yılı sonunda bu oran ortalama %144 olmuştur (SGK, 2012:178).

4.2. Güney Avrupa Modeli

Refah rejimi sınıflandırmalarında ilk ortaya atılan alternatif sınıflandırmalardan birisi Stephan Leibfried'a aittir. Leibfried'a göre, Güney Avrupa ülkeleri Latin Bölgesi ismi altında kendi başına ayrı bir refah devleti rejimi oluşturmaktadır. Bu sınıfta; İspanya, Portekiz, Yunanistan ve bir dereceye kadar da İtalya ile Fransa bulunmaktadır (Özdemir,2007:147) .

“Güney Avrupa Refah Devleti Modeli” üzerine çalışan araştırmacılar içinde bu modelin en belirgin özelliğinin piyasa-devlet-aile üçlü kurumu çerçevesinde aile ve akraba ilişkilerinin sıkı ve etkin olması olduğu konusunda bir ön kabul bulunmaktadır. “Aile” neredeyse tek başına bu modelin taşıyıcı unsuru olmakta; modern ve geleneksel olan hemen hemen tüm sosyal sorunlarda (işsizlik, yoksulluk, sosyal dışlanma, muhtaç durumdakilerin –yaşlı, çocuk, engelli- korunması) enformel sektör düzeyinde devletin sosyal politika alanındaki yükünü hafifletmektedir. Bu modelin sosyal politika uygulamalarının kendine has özelliklerinden bir diğer önemli olan özellik, sosyal koruma ağının çok parçalı ve yetersiz olmasıdır.

Ferrera (1996:20) da Leibfried gibi Güney Avrupa ülkelerinin ayrı bir refah rejimine sahip olduğunu öne sürmüş ve bu rejimi Güney Avrupa Modeli (Southern Model) olarak isimlendirmiştir. Ferrera'ya göre bu sınıfı oluşturan Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya'nın kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu ülkelerin işgücü piyasası, Kıta Avrupası Refah Rejimi'ne göre radikal biçimde farklıdır ve güçlü bir tarımsal yönelim gösterir. Ayrıca, İskandinav ülkelerinin aksine bu ülkelerde tam istihdam geleneği bulunmamaktadır.

4.2.1. Yunanistan

Hizmet akdine tabi olarak çalışmakta olanlar ve tarım dışı çalışan serbest meslek sahipleri sosyal güvenlik kapsamındadır. Kamuya ya da herhangi bir mesleki fona ait bir sandığa tabi olanlar; tarım işçileri, kamu işçileri, doktorlar, dişçiler, mimarlar, noterler, ticari motorlu araç operatörleri, gemi acenteleri, esnaf ve sanatkarlar sistem dışıdır. İsteğe bağlı sigortalılık mümkündür. Serbest kazancı olanların brüt aylık kazancından %6,67'si, ağır işlerde çalışıyorlarsa %8,87'si oranında; işverenlerden, yapılmakta olan işin ağırlığına göre %13,33 veya %14,73 oranında; devletten %10 oranında yıllık prim kesilmektedir (Featherstone, 2005:145).

1980'lerin başında sosyal harcamaların GSMH'ye oranı %17 olan Yunanistan, topluluk üyesi ülkelerin bir hayli gerisindeydi. 1990'ların başına gelindiğinde Yunanistan Avrupalı ortaklarına yetişmek zorundaydı ve bu çerçevede sosyal harcamalar artırılması yönünde uygulamalar yapıldı. Bu çerçevede 1993 yılında, sosyal harcamaların GSMH'ye oranı % 29'a yükseldi. Ancak sosyal harcamalardaki bu istisnai artış ekonominin kapasitesini aşıp uzun dönem mali sürdürülebilirliği konusunda endişelere sebep oldu (Garrett ve Mitchell, 2001:35).

Ancak, Yunanistan'da 1990'lı yılların başında meydana gelen şiddetli ekonomik kriz ve politik belirsizlik ortamı sosyal harcamaların kısılması yönünde reformu kaçınılmaz hale getirdi. İlk reform inisiyatifleri Muhafazakar Parti'den geldi. Reformun gerekçesi sisteme yeni bir düzenin temel özellikleri oluşana dek nefes alacak bir alan oluştururken emekli maaşlarının artan maliyetini (GSMH'nin % 15'ine eşit ve tüm bütçe açığının neredeyse yarısı) kısıtlama ve makroekonomik düzenlemeleri destekleme temeline kuruldu (Carrera, 2009).

Yunanistan'da sosyal güvenlik sisteminde yapılan reformların ilk aşamasını 1990 yılında hükümetin açıklamış olduğu geniş kapsamlı bir reform paketi oluşturmaktadır. Ana hatları, primlerde artış, memurlar için primlerin başlaması, maluliyet maaşına hak kazanma şartlarının sıkılaştırılması, emekli olma yaşını arttırma ve emekli maaşının hesaplanmasında değişikliklerdi. Ancak bu yasa ciddi bir muhalefetle karşılaştı.

İkinci kayda değer reform ise 1992'de gerçekleştirildi. Reformdan önce IMF komisyonu raporu basına sızdırıldı. Bu rapora göre kamu emekli maaşı harcamalarındaki demografik yaşlanmanın -reform gerçekleşmezse- 2050 itibariyle GSYİH'nin % 34,2'sine tırmanacaktı (Garrett ve diğ., 2001: 56).

1992 yasasında hükümet 1990'dan dersini alarak düzenlemelerden kaynaklanacak sıkıntıların çoğundan sendika üyelerini koruyarak ve yükü gelecek nesillerin üzerine yıkarak sendikalarla karşı karşıya gelmekten kaçındılar. Buna göre reform, daha yüksek prim katkısı ve çalışırken ele geçen ücrete göre daha düşük emeklilik geliri oranları (% 60'a karşılık % 80) getirirken hem erkekler için ve hem de kadınlar için emeklilik yaşını 65 olarak belirledi. 1996 yılında Avrupa Para Birliği'ne giriş hükümetin en önemli amacı haline gelmiş ve asgari emekli maaşı alanlar için gelire bağlı yardım yürürlüğe konmuştur. Bunun yanında sosyal sigorta mini reformu kanunlaştırılmış ve evde bakım pilot programı genişletilirken Ulusal Sosyal Bakım Örgütü kurulmuştur. 1998 yılında ise göçmen işçiler yasallaştırılmıştır.

1990'ların sonuna gelindiğinde, Ekonomi Politikası Komitesi'nin (Economic Policy Committee – EPC) yaşanan nüfusların kamu maliyesinin uzun dönem sürdürülebilirliği üzerinde etkisi hakkında özellikle Yunanistan'daki, kamu emeklilik giderlerinin GSMH'ye oranının 2000'de % 12,6'dan 2050'de % 24,8'e çıkacağı, yaşlı bağımlılık oranının 2050 itibariyle % 54'e yükseleceği (2000'le karşılaştırılırsa % 26), ve bunun AB-15 arasında en yüksek ikinci olduğu ve bu sebeple giderlerde ciddi bir artışa yol açacağı yönünde öngörülerini olmuştur. Bundan dolayı, 2001 yılında yapılan başarısız reformun ardından 2002 reformu, uygunluk, mali sürdürülebilirlik ve modernizasyon hedeflerine erişmeye katkı sağlayan masrafları kısacak önlemler olarak tanımlandı. 2004 seçimleri sonrasında ise Muhafazakar Parti'nin iş başına gelmesiyle sosyal diyalog süreci başlatıldı. Her ne kadar Yunan Parlamentosunda devam eden sosyal diyaloga ilgili şüpheler ortaya çıksa da, Mart 2008 sonunda sosyal güvenlik sisteminde reform onaylandı. 2008 yasası iki kısımdan oluşmaktadır. İlki teşkilat yapısı ve yönetim ile ilgilidir. İkinci kısım ise emeklilik programlarının (scheme) toplam sayısını 155'ten 13'e indirip üst limit olarak belirleyen fonları birleştirecek zorunlu önlemleri içeren spesifik fonların rasyonalize edilmesini hedefliyordu (Fultz ve Ruck, 2011:57).

2008 yılında patlak veren küresel ekonomik kriz ve bu krizin Avrupa'da borç krizine dönüşmesi, Yunanistan'da sosyal güvenlik sisteminde reform çalışmalarının yeniden tartışılmasına neden olmuştur (SGK, 2012:178).

2010'da, Yunan Parlamentosu, AB ve IMF ile 145 milyar ABD Doları tutarındaki anlaşmanın kilit unsurlarından biri olan ulusal emeklilik sistemindeki önemli değişiklikleri onaylamıştır. Reformlarla, emeklilik yaşı ve katkı yılı yükseltilmekte, kazançla ilişkili emekli ödenekleri azaltılmaktadır. Aynı zamanda tahakkuk eden vergi oranları arttırılırken erken emeklilik azaltılmaktadır. Bu sıkı reformla 2050 yılına kadar yıllık emeklilik harcamalarının GSYİH içindeki payının %8,5'e kadar düşürülebilmesi hedeflenmektedir (Sarfati ve Ghellab, 2012:69).

4.2.2. İspanya

Güney Avrupa refah rejiminin tipik özelliklerine sahip olarak İspanya'da, sosyal güvenlik sisteminin yeterince gelişmediği görülmektedir. Refah devleti tüm vatandaşların yerine çalışanların ve ailelerinin (özellikle sanayi sektöründe çalışanların) korunması üzerine inşa edilmiştir. Sosyal güvenlik, çoklu ve parçalı bir yapıda şekillenmiştir.

İspanya’da yerleşik tüm çalışanlar ve işverenler ücret geliri üzerinden sosyal güvenlik sistemine aylık olarak prim katkısında bulunmak zorundadır. Prim katkısı genel olabileceği gibi, tarım işçileri, deniz adamları, hizmetçiler için özel sosyal güvenlik sistemleri de olabilir. Söz konusu zorunlu prim ödemeleri bireysel gelir vergisi tespitinde matrahtan indirilebilmektedir (IBFD, 2009:766).

İspanyol zorunlu sosyal güvenlik sistemi, diğer AB ülkelerinde olduğu gibi “Pay As You Go” ilkesi yani konumuz açısından “önce öde sonra yararlan” diye ifade edilebilen prim sistemi ile finanse edilmektedir. Tüm sigorta kollarını kapsayan prim katkısı sistemi yerine, birçoğunu kapsayan bir prim sistemi bulunmaktadır (Sarfati ve Ghellab, 2012: 89).

Sosyal güvenlik hizmetlerinin finansmanı amacıyla tahsil edilen genel katkı payının işçi ve işverenler arasında dengeli dağılmadığı görülmektedir. Genel katkı payı çalışanlar için % 4,7 iken, işverenler için % 23,6’dır. İşverenler ayrıca iş kazası sigortası içinde prim ödemek zorundadır. Prim oranı ise işin niteliğine göre değişmektedir. İşsizlik sigortası primleri de benzer şekilde daha yüksek oranda işverenlerden tahsil edilmektedir. Çalışanlar açısından % 1,55 olan işsizlik sigortası primi işverenler açısından % 5,5’dir. Bunların dışında işverenlerden maaş garanti fonu ve mesleki eğitim amacıyla % 0,8 katkı sağlanmaktadır. Sosyal güvenlik hizmetleri, çalışan ve işverenlerin prim katkılarının yanı sıra devlet bütçesinden yapılan transferler, yani vergiler ile de finanse edilmektedir (MISSOC, 2015).

İspanyol sosyal güvenlik sistemi çerçevesinde aynı sağlık yardımları ile aile ve çocuk yardımlarının vergiler yoluyla finanse edildiği görülmektedir. Sağlık ve analık yardımları (nakit olanlar), sakatlık, yaşlılık, dul ve yetim yardımları, iş kazaları ve mesleki hastalıklar ve işsizlik ile ilgili ödenek ve yardımlar ise prim katkıları ile finanse edilmektedir. Yaşlı ve engellilere yönelik uzun süreli bakım hizmetleri ise yerel kuruluşlar ve yararlanıcıların desteğiyle devlet ve özerk kuruluşlar eliyle sunulmaktadır (Çiçek, 2015).

Tarihsel süreçte İspanya, AB’ye üyelik sürecinin başladığı 1975 yılına kadar siyasi, ekonomik ve sosyal yapısında istikrarsızlık yaratan birçok koşuldaki olumsuz etkilenmiştir. 1990 yıllarda sosyo-ekonomik değişimler neticesinde emeklilik sisteminin sürdürülebilirliği ile ilgili tartışmalar artmış, reform gereklilik olarak görülmeye başlamıştır. 1995’ten sonra Toledo Paketi ile primli ödemeler azaltılıp, primsiz yardımlar artırılarak bir değişim sağlanmıştır (Parlak, 2016). Ancak 2008 krizinden etkilenerek Avrupa’nın ciddi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmış ülkelerinden biri olmuştur. Bu dönem sonrasında ekonomik büyüme gerilemiştir. GSYİH’de büyüme 2006’da 4.7 iken 2008 sonrasında eksi seviyelere düşmüştür.

Var olan işsizlik problemi ise, bu azalma ve istihdamda daralma ile birlikte daha da artmıştır. Bu olumsuz sonuçlarla birlikte demografik geçişler ve sunulan cömert yardımlar, dağıtım yöntemi ile tanımlı fayda kamu emeklilik sisteminin finansal olarak sürdürülemezliğine yönelik endişeleri ortaya çıkarmış kamu maliyesini ve emek piyasasını önemli ölçüde etkilemiştir (Carrera ve diğ., 2009). Bu durum, 2001 ve 2006 yıllarında reformları getirmiş, diğer önlemlerle beraber emekli sisteminin iyileştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

İspanya’da reformlarla, kazanç ve emeklilik ödeneği arasındaki bağlantının güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Emeklilik yaşı ertelenerek “yaşam ömrüne otomatik ayarlama” ilkesi getirilmiştir. Diğer taraftan katkı payı artırılırken emekli ödeneği değerinin düşürüldüğü görülmektedir (Sarfati ve Ghellab, 2012:79).

Her ne kadar tasarruf önlemleri ve kemer sıkma politikalarıyla bütçe açığı azaltılmaya çalışılmaktaysa da, İspanya’da demografik, ekonomik ve siyasi riskleri karşısında emeklilik sisteminin yeniden yapılanması ve yaşam standardının korunması için tamamlayıcı bir emeklilik planının geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır (Gim’enez ve D’iaz-Saavedra, 2016).

4.2.3. Türkiye

Türk sosyal güvenlik sisteminde, hizmet sunumu primli ve primsiz olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmaktadır. Primli yöntem genellikle sosyal sigorta esaslarına göre düzenlenmiş, bireylerin karşılaştığı risklerin azaltılmasında ve ekonomik güvenliklerinin artırılmasında devletin sosyal güvenlik sistemi kurup yönetmesine dayanan, primli katkıya dayalı dağıtım yöntemidir. Primsiz yöntem ise kimsesiz, muhtaç, yaşlı, engelli, dul, yetim ve korunmaya muhtaç çocuklara karşılıksız verilen ve genel olarak bütçesi merkezi bütçe, belediye, vakıf ve gönüllü kuruluşlar yoluyla karşılanan katkısız yöntemdir (Yılmaz, 2006: 94).

Cumhuriyetin ilanından önce Büyük Millet Meclisi Hükümeti devresinde, 10 Eylül 1921 tarihli ve 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun” çıkartılmıştır. Asıl İş Hukukunu ilgilendirmekle birlikte, bu Kanun sosyal güvenliğe ilişkin hükümler de taşımaktadır. İşverene, iş kazası halinde tazminat ve ücretsiz tedavi yükümlülükleri getirilmiş, işçiler için yardımlaşma sandıkları kurulması öngörülmüştür. Bu Kanuna göre kurulan sandıklar sonradan 1923’de Amele Birliği adı altında birleştirilmiştir. Ülkemizde sosyal sigortaların başlangıcını bu sandıklara dayanır.

Tanzimatla birlikte gelişen yardımlaşma sandıklarının sayıları Cumhuriyet döneminin başlarında hızlı bir artış göstermiş, memurları kapsayan birçok sandık kurulmuştur. Ne var ki

Devletin teminatı altında kurulan bu sandıklar, yardım alanların çoğalması ile mali sıkıntıya düşmüşler ve 1949'da TC. Emekli Sandığı Kanunu çıkartılıncaya kadar Devlet bütçesinden finanse edilmişlerdir.

İşçiler için, ilk defa 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu ile sosyal sigorta ilkeleri kabul edilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşının ülkeyi ekonomik güçlükler içinde bırakması, Kanunun öngördüğü tamamlayıcı mevzuatın çıkartılmasını geciktirmiştir.

1945 tarihli ve 4772 sayılı İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu ilk sosyal sigorta düzenlemesidir. Öte yandan, 9 Temmuz 1945 tarihli ve 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu ile daha sonra 1964'de 506 sayılı Kanun ile "Sosyal Sigortalar Kurumu" adını alacak olan primli sosyal güvenlik kurumu tesis edilerek, bu alanda büyük bir adım atılmıştır.

1949 tarihli ve 5417 sayılı "İhtiyarlık Sigortası Kanunu", 1 Nisan 1950'de yürürlüğe sokulmuş ve İş Kanununun uygulandığı işyerlerinde çalışanların ihtiyarlıkları, maluliyetleri ve ölümleri halinde uygulanacağı 1. Maddesinde belirtilmiştir.

1961 Anayasası ile ilk defa sosyal güvenlik hakkı anayasal güvence altına alınmış; herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu belirtilerek, gerekli teşkilatı kurma ve kurdurma görevi Devlete verilmiştir (md.48).

1964 tarihinde kabul edilen ve 1 Mart 1965 tarihinde yürürlüğe giren 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, ayrı kanunlarda düzenlenen sigorta kollarını bir arada düzenlemiştir.

1971 tarihinde 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile Bağ-Kur kurulmuş ve malullük, yaşlılık ve ölüm riskleri için bağımsız çalışanların sosyal güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır (Şakar, 2017:173).

1976 yılına kadar Türkiye'de sosyal yardımlar gönüllülük esasına göre işlemekteydi. Gönüllülük esasına dayanan sosyal yardım faaliyetleri yoksulluğu yapısal bir sorun olarak kavramaktan uzak, devamlılığı açısından riskli ve ulaşılabilirliği açısından yetersizdi (Metin, 2011: 185-186).

12 Eylül 1980 Harekatından sonra hazırlanıp, 7.11.1982 tarihinde halk oylaması ile kabul edilen 1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi, sosyal güvenlik hakkını anayasal bir hak olarak nitelendirmiş ve ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Gerçekten, Anayasanın 60.maddesine göre; "Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar" (Güzel ve diğ., 2013:96).

Türkiye’de Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur devlet tarafından kurulmuş; fakat birbirlerinden bağımsız ve teorik olarak devletten de özerk kurumlardır. 1980’lerden sonra bu kurumların harcamaları topladıkları primlere oranla arttı; ayrıca kaynaklarını kötü değerlendirdikleri için harcamalarını karşılayamaz duruma geldiler ve devlet bütçesinden desteklenmeleri gerekti.

Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü’nün harcama kalemleri incelendiğinde gerek nisbi gerekse yüzde olarak ilk sırayı yıllar itibariyle emekli aylıkları almaktadır. 1980 yılında 31.630 milyon TL iken, 1990’da 3.413.534 milyon TL’ye 1996 yılında ise 155.793.446 milyon TL’ye yükselmiştir. İkinci sırayı faturalı ödemelerin aldığını görüyoruz. Bu harcamalarda 1980’lerden itibaren sürekli artış meydana gelmiştir, en düşük harcama 1980’de 17.262 milyon TL iken, 1996’da 9.786.786 milyon TL olmuştur. Harcama kalemlerinin tümünde yıllar itibariyle artış olduğunu ancak yatırım harcamalarının toplam harcama içerisinde çok önemli bir paya sahip olmadığını görüyoruz. 1984-1985 yıllarında yatırım harcamalarında azalma, 1933 ve 1994 yıllarında ise çok düşük %9 ve %7 oranında artış meydana gelmiştir. En büyük olumsuz gelişme ise faiz harcamalarıdır. Faiz ödemelerinde 1992’de 15.144 iken 1993’te 1.979.691’ yükselmiştir. Emekli sandığının harcamalarının artışında en önemli nedenlerinden biri aktif iştirakçi sayısının artmasıdır. İştirak sayısı 1950 yılında 199.825 iken, 1980’de 1.250.000’e ulaşmış, 1992 yılı itibariyle 1.601.000 olmuştur. Emekli sandığından emekli, adi malullük, vazife malullüğü ve dul ve yetim alanların sayısı da 1950’de toplam 9.302, 1980’de 495.669 iken, 1992 yılında 940.277’ye yükselmiştir (Tügen, 1994: 299).

Sosyal Sigortalar Kurumu harcamaları içerisinde önemli bir kısmı sigorta aylık ve ödemeleri oluşturmaktadır. Direkt sigorta başlığı altında yer alan bu tür giderlerin gider kalemleri içerisindeki payı 1980’de %13,53, 1984’te %14,57, 1988’de %26,29, 1995 yılında ise % 24.91 olmuştur. Sağlık hizmetinde sağlık tesisi giderleri 1992 yılında %19.15’lik payla ikinci sırada yer almaktadır. Yönetim giderlerinde 1989’dan itibaren yapılan büyük artış oranları (%114.4) dikkat çekmektedir.

Bağ-Kur harcamalarında ise istikrarlı bir artış yoktur. Örneğin; 1984’te toplam harcamalar %67.17 oranında artarken, 1985’de bu oran %16.42’ye düşmüştür. Yine 1993 yılında %136 artış varken 1994 yılında bu oran %77.27 olarak gerçekleşmiştir (Özsuca, 1993: 52).

Sosyal güvenlik kuruluşlarının aylıklara karşılık teşkil etmek üzere kapitalizasyon finansmanı sisteminin bir gereği olarak oluşturulan fonlar, enflasyonun son derece yüksek yaşandığı 70’li ve 80’li yıllarda bazı kamu kuruluşlarının iç finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere

kullanılmıştır. Bu zorunlu tasarrufların güvenlik, karlılık, kararlılık ve likiditeye imkan verir bir şekilde kullanılması prensip olduğu halde ne yazık ki uygulamada böyle gerçekleşmemiştir.

Örneğin Sosyal Sigortalar Kurumu'nun 1982 yılında kurum portföyündeki tahvil miktarı 62.8 milyar TL, bu tahvillere uygulanan ortalama faiz oranları %15.4, yıllık enflasyon %29 iken, 1985 yılında tahvil miktarı 144.7 milyar TL'ye, faiz oranı %30.0'a yükselmiş fakat enflasyon oranı %45.0 olmuştur. 1989 yılında ise kurum portföyündeki tahvil bir önceki yıla göre üç kattan fazla artarak 451.5 milyar TL'ye ulaşmış, faiz oranı %50.2 olduğu halde bu yıla ait enflasyon oranı %69.6 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında kurumun 596.4 milyar TL'lik tahvili varken, faiz oranı %50.5'e yükselmiş enflasyon oranı da %63.6 olmuştur. 1992 yılında kurum 50.3 milyar TL'lik tahvile sahipken ortalama faiz oranı %30, yıllık enflasyon oranı da %63.6 olmuştur. 1992 yılında ise kurum 50.3 milyar TL'lik tahvile sahipken ortalama faiz oranı %30, yıllık enflasyon oranı da %66'dır (Tügen, 1994:322).

Söz konusu fonlar, belirtilen dönemde enflasyonun üzerinde değerlendirilseydi SSK'nın kasasında yapılan hesaplamalara göre, fazladan 20 Milyar Dolar olacaktı. SSK'nın 1970-1994 dönemini kapsayan kendi yaptığı araştırmada ise, bu fonlar enflasyonun 5 puan üzerinde değerlendirilseydi kurum fazladan 11 milyar 772 milyon dolar gelire sahip olacaktı. Bu yanlış uygulamaların faturasını bugün hem devlet, hem işveren hem de çalışanlar ödemektedir (Duygulu ve Pehlivan, 2004:18).

Aynı durum Sosyal Sigortalar Kurumu için de geçerlidir. Sosyal Sigortalar Kurumu'nun kiradaki gayri menkullerinin değeri yaklaşık 4.5 Trilyon TL iken, bunlardan elde ettikleri yıllık kira geliri 33 Milyar gibi düşük bir seviyededir (Tügen, 1994:322).

Bağ-Kur yönünden ise 1479 sayılı kanununun 16. maddesi, kurum fonlarının devlet bankaları dışında daha iyi değerlendirilmesine imkan vermemektedir. Kurum yönetimi ileriki yıllarda kurumun emekli ödemelerinde güçlükler çıkacağını ileri sürerek 1982 yılında İkinci Boğaz Köprüsü'nün yapımına talip olur. 40 Milyar TL'lik fonu köprü yapımına tahsis ederek düzenli bir gelir kaynağına kavuşmak ister ancak bu talep reddedilir. Benzer şekilde kurumun Halk Bankası'na ortak olma teklifi de reddedilir. Bununla birlikte, devlet, kurum fonlarını yıllarca piyasa faizlerinin ve enflasyon oranının altında %30-40 faizle kullanır (Okur, 1993: 45).

Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin yaşadığı kriz, özellikle siyasi iktidarlar tarafından, ağırlıklı olarak finansman boyutuyla ele alınmış ve sosyal sigorta kurumlarının bütçe üzerine yük oluşturmayacak bir "gelir-gider dengesine" kavuşturulmalarına yönelik tedbirler ve

düzenlemeler, yapılacak sosyal güvenlik reformunun önemli unsurları olarak kabul edilmiştir. Nitekim, 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanun'unda, bu görüşün bir yansıması olarak gündeme gelmiştir ve bu nitelikteki değişiklikleri ihtiva etmektedir (Alper, 1999:1).

Türkiye Cumhuriyeti ile Dünya Bankası arasında 1994 yılında imzalanan kredi anlaşması sonucu 25.8.1999 tarih ve 4447 sayılı Kanun ortaya çıkmıştır. Bu Kanun ile biri "İşsizlik Sigortası Kanunu" adını taşıyan, beşi sosyal güvenlikle ilgili kanunlarda ve biri de İş Kanunu olmak üzere toplam yedi kanunda önemli düzenlemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Bu Kanun'un getirdiği düzenleme ile Türkiye'de sosyal gelirlerin, daha açık deyişle yaşlılık, malullük ve ölüm aylıklarının gerek ilk bağlanış, gerekse işleyişleri sırasında değişen iktisadi şartlara uyumu, sağlanması bakımından tam dinamik bir sisteme geçilmesi düşünülmüştür. Gerek yaş, gerek emekli aylıklarının hesaplanması, gerek sosyal güvenlik destek primi, sağlık yardımlarından yararlanma primlerinin tahsilinde gecikme zammı uygulanması gibi belirli konularda farklı sosyal güvenlik kurumları arasında sınırlı da olsa bir standartlaşma sağlanmış olmaktadır (Tuncay, 2000:5).

En son olarak, Türk sosyal güvenlik sisteminin 'tek çatı' altında toplanması yönünde, "Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform" kapsamında, kurumsal yapıda teklik esasını gerçekleştirmek amacıyla, 16.03.2006 tarih ve 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu yürürlüğe konulmuş ve bu Kanunla Sosyal Sigortalar Kurumu, T.C. Emekli Sandığı ve Bağ-Kur'un tüzel kişilikleri sona erdirilerek (m.43), tek kurum olarak, "Sosyal Güvenlik Kurumu" adı altında toplanılmıştır. Sosyal güvenlik haklarının tek yasa içinde düzenlenmesi amacıyla da 31.05.2006 tarih ve 5510 sayılı "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu" çıkarılmıştır. Bu Kanun, işçi, memur ve bağımsız çalışanların sosyal sigorta haklarını tek metin içinde düzenlemekte (m.2 vd.) ayrıca genel sağlık sigortasını öngörmektedir (m.60 vd.).

Genel sağlık sigortası, sağlık hizmeti alacak kişilerden prim toplanması esasına dayanan bir sistemdir. Hane içerisindeki kişi başına düşen aylık geliri asgari ücretin üçte birinden fazla olan tüm vatandaşlar her ay prim ödemek zorundadır. Ancak asgari ücretin üçte birinden daha az geliri olduğunu belgeleyen kişilerin primleri devlet tarafından ödenmekte ve sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanmaları sağlanmaktadır. Prim ödemekle yükümlü bulunan kişiler prim borçlarını ödememeleri halinde sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadırlar. Bu bağlamda genel sağlık sigortası sistemi vergilerle finanse edilme ilkesine dayanmadığı için kapsamının evrensel olduğundan söz edilememektedir. Prim borcu bulunanlar genel sağlık sigortasından yararlanamamakta ve sağlık hizmetlerine erişememektedirler (Kol, 2014:156).

Ağırlaşan ekonomik koşullar, son yıllarda prim oranlarının istihdamı ve üretimi canlı tutma uğruna sınırların zorlanmasından kaçınılmaktadır. Bu noktada devlet devreye girmektedir. Prim gelirlerindeki azalma, işçi ve işverenlerin üstüne fazla gitmeme kaygısı, sosyal güvenlik kurumlarının bütçe açıklarının kapatılması zorunluluğu, her geçen yıl devlet katkısını gittikçe arttırmaktadır.

Tablo 2. 2015 Yılı Sosyal Güvenlik Kurumu Bütçe Ödenek ve Gerçekleşmeleri

Milyon TL	Bütçe Ödeneği	Gerçekleşme	Değişim Oranı
Toplam Gelir	205.219	220.102	7,3
Prim Gelirleri	144.226	153.040	6,1
Prim Yapılandırma Gelirleri	5.372	6.441	19,9
Devlet Katkısı	34.887	37.526	7,6
Ek Ödeme Transferi	6.333	6.407	1,2
Faturalı Ödemeler	6.111	7.833	28,2
Diğer Gelirler	8.289	8.857	6,8
Toplam Gider	223.338	231.546	3,7
Emekli Aylıkları	150.103	152.063	1,3
Sağlık Giderleri (GSS)	57.073	59.411	4,1
Ek Ödeme	6.389	6.435	0,7
Faturalı Ödemeler	2.923	3.980	36,2
Diğer Sigorta Ödemeleri	2.109	3.142	49,0
Diğer (sigorta ödemeleri, yönetim, yatırım, vb.)	4.741	6.515	37,4
GELİR - GİDER DENGESİ	-18.119	-11.444	36,8
Toplam Gelirlerin Toplam Giderleri Karşılama Oranı (%)		95,1	
BÜTÇE TRANSFERİ	80.629	79.024	-2,0
Açık Finansmanı	18.119	11.947	-34,1
Devlet Katkısı	34.887	37.526	7,6
Ek Ödeme	6.333	6.407	1,2
Faturalı Ödemeler	5.059	6.958	37,5
Teşvikler	9.419	9.781	3,8
Ödeme Gücü Olmayanların GSS Primi	6.812	6.406	-6,0

Not: (1) Diğer Gelirler (f aiz, gayrimenkul geliri, idari para cezası, emekli aylık kesintisi vb.)

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu 2015 Yılı Faaliyet Raporu, www.bumko.gov.tr/Eklenti/10182,2015-gfr25v6.pdf?).

Kurumun finansman açığı hazine yardımları ile kapatılmaktadır. SGK'ya, açık finansmanı dışında kamu idarelerinin bütçelerinden; devlet katkısı, ek ödeme, faturalı ödemeler, teşvikler ve ödeme gücü olmayanların GSS primleri adları altında bütçe transferleri yapılmaktadır. Aşağıdaki tablolarda, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 2008 yılından 2015 yılına kadar SGK finansman açıkları ile SGK'ya yapılan toplam bütçe transferleri ve bunların GSYH'ye oranları gösterilmiştir. Buna göre, SGK 2015 yılında finansman açığını kapatmak üzere 11.947.000.000 TL hazine yardımı almıştır. SGK'ya 2015 yılında açık finansmanla birlikte yapılan toplam bütçe transferi ise

79.024.000.000 TL'dir. Kurumun 2015 yılı finansman açığının GSYH'ye oranı %0,61 iken, Kuruma yapılan toplam bütçe transferinin GSYH'ye oranı %4,05'dir.

Tablo 3. 2008-2015 Yılları Arasında Finansman Açıkları

Yıl	Finansman Açığı (TL)*	Finansman Açığının GSYH'ye Oranı
2008	25.902.000.000	%2,72
2009	28.703.000.000	%3,01
2010	26.724.000.000	%2,43
2011	16.235.000.000	%1,25
2012	17.295.000.000	%1,22
2013	19.675.000.000	%1,26
2014	20.072.000.000	%1,15
2015	11.947.000.000	%0,61
Yıl	Finansman Açığı (TL)**	Finansman Açığının GSYH'ye Oranı
2008	35.016.000.000	%3,68
2009	52.600.000.000	%5,52
2010	55.244.000.000	%5,03
2011	52.772.000.000	%4,07
2012	58.728.000.000	%4,15
2013	71.264.000.000	%4,55
2014	77.336.000.000	%4,42
2015	79.024.000.000	%4,05

* :Yıllara göre SGK'nın finansman açığını kapatmak üzere hazineden aldığı yardım miktarı.
** : Yıllara göre SGK'ya yapılan toplam bütçe transferleri miktarı.

Kaynak: Sayıştay Başkanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu 2015 Yılı Sayıştay Denetim Raporu, <https://www.sayistay.gov.tr/tr>

5. Güney Avrupa Refah Modeli ve Türkiye

Güney Avrupa refah modellerinin karakteristik özellikleri literatürde şöyle sıralanmaktadır: Evvela, söz konusu ülkelerin sosyal güvenlik ve güvenlik ağının kurumsal yapısı çok zayıftır. İkinci olarak bu ülkelerin vatandaşlarına sağladığı sosyal refah olanakları yetersizdir. Üçüncü olarak söz konusu ülkelerin anayasalarında modern bir refah devletinde olması gereken tüm yasal dayanaklar mevcuttur; ancak kurumsal alt yapısı olan haklar verilmemektedir. Dördüncüsü, söz konusu ülkelerin bir kısmında sosyal refah uygulamaları çok sayıda politik vaatlerin bir parçasıdır (Bonoli, 1997:351).

Ferrera'ya göre Güney Avrupa refah modelinde ikili gelir desteği bulunmaktadır. İkili gelir desteği sisteminde formel işgücüne dahil ayrıcalıklı gruplara yüksek, nüfusun geri kalanına ise çok az ya da düzensiz gelir sağlanmaktadır. Güney Avrupa refah rejiminde; gelir desteğine dayalı aşırılıklar, koruma sistemindeki büyük boşluklar, sağlık hizmetleri alanında evrensel ilkeler üzerine kurulmaya çalışılan bir yapı, refah hizmetlerinin sağlanması noktasında devletin yanında kamu dışı kurum ve kuruluşların varlığı, yardımların seçici bir şekilde

dağıtılması ve belirli kamu refah hizmetlerinin planlaması ve dağıtımında yolsuzluk vardır (Gough, 2006:232).

Öte yandan, Türk refah rejimi ile ilgili yapılan çalışmalarda Türkiye de Güney Avrupa refah rejimi içerisinde sınıflandırılmış ve bu devletlerin refah özellikleri bağlamında ele alınmaktadır (Buğra ve Keyder, 2006:217). Güney Avrupa modeli Türk refah sistemini tartışmak adına çok kullanışlı bir analitik bakış açısını temsil eder. Güney Avrupa refah rejimlerinde kamu hizmetleri, sosyal sigorta ve emeklilik ödenekleri yüksek oranda sunulmaktadır. Diğer taraftan söz konusu refah rejiminin de sosyal güvenliğin geri kaldığı noktalarda sosyal riskler aile kurumu tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca bu refah rejiminde sosyal refah sağlayan kurumlar parçalı bir yapıda ve devletin ağırlığı ekonomik ve sosyal hayatın her noktasında görülebilmektedir.

Güney Avrupa modelinde yüksek bir enformel sektör ile, kendi hesabına çalışanların sayısı kutuplaşmanın varlığına işaretler. Yasadışı faaliyetler, beyan dışı faaliyetler ve enformel ekonomi şeklinde tasnif edilen kayıt dışı ekonominin Türkiye'deki boyutları, kutuplaşma için güzel bir örnektir. 2010 yılında 31 Avrupa ülkesini kapsayan araştırmaya göre, Türkiye kayıt dışılığında %33,5 oranla 4. Sırada yer almaktadır (Önder, 2012:55).

Modelde sağlık sistemi evrensel bir yapıya sahip olmakla birlikte, sadece vergi ile finanse edilmek değil aynı zamanda kamu ve özel sektör karışımından oluşmaktadır. Türkiye'de sağlık alanındaki dönüşümlere bakıldığında, özellikle Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) sonrasında bu durumu anımsatan hamlelerin yapıldığı gözükmektedir. SDP sonrasında, kamu-özel ortaklığının kampüs ve şehir hastanelerin kurulması ile başlaması ve tüm kamu hastaneleri ile SGK'yla sözleşme imzalamış olan özel hastanelerin tüm genel sağlık sigortalılara hizmet vermesinin sağlanması, birer somut örnektir (Yılmaz, 2012).

“Güney Avrupa Refah Devleti Modeli” üzerine çalışan araştırmacılar içinde bu modelin en belirgin özelliğinin piyasa-devlet-aile üçlü kurumu çerçevesinde aile ve akraba ilişkilerinin sıkı ve etkin olması olduğu konusunda bir ön kabul bulunmaktadır. “Aile” neredeyse tek başına bu modelin taşıyıcı unsuru olmakta; modern ve geleneksel olan hemen hemen tüm sosyal sorunlarda (işsizlik, yoksulluk, sosyal dışlanma, muhtaç durumdakilerin –yaşlı, çocuk, engelli- korunması) enformel sektör düzeyinde devletin sosyal politika alanındaki yükünü hafifletmektedir. (Gümüş ve Tatlıyer, 2013). Türkiye'nin refah rejimi önceliği de aile dayanışması üzerinedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'ndaki “aile” vurgusu bu önceliği yansıması açısından dikkate değerdir (Taşçı, 2013:10).

Geç sanayileşmesi ve buna bağlı olarak sosyal korumayı prim esasına dayandırması ile Güney Avrupa ülkeleri ile benzer özelliklere sahip olan Türkiye; işgücü ve istihdam yapısı ile de bu ülkelere benzeşmektedir. İşgücünün cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde Türkiye; Güney-Kuzey ayrımında Güney ülkelerine daha çok benzeşmektedir. Kadınları işgücüne katılması kuzey ülkelerinde %63 dolaylarında iken, güney ülkelerinde bu oran yaklaşık %50 dolaylarında bulunmaktadır. Türkiye’de bu oranın yaklaşık %30 olduğu göz önüne alındığında; Avrupa ortalamasının oldukça altında kadın işgücü oranına sahip Türkiye’nin güney ülkeleri gibi kadın istihdamı konusunda sorun yaşadığı söylenebilir (Tiyek ve Yertüm, 2016:20).

Son olarak, modelde Katolik kilisesinin (dinin) etkisi güçlü şekilde yer almaktadır. Türkiye açısından bakıldığında, gerek bireysel anlamda zekât, sadaka ve diğer usullerle sosyal hizmet ve yardımların gerçekleştirilmesi, gerek sivil toplum kuruluşlarının sosyal yardım ve hizmet faaliyetlerinde “kaynak toplama” yöntemlerinin çoğunluğunun İslam inancına göre işlemesi, gerek belediyelerin ramazan ayı, kurban bayramı ve diğer İslam inancına ait anlayış ve uygulamaları dikkate alarak sosyal hizmet ve yardımlarda yeni modeller geliştirmeleri ve gerekse merkezî yönetimin ilk uygulaması İslam’dan gelen vakıf anlayışını devam ettiren uygulamalara sahip olması, İslam dininin Türkiye’deki sosyal refah alanındaki etkinliğini göstermesi bakımından anlamlıdır (Taşçı, 2013:11).

6. Sonuç

Ekonomik ve sosyal sorunlara ek olarak nüfusun yaşlanması ve doğurganlık oranının düşmesi ile ortaya çıkan demografik değişim tüm dünyada sosyal güvenlik sistemlerinin finansmanında krize sürüklemiş ve sosyal güvenlik sistemlerinde reform yapılması kaçınılmaz bir hal almıştır.

Akademik tartışmalarda Esping-Andersen’in refah devleti modelinde politikaların daha etkin şekilde yürütülmesini sağlayacak reformların istenilen ölçüde gerçekleştirilemediği ifade edilmektedir. Ancak, özellikle Almanya örneğinde istihdam piyasalarında, emeklilik ve bakım sigortası gibi birçok alanda yapılan reformların sonuçları olumlu şekilde alınmaya başlanmıştır. Kıta Avrupası sosyal refah devleti modelinin en önemli temsilcisi olması ve dünyadaki sosyal devletlerin en büyükleri arasında yer alması kuşkusuz sosyal devletin geleceği ile ilgili tartışmalar ve reformların Almanya üzerindeki etkilerinin takip edilmesi açısından önem arz etmektedir. Ülke ekonomisinin büyümeyi sürdürmesi ve son 10 yılda

yürürlüğe konulan çeşitli reformlar bazı sıkıntılara rağmen, sosyal devlet uygulamalarının sürdürülebilir olduğunu göstermektedir (Kol, 2014:20).

Güney Avrupa ülkelerinde, özellikle Yunanistan’da reformların hızlı ve erken uygulanmadığı görülmektedir. 2008 ekonomik kriziyle kötü yönetilen emeklilik sistemiyle ekonomik kriz birleştiğinde acı reçetelerle bu durumu iyileştirmenin o kadar kolay olmadığı görülmüştür. Güney Avrupa refah modeline sahip ülkelerin finansman krizine girmelerinin temel nedenleri arasında, sosyal harcamaların artmasının yanı sıra mali sorumsuzluklarının da olmasıdır. Bu sıkıntıların gelecekte de devam edeceği ve yaşlanmanın yönetilen bir olgu olduğundan hareketle ülkelerin sosyo-ekonomik faktörlerine ve geleneklerine uygun çözümler oluşturması oldukça önemlidir.

Güney Avrupa ülkeleri aralarındaki farklılığa rağmen, demografik gerçekler, ekonomik büyüme, sosyal güvenlik sistemlerinin kurumsal eksikliği gibi benzer sorunlarla karşı karşıyadır. Güney Avrupa Refah Modeli’ne sahip ülkelerin kamu harcamaları hâlen Muhafazakâr ve Sosyal Demokrat Refah Modeli’ne sahip ülkelerin kamu harcamalarından daha az, Liberal Refah Modeli’ne sahip ülkelerin ise üzerindedir. Esasında, Güney Avrupa Refah Modeli’ne sahip ülkelerin kamu harcamalarının fazla olması görünürde sorun teşkil etmese de kamu gelirlerinin düşük olmasından dolayı iktisadi açıdan sağlıklı görünmemektedir. Zira bu ülkelerin harcamaları gelirlerinden çok olduğundan devletin büyüklüğü ya da küçüklüğünün yanında ne kadar verimli oldukları sorununu da beraberinde getirmektedir (Parlak, 2016:136).

Bu refah sistemleri içinde Türkiye’nin yerinin belirlenmesi ayrıca önem arz etmektedir. Çoğu çalışmalarda Türkiye, Güney Avrupa Sosyal Devlet Modeline dahil edilmektedir. Bunun sebebi, Türkiye’nin uyguladığı sosyal politikalar (sosyal yardım ve hizmetlerde dağınık, çok parçalı, aile merkezli yapı gibi) açısından söz konusu model ülkelere benzerlik göstermesidir. Bunun yanı sıra, Türkiye’nin, bu modele giren Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelere yakın sosyo-ekonomik yapısının bulunması ve krize yatkınlığı, bu ülkeler gibi Türkiye’nin de diğer Batılı Avrupa ülkelerine nazaran daha geç modernleşme sürecine girmesi ve kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınamaması gibi benzer sosyo-ekonomik sorunları bulunmaktadır. Bu benzer sorunlar, Türkiye’nin Güney Avrupa ülkelerinin tecrübelerinden yararlanabileceğini göstermektedir.

Türkiye’nin refah rejimi Güney Avrupa modeline yakın özellikler sergilemektedir. Bu özellikler arasında ailenin ve dini kurumların sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanındaki

etkinliği, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, tarım sektöründe çalışanların yoğunluğu belirtilebilir. Bununla birlikte Güney Avrupa ülkeleri vergilerle finanse edilmekte olan sağlık hizmetlerine ulaşmışken, Türkiye’de genel sağlık sigortası ile tüm vatandaşların sağlık güvencesine kavuşması ancak prim ödeme koşulunun yerine getirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda genel sağlık sigortası sistemi vergilerle finanse edilme ilkesine dayanmadığı için kapsamının evrensel olduğundan söz edilememektedir. Prim borcu bulunanlar genel sağlık sigortasından yararlanamamakta ve sağlık hizmetlerine erişememektedirler. Oysa ki, tüm Avrupa ülkelerinde sağlık hizmetlerinin kapsamı evrensel olarak düşünülmektedir.

5510 sayılı Kanunla kademeli bir artışla 2036 yılından itibaren emekli olma yaşı 65’e yükseltilmesi ve kadın-erkek emeklilik yaşının eşitlenmesi kabul edilmiştir. Tamamlanması gereken prim ödeme gün ise, 4/a lılar için 7200 gün ve 4/b ve 4/c çalışanlar için 9000 gün olmuştur. Bu sistemle erken emekliliğin önüne geçilerek daha fazla çalışma ve sigortalıların daha fazla sistemde kalması amaçlanmaktadır (Gökbayrak, 2010: 186). Bu durumda, çalışma süreleri uzadıkça ödenek seviyelerinde düşüş ve gelir eşitsizliği belirginleşecektir.

Güney Avrupa ülkelerinde ve Türkiye’de kamu harcamalarının ve bütçe açıklarının artması sosyal güvenlik sistemlerinin aktüeryal dengelerini altüst etmiştir. Bu durum emeklilik sistemlerini uzun dönemde sürdürülebilmesini zorlaştırmıştır. Bu çerçevede yapılan reformlarla tüm ülkelerde emeklilik yaşı yükseltilirken emeklilik için gerekli prim gün sayısı ise arttırılmıştır. Bu şartlarda emekli olabilenlerin de, emekli olduklarında gelirlerinin yetersiz olacağı ve refah düzeylerinin düşeceği aşikârdır. Sonuç olarak diğer Güney Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de sosyal güvenlik sistemine yönelik reformlarla, yaşlılıkta gelir seviyesinin düşeceği ve 30-40 yıl sonrasında yaşlı yoksullar yaratacağı açıktır.

Kaynakça

Alper Y. (1999). Sosyal Sigortaların Finansmanında Değişiklikler, *Çimento İşverenleri Sendikası SSK.'da Yeniden Yapılanma Semineri*, Antalya.

Alper, Y. (2011). Sosyal Güvenlik Reformu ve Finansmanla İlgili Beklentiler, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, (1).

Binhan, E.Y. (2006). Türk Sosyal Güvenlik Sistemi: Krizler ve Arayışlar (Proje Koordinatör, Esfender Korkmaz), *Sosyal Güvenlikte Yeni Yaklaşım: Bireysel Emeklilik*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2006-21.

Bonoli, G. (1997). Classifying Welfare States: a Two-dimension approach, *Journal of Social Policy*, (26), ss.1351-372.

Briggs, A. (2000). The Welfare State in Historical Perspective, C. Pierson ve F. G. Castles (Ed.). *The Welfare State: A Reader* içinde. USA: Blackwell Publishing, ss.16-29.

Budd, A. ve Campbell, N. (1998). The Role Of The Public And Private Sectors In The United Kingdom The Pension System, *Privatizing Social Security*, ss. 99-134.

Buğra, A. ve Keyder Ç.. (2006). The Turkish Welfare Regime in Transition, *Journal of European Social Policy*, 16(3), ss. 211-228.

Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Carrera, L., M. Angelaki ve D. Carolo. (2009). Structures, Political Competition And Societal Veto Players: The Politics, *The 7th Annual Espanet Conference*, The Future Of The Welfare State. Paths Of Policy Innovation Between Constraints And Opportunities, Urbino, Italy.

Çiçek, S. (2015). Ücret Üzerindeki Mali Yükümlülüklerin İncelenmesi: İngiltere, Almanya, İspanya, Romanya, *Hak-İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, 4(10).

D'iaz-Gim'enez, J. - D'iaz-Saavedra, J. (2016). The Future of Spanish Pensions. <http://www.ugr.es/~julianalbertodiaz/research/PEN33-F12.pdf> (12/04/2014)

Duygulu E. ve Pehlivan P., (2004). *Sosyal Güvenlik Kurumlarının Kaynak Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması, Ankara Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, Yayın No:17.

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, UK: Polity Press.

Featherstone, K.(2005). Soft Co-Ordination Meets Hard Politics: The European Union And Pension Reform İn Greece, *Journal Of European Public Policy*, 12(4).

Ferrera, M. (1996). The “Southern” Model of Welfare in Social Europe, *Journal of European Social Policy*, 6(1), ss. 17-37.

Flora, P. ve Heidenheimer, A. J.. (1981). The Historical Core and Changing Boundariesof the Welfare State, Flora, P. ve Heidenheimer, A. J. (Ed.). *The Development of Welfare States in Europe and America* içinde. New Jersey: The State University.

Fultz, E. ve Ruck, M. (2011). Pension Reform in Central and Eastern Europe: Emerging Issues and Patterns, *International Labour Review*, 140(1).

Garrett, G. ve Mitchell, D. (2001). Globalization, Government Spending And Taxation In The Oecd, *European Journal Of Political Research*, (39).

Glennerster, H. (2000). *British Social Policy Since 1945*, Washington: Blackwell Publishers.

Gough, I. (2006). Güney Avrupa'da Sosyal Yardım, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Ed.). Sosyal Politika Yazıları. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 231-260.

Gökbayrak, Ş. (2010). *Refah Devletinin Dönüşümü ve Özel Emeklilik Programları*, Ankara:Siyasal Kitabevi.

Gümüş, İ. ve Tatlıyer, M. (2013). Güney Avrupa Refah Rejiminin Borç Krizi, *İş Ahlakı Dergisi*, (6), ss. 1-37.

Hayek, F. (2000). The Meaning Of The Welfare State, C. Pierson ve F. G. Castles (Ed.). *The Welfare State: A Reader İçinde.*, Cambridge: Blackwell Publishing.

Hedva, S. ve Ghellab, Y. (2012). The Political Economy of Pension Reforms in Times of Global Crisis: State Unilateralism or Social Dialogue?, *ILO Working Paper No:37*, Genava.

IBFD. European Tax Handbook 2009, (2009). Ed. Juhani KESTI, IBFD Global Tax Series.

Kol, E. (2014). Refah Rejimleri Açısından Sağlık Sistemlerinin Değerlendirilmesi: Güney Avrupa Refah Modeli Ve Türkiye, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (10).

Koray, M. (2005). *Avrupa Toplum Modeli*, İkinci Baskı, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Luhmann, N. (2002). *Refah Devletinin Siyaset Teorisi*. (Medeni Beyaztaş Çev.), İstanbul: Bakış Yayınları.

Maliye Bakanlığı. (2016). *2015 Yılı Genel Faaliyet Raporu*. Ankara.

Metin, O. (2011). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (28), ss. 179-200.

MISSOC Database, (2015). Comparative Tables on Social Protection, European Commission's Directorate-General for Employment, Social Affairs & Inclusion.

OECD (2010). Tax Revenue Trends, 1965-2009, OECD Revenue Statistics 2010, OECD Publishing.

Okur, A.R. (1993). Sosyal Güvenlikte Özerkleştirme (Bağ-Kur Açısından Bir Değerlendirme), Türkiye’de Esnaf ve Sanatkarlar ve Küçük İşletmeler Kesimine Yönelik Sosyal Güvenlik Sisteminin Değerlendirilmesi, Ankara: Tes-Ar Yayınları, No:8.

Önder, M. (2012). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Uluslararası Uygulamalar Işığında Çözüm Önerileri, *Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi*, Maliye Bakanlığı, Ankara.

Özdemir, S. (2004), Refah Devleti ve Üstlendiği Temel Görevler Üzerine Bir İnceleme, AB-Türkiye & Endüstri İlişkileri, (Editör: A. Hekimler), İstanbul:Beta Yayınları, ss. 589-639.

Özdemir, S. (2005), Sosyal Gelişim Düzeyleri Farklı Refah Devletlerinin Sınıflandırılması Üzerine Bir İnceleme, Sosyal Siyaset Konferansları, (Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan Özel Sayısı), (49), İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, ss. 231-266.

Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul: İTO, Yayın No: 2007-57.

Özmen, Z. (2015). Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Mali Krizi ve Çözüm Önerileri, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2015.

Parlak, N. (2016). Güney Avrupa Rejiminde Emeklilik Sistemleri: Mukayeseli Bir Analiz, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (Issn: 2146-3417) 5(1).

Pierson, C. (1998). *Beyond the Welfare State: The New Political Economy of Welfare*, 2nd ed., Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Saltman R., Busse R. ve Figueras J., (2004). *Social Health Insurance Systems in Western Europe*, Open University Press.

Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Sayıştay Başkanlığı, (2016). Sosyal Güvenlik Kurumu Sayıştay Denetim Raporu, Ankara.

Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, (2012). Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik, Ankara.

Sözer, A. N. (1994). *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, Ankara: Kamu-İş Yayınları.

Leibfried, S. (1993). *Towards a European Welfare State*, New Perspectives on the Welfare State in Europe, (Ed.: C. Jones), London: Routledge Press, 133-143.

Ssa, Historical Background And Development Of Social Security <http://www.ssa.gov/history/briefhistory3.html> (10/12/2012)

Taşçı, F. (2013). Refah Devleti Modelleri İçinde Türkiye'nin Pozisyonu: Yaşlı Algısı Üzerinden Değerlendirmeler, *İnsan ve Toplum Dergisi*, 3(5),ss. 5-35.

Toprak, D. (2015). Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devletleri Üzerine Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), ss. 151-175.

Titmuss, R. (1958). *Essays on the Welfare State*, London: Allen and Unwin Publications.

Tiyek, R. ve Yertüm, U. (2016). Güney Avrupa Refah Rejimi Bağlamında Türkiye: Bir Değerlendirme, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (1), ss.26-51.

Tuncay, A. C. (2000). Genel Çizgileriyle 4447 sayılı Kanun, *Çimento İşveren*, 14(1).

Tuncay, A.C. ve Ekmekçi, Ö. (2012). *Sosyal Güvenlik Hukuku'nun Esasları*, İstanbul: Beta Yayınevi, 15. Bası.

Tügen, K. (1995). Türkiye'de 1980 sonrası Sosyal Güvenlik Kurumlarının Mali Yapısı ve Gelişimi, *X.Türkiye Mali Sempozyumu*, Silifke 14-18 Mayıs 1994, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayını.

Wendt C., FrisinaL., ve Rothgang H., (2009). Healthcare System Types: A Conceptual Framework for Comparison, *Social Policy & Administration*, 43(1), ss. 70-90.

Yılmaz, V. (2012). Türkiye'de Sağlık Sisteminin Dönüşümü: Fırsatlar ve Tehditler. spm.ku.edu.tr/sunumlar/yilmaz.ppt (10 Aralık 2016).

MENÂSİK-İ HACC ADLI ESERDE BİRLEŞİK FİLLER

Yrd. Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK
Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
serhat.kucuk@kocaeli.edu.tr

Tarık ÇELİK
Karabük Mimar Sinan Ortaokulu (Türkçe Öğretmeni)
tarik.celik78@gmail.com

Özet

Menâsik-i Hacc adlı eser Sümbül Sinâneddin Yûsuf bin Yakûb (ö. Miladi 1581) tarafından yazılmış fikhî bir eserdir. Telif tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte müellifin ölüm tarihinden hareketle XVI. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. Eser İslam dininin beş farz ibadetinden biri olan hac ibadetinin gereklerini konu almıştır. Bu ibadetlerin yapılması esnasındaki uygulamaları farz, vacip, sünnet, müstehap, mekruh, haram gibi fikhî kavramlar çerçevesinde ele alarak hükümler ortaya koymuş ve bazı dua metinlerine yer vermiştir. İnsanların ibadet hayatına hitap etmesi açısından günlük hayatta kullanılabilirliği olan bir eserdir. Bu yönü de eseri incelemeye değer kılan bir husustur. Eseri önemli kılan bir başka husus da Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi özellikleri taşımasıdır. Bu çalışmada *Menâsik-i Hacc* adlı eserdeki birleşik fiiller değerlendirilmiş ve bu alanda araştırma yapanlar için kaynaklık etmesi amaçlanmıştır. Birleşik fiiller, isim/sıfat ve yardımcı eylemlerin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller: karmaşık fiiller, bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller: tasvir fiilleri olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. İncelediğimiz eserde isim ve yardımcı eylemlerle kurulan birleşik fiillerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir. Türkçede yabancı kökenli isimlerin fiilleşmesinde birleşik fiillerden yararlanılmaktadır. İncelemeye konu olan eserde de isim görevindeki kelimelerin Arapça kökenli olduğu belirlenmiştir. Bu yolla yabancı kelimeler fiilleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Menâsik-i Hacc*, Sümbül Sinâneddin Yûsuf bin Yakûb, Klasik Osmanlı Türkçesi, XVI. yüzyıl, birleşik fiil

COMPOUND VERBS IN MENÂSİK-İ HACC

Abstract

The work called *Menâsik-i Hacc* is an Islamic Jurisprudence (fiqh) work written by Sunbul Sinâneddin Yûsuf bin Yakûb (Death. A.D. 1581). Although the exact date it was written is not known, it can be assumed that was written in the 16th (XVI) century based on the writer's date of death. This work discusses the requirements of pilgrimage, one of the Five Pillars of Islam. It deals with the practices done during those prayers within the framework of Fiqh Concepts such as fard, wajib, sunnah, mustahab, makrooh, haram, it presents judgments and includes some prayer texts. Given that it refers on religious life of people, it is a work that can be used as a guide in daily life. This aspect also makes the work worth examining. Another aspect that makes the work important is that it has features of the transitional period from Old Anatolian Turkish to Classical Ottoman

Turkish. In this article, the compound verbs of the work *Menâsik-i Hacc* were analysed in order to be used as a resource for the ones doing studies in this field. Compound verbs were examined under three categories: compound verbs that occur when noun/adjective or auxiliary verbs combine, compound verbs where on one side there is verbal-adjective and on the other side there is an auxiliary verb: complex verbs, compound verbs on where one side there is verbal-adverb and on the other side there is verb: descriptive verbs. It was observed that the compound verbs formed with nouns and auxiliary verbs are predominant in the work examined. Compound verbs are used in Turkish to verbify the nouns of foreign origin (compound verbs are used in Turkish to form a verb from a noun of foreign origin). It was determined in the work examined (in this work) that the noun words are of Arabic origin. This way, the words of foreign origin have been verbified.

Key Words: *Menâsik-i Hacc*, Sunbul Sinâneddin Yûsuf bin Yakûb, Classical Ottoman Turkish, XVI. century, compound verb, complex verb

1. Giriş

Hac ibadeti Müslüman milletlerin edebiyatlarında çeşitli yönleriyle yer bulmuştur. Türk edebiyatında, özellikle divan edebiyatında ve dinî-tasavvufî edebiyatta bir mazmun olarak yer almış ve bu konuda müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Burada hac ibadetinin cereyan ettiği Mekke ve Harem-i Şerif ile civarındaki Arafat, Mina, Müzdelife gibi hac farızasının yapıldığı mekânlar, Mekke ve Medine’de ziyaret edilen önemli yerler anlatılmıştır. Hac ibadetini konu alan metinler genel olarak “menâzil-i hac” ve “menâsik-i hac” adı altında iki gruba ayrılmıştır. Menâzil-i hac türündeki hac seyahatnamelerinde gidilen konaklardan bahsedilir, menâsik-i hac eserlerinde ise haccın şartları konu edilir (Yaran 1996: 412). Osmanlı döneminde birçok manzum ve mensur hac seyahatnamesi yazılmıştır. Bu eserler; hac el kitabı, rehber nitelikli, hatıra ve rapor nitelikli ve edebî hac seyahatnameleri olarak gruplandırılmıştır (Coşkun, 2002: 6). Bu kitapların Türk edebiyatında bilinen en eski örneği, Ahmed Fakîh’in (ö. 14. yy.) hacca gidip seyahatini kaleme aldığı *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi’ş-Şerîfe* adlı manzum eseridir. Gubârî (ö. 1566), Nâlî (ö. 1675), Seyyid Hasan Rızâ’î (ö. 17. yy.) ve Abdurrahman Hibrî (ö. 1676) manzum olarak hac seyahatnamesi yazan müelliflerdendir. Nâbî’nin (ö. 1712) *Tuhfetü’l-Harameyn*’i bu alanda yazılmış önemli mensur eserlerdendir. Ayrıca Evliya Çelebi, *Seyahatname* isimli eserinin 9. cildinde hac yolculuğunu anlatmaktadır. Bu metinler hacı adayları ve hac rehberleri için önemli bir kaynak olmuştur. Manzum hac seyahatnamesi kaleme alan yazarlardan biri de 18. asırda yaşamış Cûdî mahlaslı bir şairdir (Koyuncu, 2017: 180).

Menâsik-i Hacc adlı eser yazıldığı yüzyıl itibarı ile Klasik Osmanlıca dönemine ait bir eserdir. Müellifi Sünbül Sinâneddin Yûsuf bin Yakûb’dur. Doğum tarihi ile ilgili bir bilgiye

ulaşılamamakla birlikte Hicri 989 / Miladi 1581 ölüm tarihi olduğu kitap künyesinde belirtilmiştir. Hayatı hakkında fazlaca bilgiye ulaşılamamış ancak Yavuz Sultan Selim döneminin âlimlerinden Halvetiyye tarikatının Sünbüliyye kolunu kuran Sünbül Sinan Hazretleri'nin talebelerinden Yakub Efendi'nin oğlu olduğu bilinmektedir. I. Süleyman'ın sadrazamlarından Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Ağa'nın İstanbul'un Balat semtinde yaptırdığı tekkede ilim ve irşad faaliyetleri yürütmüştür. Yûsuf Sinâneddin Efendi musiki, müfessirlik ve vaazlarıyla tanınmıştır. Yûsuf Sinâneddin Efendi'nin *Menâsik-i Hacc* eserinden başkaca *Tezkire-i Halvetiyye*, *Tenbîhü'l-gabî fi rü'yeti'n-nebî*, *Tadlîlü't-te'vîl ve Risâletü'l-hakîka li-tâlibi'l-îkân* gibi eserleri mevcuttur (Yücer, 2010: 137).

Menâsik-i Hacc adlı eserin nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser tamamen nesir olarak ve Türkçe yazılmış, ibadetle alakalı olması açısından yer yer Arapça bölümlere yer verilmiştir. 51 varak ve 15 sayfadan oluşan eser Kültür Bakanlığı yazma eserler sisteminde 19 Hk 1539 arşiv numarası ile kayıtlıdır. 190x140-155x185 mm. ebatlarında olup; sırtı siyah, üzeri kahverengi meşin kaplı mukavva ciltlidir. İç kapakta H. 1296 tarihli Çorum Müftüsü Ahmet Feyzi'ye ait vakıf mührü vardır. Harekeli nesih ile yazılmıştır.

Eserin yazılış amacı İslam dininin beş farz ibadetinden biri olan hac ibadetiyle ilgili gerekleri (farz, vacip, sünnet) bildirmektir. Müslümanların inanç dünyasındaki ibadetlerin uygulamalarını içermesi bakımından önemli bir eserdir. Bu eseri önemli kılan diğer bir husus da Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi eseri olmasıdır. Taşıdığı dil özellikleri bakımından hem Eski Anadolu Türkçesi özellikleri hem de Klasik Osmanlı Türkçesi özellikleri taşımaktadır.

Bu çalışmadaki amacımız "*Menâsik-i Hacc*" adlı eserde geçen birleşik fiillerin oluşum şekillerini ortaya koyarak dönemin dil özelliklerine bir ışık tutmaktır.

2. Birleşik Fiillerin Tanım ve Tasnifi

Fiiller hakkında en kabul gören tanım "hareket, oluş ve tavır bildiren sözler" olmasıdır (Hacıeminoğlu, 1991: 12). Yapı bakımından yapılan sınıflandırmada karşımıza çıkan birleşik fiiller ise bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleri olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2009: 150).

Birleşik fiil olarak adlandırılan kategori kimi dil bilimcilerce Türkçenin en tartışmalı konuları arasında değerlendirilmiş ve bu tartışmaların çözümüne yönelik değerlendirmeler zaman zaman yapılmıştır. Tartışmalar en başta "birleşik fiil" in terim olarak ifade ettiği anlam üzerinde kendini göstermektedir. "Birleşik fiil" kavramının yerine "fiil öbeği" teriminin daha yerinde olduğu tespiti üzerinde tartışılması gereken bir husustur (Delice, 2017: 34).

Birleşik fiil kavramı üzerinde gelişen bir diğer tartışma alanı birleşik fiil çeşitleri ve birleşik fiilin sınıfları ile ilgilidir. Dil bilimcilerce birleşik fiiller birbirinden farklı kategorilerde sınıflandırılmıştır.

J.Deny, *Türk Dili Grameri* adlı eserinde et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-, olun- gibi yardımcı fiiller ile oluşan fiillere mürekkep fiil adını verir. Partisip ve gerundiumlarla yapılan fiil+fiil şeklindeki birleşik fiillere ise karmaşık fiil adını verir.(Deny, 1941: 476-479)

Ergin, birleşik fiili bir yardımcı fiil ile bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu olarak tanımlar. Birleşik fiilleri isim unsurundan sonra gelen et-, ol-, eyle-, bulun-, yap- yardımcı fiilleri ile yapılan birleşik fiiller ve fiil+vokal gerundiumdan (nadiren -ıp, -ip) sonra gelen bil-, ver-, gel-, gör-,dur-, kal-, yaz-, koy- gibi fiiller ile yapılan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırır (Ergin, 1994: 388-389).

Banguoğlu, birleşik fiil tabanlarını üçe ayırmaktadır: a) Zarf-fiil öbeği kalıbında olanlar b) Çekim öbeği kalıbında olanlar c) Bağlam öbeği kalıbında olanlar (Banguoğlu, 1959: 310-318).

Talat Tekin, birleşik fiilleri bir ad ya da sıfat ile bol-, kıl-, kış- yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiiller ve bir eylem zarfı ile onu izleyen tasviri fiillerden oluşan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırır (Tekin, 2000: 99).

Ercilasun, birleşik fiilleri kelime grubu olarak görmüş, kelime gruplarında esas olanın anlamca bir bütünlük oluşturmak olduğunu belirtmiştir. Birleşik fiilleri bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim+yardımcı fiil), iki tarafı da fiil olan birleşik fiiller (fiil + fiil) olarak ikiye ayırır (Ercilasun, 1984: 45-51). Ercilasun'un bu görüşünü destekleyen başka görüşler de bu alanda ortaya konmuştur. Demirci, *Eski Türkçede Fiiller* adlı kitabında birleşik fiillerin tıpkı "*fotoğraf makinesi, bilgisayar*" örneklerindeki gibi kelime grubu olduğunu, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu bildirmek üzere bir araya gelerek tek bir kelime gibi muamele görmeleri gerektiğini ifade etmektedir (Demirci, 2016: 509)

Eski Türk Dili alanında önemli çalışmaları olan Alman dil bilimci Türkolog Annemarie von Gabain Eski Osmanlıca olarak tanımladığı Eski Anadolu Türkçesi olarak da bilinen dönemde oldukça yaygın olan; ancak günümüzde yerini bazı nominal şekillere bırakan üç tür birleşik fiilden bahseder. Bunlar: I. Esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden, II. Bir esas fiil ile bir deskriptif(tasvir edici, betimleyici) fiilden, III. Bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelebilir (Gabain, 1988: 17).

Korkmaz ise birleşik fiilleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

- a. Bir yanı isim bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller
- b. Bir yanı zarf - fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller
- c. Yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiiller
- d. Zarf-fiil eki yardımıyla iki fiilin birleşmesiyle kurulmuş birleşik fiiller
- e. Anlamca kaynaşmış (deyimleşmiş) birleşik fiiller (Korkmaz, 2009: 150-152).

3. Menâsik-i Hacc'da Birleşik Fiiller

Bu çalışmada *Menâsik-i Hacc* adlı eserdeki birleşik fiiller; isim / sıfat ve yardımcı eylemlerin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller (karmaşık fiiller) ve bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller (tasvir fiilleri) olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

3. 1. İsim / Sıfat ve Yardımcı Eylemlerin Birleşmesiyle Oluşan Birleşik Fiiller

Sıfat veya isim görevindeki kelimelerin yardımcı fiiller (et-, ol-) veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan fiillerle (bul-, bulun-, buyur-, eyle-, kıl-, yap-) birleştirilmesi yoluyla kurulur (Korkmaz, 2009: 150). Bu yapı daha çok Arapça kelimeleri fiilleştirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Bu fiillerin bir özelliği de kelimelerin ayrı ayrı mana taşımamaları, kaynaşarak yeni bir mana kazanmalarındır. Fakat bu durum her zaman için geçerli değildir. Bazen mana tamamen kaybolduğu gibi bazen de birinin manası ortadan kalkar (Timurtaş, 1977: 141). Günümüz Türkçesinde de sık kullanılan isim / sıfat ve yardımcı eylemlerin birleşmesiyle oluşan birleşik fiil çeşidine, incelemeye konu olan eserde de çok miktarda rastlanmıştır.

3. 1. 1. it- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller

→ aḥz it- (11b/04) "almak"; 'avdet it- (29a/05) "geri dönmek"; āzād it- (31b/14) "serbest bırakmak"; pāk it- (11b/08) "temizlemek"; berī it- (3b/06) "uzak kılmak"; ceḥr it- (39a/06) "Sesi yükseltmek"; cem' it- (10a/11) "Toplama, bir araya getirme"; cidāl it- (15b/05) "Kavga etmek"; cimā' it- (2a/04) "Cinsi münasebette bulunmak"; def' it- (28b/12) "uzaklaştırmak"; delālet it- (25a/04) "Delil olmak"; devr it- (28a/13) "Bir şeyin çevresinde dolaşmak"; devrān it- (27b/15) "Halka şeklinde dönerek zikretmek"; du'ā it- (26a/09) "Allah'a yakarmak"; edā it- (3a/11) "Yerine getirmek"; ekil it- (24a/02) "Yemek"; emr it- (15b/01) "Buyruk vermek"; eżā it- (27b/02) "Sıkıntı vermek"; fāsīd it- (13b/04) "Bozmak"; faşl it- (34a/05) "Bölmek"; feryād it- (39b/06) "Bağırarak"; fevt it- (26b/09) "Elden çıkarmak"; figān it- (39b/03) "Bağırıp haykırmak"; ğalaş it- (34a/03) "Hata etmek"; ğusl it- (11b/10) "Boy abdesti almak"; ğac it- (1a/07) "Hac farızasını yerine getirmek"; ğacamat it- (15b/15) "Hacamat yaptırmak"; ħarc it- (14a/13) "Harcamak"; ħavf it- (19b/11) "Korkmak"; ğazer it- (17a/010) "Çekinmek"; ğāzır it- (17a/06) "Hazırlamak"; ğıfz it- (11b/02) "Korumak"; hıbe it- (5a/11) "Karşılıksız vermek"; hıle it- (5a/10) "aldatmak"; ħızmet it- (14a/13) "Başkasının işini görmek"; ğurmet it- (10b/14) "Saygı göstermek"; ħurūc it- (41a/05) "Çıkmak"; işlāĝ it- (14b/02) "Düzeltilmek"; işşibā' it- (10a/08) "Sağ omzu açık bırakmak"; i'āde it- (7b/06) "Tekrar yapmak"; ibā it- (6b/04) "Çekinmek"; 'ibādet it- (42a/04) "Allah'ın emirlerini yerine getirmek"; ibtidā it- (8b/08) "Başlamak"; içtināb it- (15a/09) "Sakınmak"; iĝvā it- (39b/07) "Ayartmak"; ihzār it- (47b/01) "Hazırlamak"; iķāmet it- (41b/15) "Yerleşmek"; iķtidā it- (38a/07) "Uymak"; inād it- (6b/06) "Israr etmek"; irsāl it- (29a/04) "Göndermek"; isāl it- (7b/07) "Ulaştırmak"; istiĝfar it- (28a/07) "Tövbe etmek"; istilām it- (16b/06) "Hacer-i Esved'i öpmek veya ona el sürmek"; işāret it- (15b/01) "Belirtmek"; i'tibār it- (18b/03) "Önem vermek"; itmām it- (30a/05) "Tamamlamak"; izāle it- (22a/02) "Gidermek"; ķabūl it- (40b/01) "(Allah) Katında makbul saymak"; ķaşd it- (1b/07) "Bir amaç güderek bir işe girişmek"; ķaş' it- (27a/03) "Yol almak"; ķatı it- (10b/02) "Çok yapmak"; ķazā it- (3b/05) "Yerine getirmek"; kifāyet it- (5b/08) "Yetinmek"; ķurbān it- (7b/08) "(Bir hayvanı) Kurban niyetiyle kesmek"; livata it- (22b/10) "Eşcinsel ilişkide bulunmak"; men' it- (17a/01) "Yasaklamak"; meşy it- (11b/05) "Yürümek"; meyl it- (11a/01) "Yönelmek"; muttaşıl it- (34a/05) "Birleştirmek"; mütala'ā it- (3b/02) "Tetkik etmek"; nażar it- (2b/03) "Bakmak"; nedāmet it- (50b/06) "Pişman olmak"; nidā it- (49b/03) "Seslenmek"; niyet it- (3a/05) "(Bir şeyi yapmayı) Zihinde tasarlamak"; pāk it- (45a/14) "Temizlemek"; pāre it- (42b/01) "Parçalamak"; rāzı it- (42b/11) "Kabul ettirmek"; red it- (14a/01) "Geri çevirmek"; ref' şavt it- (16a/14) "Sesini yükseltmek"; reml it- (10a/07)

"Gelecekte haber vermek"; remy it- (42b/02) "Atmak, fırlatmak"; rücu' it- (1b/12) "Geri dönmek"; şabr it- (6b/08) "Tahammül göstermek"; şadağa it- (3a/13) "Sadaka olarak vermek"; şarf it- (3a/12) "Harcamak"; sa'y it- (7b/04) "Safâ ile Merve arasında süratle gidip gelme"; secde-i şükür it- (47a/10) "Şükür secdesi yapmak"; sefer it- (16b/11) "Yolculuk yapmak"; selâm it- (49b/13) "Selâmını bildirmek"; šenâ it- (25b/03) "Övmek"; setr-i 'avret it- (8a/15) "Vücuttaki mahrem yerleri örtme"; setr it- (16a/09) "Örtmek, gizlemek"; suâl it- (25b/04) "Sormak"; şefa'ât it- (27a/12) "Şefâatte bulunmak"; şükr it- (9b/11) "Teşekkür etmek"; ta'accüb it- (39b/12) "Şaşırarak"; ta'aqqul it- (17a/04) "Akıl etmek"; tabi' it- (45b/03) "Boyun eğdirmek"; talep it- (1b/12) "İstemek"; ta'lîm it- (17a/03) "Öğretmek"; tamâm it- (22a/14) "Tamamlamak"; taşadduğ it- (3a/13) "Sadaka vermek"; şavâf it- (8b/06) "Kutsal sayıp etrafını dolaşmak"; şavâf-ı kıdüm it- (27a/02) "Mekke'ye dışarıdan gelenlerin Kâbe'yi ilk kez tavaf etmeleri"; şavâf-ı vedâ' it- (8a/05) "Mekke'den ayrılmadan önce Kâbe'yi tavaf etmek"; şavâf-ı ziyâret it- (9a/15) "Kurban Bayramı'nın ilk günü tavaf etmek"; tazarru' it- (42b/11) "Yalvarmak"; ta'zîm it- (40a/13) "Yüceltmek"; tecâvüz-i mîkât it- (10b/13) "Mikat sınırlarını geçmek"; tecâvüz it- (11a/03) "Haddi aşmak"; tecdîd-i vuzû' it- (30a/07) "Abdest yenilemek"; tedâhül it- (19b/04) "İç içe geçirmek"; tedârik it- (1b/12) "Hazırlamak"; te'hîr it- (5b/02) "Ertelemek"; teğaddüm-i imâm it- (9a/01) "İmamın önün geçmek"; tekbîr it- (42b/10) "Allâhu ekber demek"; telbiye it- (7a/06) "Lebbeyk Allâhümme lebbeyk demek"; temlik it- (24a/13) "Sahiplenmek"; terk it- (1b/02) "Bırakmak"; tertîb it- (9a/07) "Düzenlemek"; teslim it- (24a/14) "Bir şeyi verilmesi gereken yere vermek, bırakmak"; tesmiye it- (38b/14) "İsimlendirmek"; tevbe it- (3b/04) "İşlediği bir hatâyı bir daha yapmamaya karar vermek"; teveccüh it- (4b/12) "Yönelmek"; teyemmüm it- (4b/06) "Toprakla abdest almak"; tıraş it- (11b/09) "(Birinin) Saç, sakal, bıyık veya saçlarını kesmek"; ticâret it- (3b/08) "Alışveriş yapmak"; 'umre it- (7b/03) "Umre yapmak"; vağy it- (28b/10) "Allah'ın peygamberine hükümlerini bildirmesi"; vağfe it- (7a/07) "İbadet amacıyla Arafat'ta beklemek"; vaşiyet it- (14a/15) "Vasiyette bulunmak"; vefât it- (15a/01) "Ölmek"; zarar it- (36a/09) "Zararı dokunmak"; zikr it- (35b/12) "Anmak"; ziyâfet it- (14a/09) "Şölen vermek"; ziyâret it- (43b/03) "Ziyarete bulunmak"; žuhûr it- (42b/03) "Ortaya çıkmak".

3. 1. 2. eyle- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller

→ delâlet eyle- (15b/02) "Delil olmak"; farz eyle- (1b/01) "Farz kılmak"; ğazer eyle- (3a/07) "Sakınmak"; i'âde eyle- (8a/13) "Tekrar yapmak"; irtikâb eyle- (15b/08) "Kötü bir iş yapmak"; kıtl eyle- (25a/06) "Öldürmek"; kıyâs eyle- (5b/15) "Karşılaştırmak"; murâd eyle- (11b/07) "Dilemek, istemek"; müdâvemet eyle- (35a/10) "Devam etmek"; niyyet eyle-

(12a/14) "Karar vermek"; te'ḥîr eyle- (44b/04) "Ertelemek"; terk eyle- (9b/12) "Bırakmak"; teslim eyle- (25b/07) "Emanet etmek"; vaḳfe eyle- (8a/01) "Arafat'ta beklemek"; źebğ eyle- (9a/14) "Kesmek"

Menâsik-i Hacc adlı eserde et- / eyle- fiillerinden en çok "it-" fiili birleşik yapı oluşturmak için kullanılmıştır. 130 adet it- fiili, 15 adet "eyle-" fiiline rastlanmıştır. Bunlardan 5 birleşik fiilin aynı zamanda hem it- hem de eyle- yardımcı fiilleriyle kurulmuş şekillerine rastlanmıştır. Bu fiiller aynı anlama karşılık gelmeleri sebebiyle eş değer birleşik fiil olarak da adlandırılabilir (Yıldız 2010: 678-706).

Metinde hem it- hem eyle- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere de rastlanmıştır:

delâlet it- (25a/04) / eyle- (15b/02)	i'âde it- (7b/06) / eyle- (8a/13)
te'ḥîr it- (5b/02) / eyle- (44b/04)	teslîm it- (24a/14) / eyle- (25b/07)
vaḳfe it- (7a/07) / eyle- (8a/01)	

3. 1. 3. ol- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller

→ 'âciz ol- (6a/03) "Gücü bir işe yetmemek"; afakî ol- (8a/04) "Rastgele olmak"; âgâh ol- (1b/05) "Haberdar olmak"; âḳce-i zâmin ol- (14a/11) "Parayı ödeyen olmak"; a'mâ ol- (6a/05) "görmez olmak"; âsân ol- (13b/10) "Kolay olmak"; âsî ol- (6b/07) "Başkaldırmak"; âyân ol- (26a/14) "Ortaya çıkmak"; 'ayıpsız ol- (23a/08) "Kusuru olmamak"; âzâd ol- (7a/02) "Serbest kalmak"; bâliğ ol- (7a/01) "Ergenliğe girmek"; bâşıl ol- "Geçersiz, hükümsüz olmak" (4b/13); belâ ol- (39b/05) "Sıkıntı vermek"; beşâret ol- (1b/13) "Müjde verilmek"; câiz ol- (2b/11) "İslam dinine göre uygun olmak"; cem' ol- (36a/12) "Toplanma"; dâḥîl ol- (26a/13) "Girmek"; def' ol- (15b/09) "Savmak, uzaklaştırmak"; dem ol- (9b/09) "Kurban olmak"; edâ ol- (7b/08) "Yerine getirilmek, yapılmak"; ef'âl ol- (35b/10) "Faziletli olmak"; ehem ol- (42b/13) "Çok önem arz etmek"; ehem-i mühim ol- (26a/11) "Çok daha önemli olmak"; fâḳir ol- (24b/11) "Muhtaç duruma gelmek"; fâriğ ol- (27b/14) "Vazgeçmek"; farz ol- (1b/08) "Allah tarafından emredilmek"; fasid ol- (9b/12) "Bozulmak"; fevt ol- (11b/13) "Elden çıkmak"; ġâib ol- (14b/14) "Kaybolmak"; ġanı ol- (23b/04) "Zengin olmak"; ġunahkâr ol- (5b/03) "Günah işlemek"; ġâcetlik ol- (23a/12) "İhtiyaç için olmak"; ġelâl-i şayib ol- (39b/09) "Temiz ve helal olmak; ġelâl ol- (15b/10) "Helal olmak"; ġâlî olma- (27a/05) "O şaysız olmamak"; ḥâlğ ol- (28a/12) "Yaratılmak"; ġarâm ol- (3a/01) "Dini kurallar açısından yasak olmak"; ḥâşıl ol- (3a/03) "Ortaya çıkmak"; ġâzır ol- (2b/05) " Hazır durumda olmak"; helâk ol- (20b/15) "Yok olmak"; ġesâp ol- (5b/10) "Hesaplanmak"; ırağ ol- (14b/09) "Uzak olmak"; ızdırâb ol- (4a/14) "Acı verici olmak"; ibtidâ ol- (44a/12) "Başlamak"; iḳâmet ol- (26b/08)

"Bir yerde yerleşip oturmak"; isāl ol- (15a/03) "Yerleşmek"; izdihām ol- (27b/01) "Yığılmak, kalabalıklaşmak"; kı̄abil ol- (50b/06) "Mümkün olmak"; kı̄adir ol- (20a/07) "Gücü yetmek"; kaim ol- (13b/01) "Ayakta durmak"; kāmīl ol- (10b/05) "Tam olmak"; kı̄arīb ol- (41a/01) "Yakın olmak"; kı̄ārīn ol- (18b/11) "Hac ile umreyi beraber yapmak"; kı̄arż ol- (3a/10) "Ödünç olmak"; kötürüm ol- (6a/04) "Yürüyemez olmak"; kı̄ul ol- (21a/07) "Hükümü altında olmak"; lāzım ol- (5a/08) "Gerekmek"; ma-i muqayyed ol- (5a/12) "Kullanımı belli şartlarla kayıtlı olan su"; mağfīret ol- (45a/02) "Affolmak"; mağfūr ol- (35a/12) "Affedilmiş olmak"; maḥlūt ol- (15b/13) "Karıştırılmak"; mağrūm ol- (1b/06) "Nasipsiz kalmak"; maḥşūs ol- (23b/01) "Özgü olmak"; mağv ol- (31b/15) "Yok olmak"; maḳbūl ol- (2b/08) "Kabul görmek"; mālik ol- (17b/05) "Sahip olmak"; ma'lūm ol- (41b/03) "Bilinmek"; mānī' ol- (29a/08) "Engel olmak"; marīz ol- (4b/02) "Hasta olmak"; mebrūr ol- (18b/10) "Kabul olmak"; mekrūh ol- (27b/01) "Mekruh olmak"; memnu' ol- (11b/05) "Yasaklanmak"; men' ol- (1b/04) "Yasaklanmak"; merdūd ol- (42b/03) "Reddedilmek"; meşğūl ol- (32a/05) "İlgilenmek, alâkadar olmak"; meşhūr ol- (49b/12) "Tanınmak, bilinmek"; mezkūr ol- (11b/11) "Zikredilmek"; muğāyir ol- (19b/05) "Aykırı olmak"; muḥayyer ol- (13b/08) "Seçmekte serbest olmak"; muḥīt ol- (12a/04) "Kapsayıcı olmak"; muğrīm ol- (19b/10) "İhramlanmak"; muḳārīn ol- (3b/10) "Erişmek, ulaşmak"; murād ol- (45b/05) "İstemek"; murdar ol- (25a/05) "Kirlenmek"; mużtar ol- (18a/01) "Çaresiz kalmak"; müfred ol- (8b/11) "Sadece hacca niyetlenerek hac yapmak"; münḳalīb ol- (6a/13) "Değişmek"; mürtet ol- (7a/03) "Dinden dönmek"; müsāfir ol- (4b/13) "Yolcu olmak"; müstehāb ol- (13a/03) "Müstehap olmak"; müsteğāḳ ol- (6b/08) "Hak etmek"; müşterek ol- (23a/12) "Ortak olmak"; mütemetti' ol- (9a/12) "Temettü hac yapmak"; müyesser ol- (35b/04) "Nasip olmak"; nāḳıṣ ol- (16a/12) "Eksik olmak"; nā-meşrū' ol- (2b/07) "Şeriata uygun olmamak"; naşrānī ol- (1b/03) "Hristiyan olmak"; nażar ol- (23b/11) "Bakılmak"; nāzil ol- (27a/06) "İnmek"; necis ol- (29a/08) "Pislenmek"; nef'i ol (36b/02) "Faydası olma"; noḳşān ol- (20b/01) "Eksik olmak"; pāk ol- (2a/04) "Temizlenmek"; ref' ol- (31b/10) "Yükselmek"; revān ol- (10b/03) "Akıp gitmek"; ri'āyet ol- (3a/05) "Uymak"; şāfī ol- (45b/02) "Saf olmak"; sağ ol- (5b/15) "Yaşamak"; şāğīb-i 'özü ol- (30a/06) "Dinen özür sahibi olmak"; şāğīğ ol- (12a/05) "Doğru olmak"; şāim ol- (17b/01) "Oruçlu olmak"; şāḳıt ol- (2b/12) "Hükümsüz olmak"; sākin ol- (34b/14) "Bir yerde yerleşmek"; saḳıṣ ol- (29a/03) "Sessiz olmak"; şayd ol- (15b/04) "Kurban olmak"; suāl ol- (3b/12) "Sorulmak"; sūnnet ol- (45a/09) "Sünnet olmak"; şāhid ol- (13a/15) "Tanık olmak"; şarş ol- (23b/06) "Bir şeyin olması için gerekli olmak"; şūpheli ol- (3a/09) "Şüpheli uyandırmak"; tābi' ol- (45b/05) "Uymak"; şāhir ol- (8b/01) "Temiz olmak"; tamām ol-

(28a/14) "Eksiksiz olmak"; ta'zīm ol- (10b/09) "Yüceltilmek"; tebdīl ol- (2b/06) "Değiştirmek"; te'hīr ol- (9a/05) "Ertelenmek"; telbiye ol- (44a/13) "Telbiyenin söylenmesi"; teraġġum ol- (1a/08) "Affedilmek"; tıraş ol- (9a/14) "Merhamet edilmek"; şüş ol- (16a/10) "Rastlamak"; 'uryān ol- (16a/07) "Çıplak olmak"; vācīb ol- (5b/07) "Vacip olmak"; vāki' ol- (25b/01) "Meydana gelmek"; vāriś ol- (14b/10) "Mirasçı olmak"; vāşıl ol- (43a/08) "Ulaşmak"; vaz' ol- (10b/06) "Koyulmak"; yekpāre ol- (12a/10) "Tek parça olmak"; zāil ol- (6a/05) "Yok olmak"; zāmin ol- (13b/04) "Kefil olmak"; zarar ol- (18a/05) "Zarar görmek"; zīkr ol- (15b/07) "Anılmak"; ziyāde ol- (20b/09) "Fazla olmak"

3. 1. 4. kıl- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller

"kıl-" yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiile metinde iki kelimedede rastlanmıştır:

→ namaz kıl- (4a/01) "Namaz ibadetini yerine getirmek"

→ rāzı kıl- (42a/06) "Kabul ettirmek"

Bu ikisinden "namaz kıl-" birleşik fiili 29 yerde geçmekte, "rāzı kıl-" ise bir yerde geçmektedir. "Namaz kıl-" birleşik fiilin çok sayıda kullanılmasının temelinde metnin fihhi içerikli olması etkilidir.

3. 2. Bir Yanı Sıfat - Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Karmaşık Fiiller

Bir yanı sıfat - fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin ol- yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşur Bazı sıfat-fiillerden sonra gelen ol- fiili, sıfat-fiildeki oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler meydana getirir. Bu tür birleşikler bazı gramerlerimizde karmaşık fiiller (mudil fiiller) diye adlandırılır (Korkmaz, 2009: 801). Korkmaz karmaşık fiilleri şu şekilde sınıflandırır: 1. Öncelik Fiilleri, 2. Alışkanlık Fiilleri, 3. Niyet Fiilleri

Biz de araştırmaya konu olan eserdeki karmaşık fiilleri bu tasnifi esas alarak inceleyeceğiz.

3. 2. 1. Öncelik Fiilleri

Öncelik fiilleri geçmiş zaman sıfat-fiillerinin olumlu veya olumsuz biçimleri ile kurulur ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş olan bir oluş ve kılışı gösterirler. Genellikle -miş / -muş ol- biçimi ile kurulur (Korkmaz, 2009: 801).

mezkūr sünnetlerin birin 'amden terk itse kırbān ve şadağa lāzım olmaz lākin esāet **itmiş olur** (10b/05)

... eger iġramsız tecāvüz-i mīkāt ider ise ka'be-i şerife ġurmet **itmiş olmaz** (10b/14)

İki eyin bez olsa birine **dikilmiş olsa** câ'izdir (12a/09)

...kırâna niyyet câiz olmaz meger vaşiyyet iden **virmiş ola** (13b/05)

...gerek 'umreye ve gerek kırâna niyyet itsün **dimiş ola** (13b/09)

...meyyitiñ mālından šarf ide meger vārişler izin **virmiş ola** (14a/08)

...muĥît geymek 'âdeti üzere ġarāmdur eger geyerler ise iġrām içinde ġarām **işlemiş olurlar** (18b/09)

eger evvel vaĥitden evvel girse iĥtiyārıyla cināyāt **itmiş olur** (20a/02)

eger 'avrat muġrim olsa anıñ dahı ġaccın fāsıd **itmiş olur** (22b/01)

eger ol faĥır pişürüp de anlarıñ ile bile yese câ'iz degil anlara yemek zırā abāhet vechiyle **olmuş olur** (24b/01)

ġacerül esvede teveccüh itmek müstegābdur šavāfi itmek için meger farz namāza iĥāmet **olunmuş ola** (26b/09)

cemā'at fevt itmeyüp farz cemā'atle kıla yāĥūd farz namāzı **kılmış ola** (26b/10)

šafādan merveye varınca yelse yāĥūd yab yab yürüse sünneti terk **itmiş olur** (32b/05)

ka'be ħurbunda olsa ve cebrāil 'aleyhisselām **çıkarmış ola** (36b/03)

yetmiş nebı aña du'ā **itmiş ola** (36b/04)

seyyidül mürselín mi'rāc gicesi mübārek ħalbi anıñ ile yunup da fazla ħalanı yine zemzem ħuyusuna **dökülmüş ola** (36b/06)

bir zamānda anda bulunsa ġacca **yetmiş olur** ve **yetmemiş olsa** ġac fevt olur (38b/08)

umreye idecek zamān olmadan 'umre iderse ġacca 'umre tābi' **olmuş olur** (45b/05)

3. 2. 2. Alışkanlık Fiilleri

Bu kalıptaki karmaşık fiiller, bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık olarak sürdüğünü veya süreceğini gösteren birleşiklerdir (Korkmaz:2009-151).

... 'avrat olup da binüp etmege ħādir olmasa ve bindirir kimsesi olmasa yāĥūd indigi vaĥitte ħāfileye irişemeyüp elem **çeker olsa** (4b/05)

šavar üzerinde teyemmüm idüp de ħılmaĥ câ'izdir secde ile ħılmaĥ câ'iz degildir meger šavar **şurur ola** (4b/07)

meşelā bir kimseniñ fazla evi olsa anda olmaz kirāya ya 'āriyete **virir olsa** (5b/11)

ol zamānda cemā'at fevt itmeyüp farz cemā'atle kıla yāhūd farz namāzı kılmış ola şavāf idince namāz vaḳti **geçer ola** (26b/11)

Bu yapıdaki tüm fiiller olumludur, olumsuz fiil örneklerine metinde rastlanmamıştır.

3. 2. 3. Niyet Fiilleri

Niyet fiilleri, -AcAk, -IcI/-UcU, -AsI sıfat-fiilleri ile yapılırlar ve yardımcı fiilin aldığı zamanda oluş ve kılışın niyet ve teşebbüs hâlinde olduğunu anlatırlar. Niyet fiilleri daha çok geçmişte ve şimdiki zamanda gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi esasen niyet hâlinde geleceğe yönelmiş bir oluş ve kılışı anlatmak için kullanılırlar (Korkmaz, 2009: 806-807). Bu yapıdaki fiillere metinde rastlanmamıştır

Yukarıdaki sınıflandırmaların dışında metinde sadece bir yerde mastar eki almış fiile "ol-" yardımcı fiilin olumsuz şeklinin getirilmesiyle kurulan yapıya da rastlanmıştır. Bu yapıdaki fiiller bir oluştaki imkansızlığı veya o işin yapılmasının doğru olmadığını göstermektedir (Korkmaz, 2009: 805).

...binādan beş zira' miḳdārı uzacıḳ şura niyyeti ol bināya **atmaḳ olmaya** (43b/13)

3. 3. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri

Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir -A, -I/-U veya -Ip/-Up zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna geçmiştir. Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve tek bir oluş ve kılışı gösteren bu birleşiklerde, yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir. Bu türlü birleşiklere tasvir fiilleri denmesinin sebebi budur (Korkmaz, 2009: 811).

Tasvir fiillerinin yeterlik, tezlik, yaklaşma ve süreklilik fiilleri olmak üzere dört şekli vardır (Banguoğlu,1986: 488). İncelemeye konu olan eserde bu fiil türlerinden sadece süreklilik birleşik fiil yapılarına rastlanmıştır. Süreklilik bildiren tasvir fiilleri, esas fiilin -A, -I/-U, -Ip/-Up zarf-fiil biçimleri üzerine dur- (şur-), gel-, kal-, gör-, koy- (ko-) yarı yardımcı fiillerinin getirilmesi ile oluşturulur. dur- (şur-), gel-, kal-, gör-, koy- (ko-) yarı yardımcı fiilleri asıl fiile süreklilik anlamı kazandırır (Özkan, 2013:36).

Tasvir fiillerinin de içinde bulunduğu bu tür yapıdaki yardımcı fiillerin hem öncül ekiyle hem de yardımcı fiile dönüşen sözcük tabanıyla cümlede yüklem olan asıl fiile kip anlamı

katan biçimbirimler olduğu da dilbilgisi yorumlamalarında dikkate alınması gereken bir husustur (Delice, 2017: 39).

ta‘accüb **idüp şururken** hâtifden bir nidā geldiki bunlar ğacılaruñ günahlarıdur (39b/12)

eger ol aqçeden ĥarc itmeyüp de bir kimseye ĥizmet idüp ānuñ yanında **geçinüp gelse...** (14a/14)

...aña dünyā yüzi üzere **sürünüp gele** dünyāya raġbeti olmaya (28b/14)

bayram günü olsa eger müfredün bil-ġac **olup geldise** aña üç nesne tertīb vācib (44a/14)

...ol kimse ki dünyāda ka‘beyi ziyāret **ide gelsün** (50b/02)

anlara muĥit geymeden nesne lāzım degil ikinci yüzlerin **aça koyalar** (16a/09)

4. Tespitler ve Değerlendirmeler

Birleşik yapıllı fiillerin bu çalışmadaki tasnifler esas alındığında *Menâsik-i Hacc* adlı eserdeki dağılımı aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 1. İsim / Sıfat ve Yardımcı Eylemlerin Birleşmesiyle Oluşan Birleşik Fiiller

Yardımcı Fiil	Sayısı	Yardımcı Fiil	Sayısı
it-	130	kıl-	2
eyle-	15	ol-	138
it-/ eyle-	5		
TOPLAM			290

Tablo 2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Karmaşık Fiiller

İşlevi	Sayısı
Öncelik	19
Alışkanlık	4
Niyet	0
TOPLAM	23

Tablo 3. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri

İşlevi	Sayısı
Süreklilik	6

5. Sonuç

Menâsik-i Hacc adlı eser üzerinde yaptığımız incelemede birleşik yapılı fiillerin çoğunlukla isim soylu kelimelere yardımcı eylemlerin getirilmesiyle oluşturulduğu gözlemlenmiş, bunlardan "it-" ve "ol-" yardımcı eylemleri diğerlerine oranla daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı birleşik fiillerin hem it- hem de eyle- yardımcı fiilleriyle kurulduğu ve eş değer birleşik fiil oluşturdukları belirlenmiştir. Bu yapıdaki isim görevli kelimelerin Arapça kökenli olduğu ve bu yolla yabancı kelimelerin fiilleştirildiği tespit edilmiştir. Sıfat fiillerle kurulan birleşik fiiller zarf fiillerle kurulan birleşik fiillerden daha çok yer almaktadır. Bunların hemen tamamı olumlu olup olumsuz eki alanlar yok denecek kadar azdır. Niyet fiili olarak da isimlendirilen, -AcAk, -IcI/-UcU, -AsI sıfat-fiil eklerini alan fiillerin yardımcı eylemlere eklenmesiyle oluşan yapılara rastlanmamıştır.

Söz konusu fiil yapılarının günümüz Türkçesindeki durumlarına baktığımızda isim / sıfat ve yardımcı eylemlerin birleşmesiyle oluşan birleşik fiillerin ve bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiillerin, bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiillere oranla daha sık kullanıldığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (1959), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Coşkun, M. (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l- Haremeyn'i*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Delice, H. İ. (2017). *Türk Dil Bilgisi Toplantıları, Birleşik Fiil, Bidiriler ve Tartışmalar*, ss. 33-44, Ankara: TDK Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller*, İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri; Osmanlı Lehçesi (Tercüme eden Ali Ulvi Elöve)*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Devellioğlu, F. (1984). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (Dzl.) (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Gabain, A. V. (1988). *Türkçede Fiil Birleşmeleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Koyuncu, F. (2017). Cûdî'nin Manzum Hac Seyahatnâmesi, *Journal of Turkish Language and Literature*, ss. 177-219.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi 'ş-Şerîfe*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, A. (2013). Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ İsimli Eserde Birleşik Fiiller, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,(34), ss.11-45.
- Sâmî Ş. (1995). *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Kitabevi.
- Timurtaş, F. K. (1977). *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Toprak, F. (2002). Harezmi Türkçesinde Fiil, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkçe Sözlük* (2005). 10. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Yücer, H. M. (2010). Sünbül Sinan, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:38, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 137.
- Yaran, R. (1996). Hac, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:14, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 410-413
- Yıldız, M. (2010). Seyf-i Sarayinin Gülistan Tercümesinde Aynı İsim Unsurlarının kıl- ve et- Yardımcı Fiilleriyle Kullanımından Oluşan Eş Değer Birleşik Fiiller ve Oğuzca Etkisi, *Turkish Studies, Volume*, (5/1 Winter), ss. 687-706.